

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

VICTOR KROHN
KASTELLET'S
VOLDE OG UDENVÆRKER

NYT NORDISK FORLAG KØBENHAVN

KASTELLET'S VOLDE OG UDENVÆRKER

KASTELLET VOLDE OG UDEN- VÆRKER

SPREDTE TRÆK AF DERES HISTORIE
FRA DE ÆLDSTE TIDER
TIL VORE DAGE

AF

VICTOR KROHN

MED ET KORT OVER KASTELLET

UDGIVET MED TILSKUD AF
DEN GREVELIGE HJELMSTJERNE-ROSENCRONESKE STIFTELSE

NYT NORDISK FORLAG · KØBENHAVN
TRYKT I CHR. CHRISTENSENS BOGTRYKKERI KØBENHAVN

MDCCCCXVII

**PAA HAANDGJORT PAPIR ER TRYKT 33 NUMEREREDE EKSEMLARER
DERAF ER DETTE EKSEMLAR**

Nr. 12.

**OMSLAGSTEGNINGEN OG FRISEN SAMT NAVNETRÆKKET PAA TITLEN
TEGNET AF KR. KONGSTAD
MØLLEN OG UDFALDSPORTEN TEGNET AF CHR. F. BECK**

SIDEN 1905 har jeg efter ringe Tid og Evne beskæftiget mig med at indsamle historiske Oplysninger om Kastelet med den fjerne Mulighed for Øje en Gang at kunne skrive dets Historie. Under dette mit Arbejde modtog jeg en fortrinlig Hjælp, idet daværende Oberstløjtnant, nu Generalmajor F. C. Krabbe, der tidligere havde beskæftiget sig med det samme Emne, overlod mig hele sin Samling af Arkiv-Notitser vedrørende Kastelet.

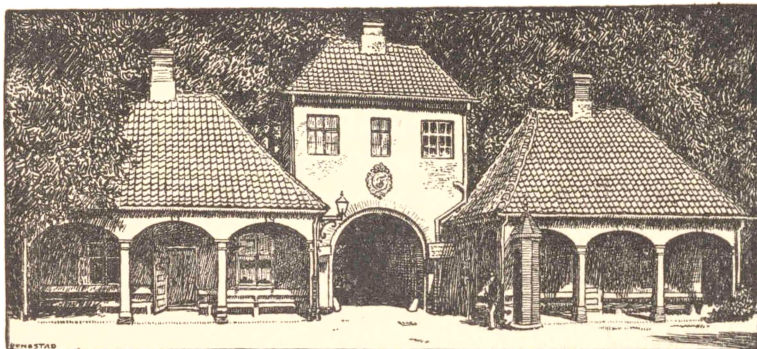
Min Tid og mine Evner har imidlertid ikke senere tilladt mig at gaa i Lag med Kastelets Historie som Helhed; jeg har maattet indskrænke mig til at foretage en systematisk Ordning af Materialet, der nu foreligger i 14 haandskrevne Bind og til en enkelt lille Afhandling: »Kastelet Frederikshavn som Fængsel«, der findes optaget i »Historiske Meddelelser om København« II. Ogsaa nærværende Afhandling var tænkt optaget dersteds, men da dens Størrelse umuliggjorde Optagelsen, besluttede jeg at vove et Forsøg paa at udgive den som et selvstændigt Skrift.

Jeg ønsker dog at fastslaa, at jeg selvfølgelig intet Øjeblik betragter min lille Afhandling som et Udslag af historisk Forskning; kun min Kærlighed til et Sted, hvor jeg i 26 Aar har haft min Livsgerning, har været

Drivfjederen til min vakte Interesse for Kastellet og dets mange gamle Minder og har givet mig Lyst til, paa ét Sted, at samle saa mange som muligt af disse, der ofte findes spredte om i et Utal af Bøger og Tidskrifter. Naar jeg ogsaa har været i Stand til at bringe Bud fra Arkiverne, skyldes dette udelukkende General Krabbe, hvem jeg her bringer min varmeste Tak for den værdifulde Hjælp.

København i September 1917.

VICTOR KROHN

DET VAR CHRISTIAN IV's kæmpemæssige og geniale Tanke— at udvide Københavns Befæstning saaledes, at Søerne i den yderste Linie, støttet af Værker som Lade- gaarden, Ravnsborg og Vartov, blev Byens Grave — der gav det første Stød til Anlæg af Sankt Anna Skanse, det nuværende Kastel, men ved Siden heraf skyldtes dens Tilblivelse ogsaa Ønsket om at besidde et Værn til Beskyttelse for det nye Hav- neindløb, der i 1624 var bleven dannet ved Hjælp af nogle sænkede Skibe,¹⁾ paa hvis Grund man havde opført to Bolværker med Blokhuse tæt udenfor det Sted, hvor Toldboden senere, i 1627, blev anlagt.²⁾

Fra Vartov, der i Aarene fra 1625 til 1629 var bleven opført ved den østlige Ende af Sortedams- søen, omtrent ved den nuværende Triangel,³⁾ strakte der sig en lang Række Jordvolde med foranliggende Grave ned imod Stranden, henover det Terræn,

1) Hist. Medd. om Køb. IV. 161. — Milit. Tidsskr. 11/1892. — O. Nielsen. Køb.s Hist. og Beskr. IV. 202. 2) O. Nielsen. Køb.s Hist. og Beskr. IV. 187. 3) C. Bruun. Køb. I. 549. — Jonge. Køb.s Beskr. I. 70.

hvor nu Holsteins, Willemoes, Classens med flere andre Gader har rejst deres Bygninger, men som den Gang var sidt og tildels ufremkommeligt. Helt herude ved Stranden i Højde med det ovenomtalte Havneindløb blev Sankt Anna Skanse anlagt, og dens Volde og Grave dækkede altsaa paa denne Kant Byen baade mod Land og Søside.

Det var i December 1626, at Arbejdet paa Sankt Anna Skanse blev paabegyndt.⁴⁾ For at faa Midler til Udførelsen af dette Værk, blev der den 25. Maj 1627, foreløbig for 3 Aar, bevilget en Forhøjelse af Tolden paa Salt og Silkevarer,⁵⁾ og i Meddelelsen til Købstæderne herom siger Kongen ret uforbeholdent, at »en mærkelig Summa Penge vil anvendes og opgaa« til dette Værks Behov.⁶⁾ Det viste sig da ogsaa, at Kongen havde set ret; thi det Beløb, der kom ind gennem den treaarige Toldforhøjelse, var i Virkeligheden kun som en Draabe i Havet, og den 28. Januar 1631 blev den derfor paany bevilget for et Tidsrum af 3 Aar.⁷⁾ Men heller ikke dette forslog, og den 5. December 1633 rykkede Kongen atter frem med Begæring om Forlængelse af Toldforhøjelsen, denne Gang for ikke mindre end et Tidsrum af 9 Aar, eftersom »Vi med 3 Aars Bevilling ikke syns derlig ere tient«.⁸⁾ Rigsraadet vilde dog kun gaa med til 6 Aar, og Følgen heraf var da ogsaa, at Kongens Andragende atter gentoges den 13. November 1639⁹⁾ og flere Gange senere, saaledes at Toldforhøjelsen tilsidst næsten blev permanent. Det var ikke Smaa-beløb, der paa denne Maade kom ind, eksempelvis var Indtægten i Tidsrummet fra 1641 til 1646 ialt

4) Museum. 1892. I. 58. — Milit. Tidsskr. 11/1892 — C. Bruun. I. 568 og II. 17. 5) O. Nielsen. Køb. Dipl. V. 98. 6) Lassen. Dok. og Aktst. t. Køb's. Bef's. Hist. Bilag 40. 7) Nielsen. Køb. Dipl. V. 120. 8) Lassen. Dok. og Aktst. t. Køb. Bef. Hist. 9) Nielsen. Køb. Dipl. V. 121.

243,884 Rdl., medens Udgiften i det samme Tidsrum udgjorde 242,279 Rdl.¹⁰⁾

Foruden at Værket saaledes slugte betydelige Pengesummer, krævedes der til dets Udførelse ogsaa en meget stor Arbejdsstyrke og mange Materialer; i Særdeleshed medgik der en stor Mængde Kampesten; thi Grunden, hvorpaa der blev arbejdet, var meget sid, og da over Halvdelen af Værket kom til at ligge i den aabne Strand, maatte der af den Grund foretages store Inddæmnings- og Opfyldningsarbejder ud i denne, forinden der kunde tages fat paa selve Skansens Opførelse. Hvad Arbejdskraften angik, var det Bønderne, der maatte holde for. Den 15. December 1626 blev Bønderne mellem København og Roskilde tilsagt til at køre hugne Sten derud fra Amager,¹¹⁾ og denne Tilsigelse gentoges baade den 19. December 1627¹²⁾ og den 12. December 1628.¹³⁾ Den 13. Oktober 1629 skrev Kongen til Gabriel Kruse paa Roskildegård og Mogens Sehested paa Københavns Slot, at de skulde tilholde Kronens Bønder, at enhver af dem, »naar ruggen er faaed, opgraffuer Kampesteene till trey les, faa store, som tov hefte huer steen kand age, och siden paa førett udi vinteren ager samme trey les steene till S. Anne chaftells bygnings behoff«,¹⁴⁾ ja, selvovre fra Skaane kom der Sten til Sankt Anna Skanses Opførelse, idet Bønderne ved Helsingborg hver skulde age 3 Læs Sten til Slottet, for at de derfra i Pramme kunde blive overførte til deres Bestemmessted.¹⁵⁾

Med sin sædvanlige Energi satte Christian IV. al Kraft ind paa Værkets Fuldførelse, men til Trods

10) Lassen. Dok. og Aktst. t. Køb. Bef. Hist. 50. 11) Lassen. Dok. og Aktst. t. Køb. Bef. Hist. 49. 12) Lassen. Dok. og Aktst. t. Køb. Bef. Hist. Bilag 41. 13) Nielsen. Køb. Dipl. V. 111. 14) Nielsen. Køb. Dipl. V. 114. 15) Nielsen. Køb. Dipl. V. 114.

for, at han atter og atter skyndede paa Arbejdet, trak dette dog i Langdrag, fordi der stadig stødte nye Vanskeligheder til, ikke mindst fordi det efterhaanden viste sig nødvendigt at give Værket en langt større Udstrækning, end man fra først af havde tænkt sig.

Som Sankt Anna Skanses Bygmester i Aarene fra 1630 til 1639 nævnes Voldmester Thomas Hansen,¹⁶⁾ der maa have givet det en afsluttende Form; thi sidstnævnte Aar siges det at have været færdigt, hvilket dog næppe bør forstaas altfor bogstaveligt. Det var et lukket Værk, der i den mod Land vendende Side havde 3 Bastioner, udenom hvilke der var en vaad Grav, medens den Del af Volden, der vendte ud imod Søen, kun havde to saakaldte Halvbastioner og ikke anden Grav end den, der dannedes af selve Søen. Voldenes og Gravenes Dimensioner har dog sikkert været meget ringe, og Skansen har i det hele taget ikke paa langt nær kunnet maale sig med det senere Kastel. Desuagtet fik den en ikke ringe Betydning dels som Værn for Toldboden og dels — i Aarene 1642 til 1647 — som isoleret Værk, idet man ikke havde taget i Betænkning at paabegynde Nedrivningen af den gamle Østervoldlinie langs nuværende Gothersgade, forinden man endnu havde sikret sig Opførelsen af dennes Afløser: den i vore Dage nedrevne Østervold, hvorfor ogsaa Byen i Løbet af disse Aar i en uforsvarlig Grad henlaa uden andet Værn paa denne Kant end det fjerne Vartoy og Sankt Anna Skanse. Denne sidste var da ogsaa forsynet med Skyts, hvilket fremgaar af, at der Søndag den 16. August 1644 blev afgivet Festsjud herfra i Anledning af Slaget paa Kolberger Heide,¹⁷⁾ ligesom den ogsaa Aaret

16) Milit. Tidskr. 11/1892. 17) Lind. Kong Chr. IV og hans Mænd paa Bremerholm. 19.

efter i Juli Maaned yderligere blev forsynet med Skyts og Ammunition, og fik en Besætning af Mandskab fra Flaaden til Skytsets Betjening.¹⁸⁾

Efter at Christian IV. var død i 1648, forsvandt efterhaanden Navnet: Sankt Anna Skanse for at afløses af Sankt Anna Kastel, Kastellet eller — som det benævnes i et Skøde af 23. December 1651 — »Frederichs Castell«.¹⁹⁾ Dette synes at tyde hen paa, at Skansen i disse Aar virkelig var gledet ind som et fast Led i Hovedstadens indre Befæstningslinie, idet den nye Østervold i Sommeren 1647, om end kun i en højst mangelfuld Tilstand, havde slaaet sin Bue udenom hele det nye Sankt Anna Kvarter og derved gjort Skansen til et Støttepunkt baade for den indre og for den ydre Befæstningslinie.

Den betydningsfulde Rolle, som Kastellet herved kom til at spille i Byens Befæstning, krævede imidlertid, at dets Styrke ogsaa kom til at staa i Forhold til dets Vigtighed, hvoraf atter fulgte, at Arbejdet paa dets Volde blev genoptaget. Den 18. Februar 1652 blev der i dette Øjemed forordnet en Afgift: Vinterhavnepenge af de i Havnen liggende Skibe,²⁰⁾ og den 11. Februar 1653 blev der beordret Folk til at tilvejebringe Materialer til Forfærdigelse af Skansekurve til dets Forstærkning,²¹⁾ ligesom ogsaa Mandskabet fra de nationale Regimenter, særlig det sjællandske — nu 5. Bataillon — stadig ses at have arbejdet flittigt paa Befæstningen ofte i et Antal af 2400 Mand pr. Dag.²²⁾

Da Carl X Gustav i August 1658 lagde sig for Staden, blev den yderste Befæstningslinie som bekendt straks opgivet, dels fordi den paa dette Tids-

18) Nielsen. Køb. Dipl. V. 285. 19) Nielsen. Køb. Dipl. III. 389. 20) Nielsen. Køb. Dipl. III. 334. 21) Nielsen. Køb. Dipl. V. 357. 22) Lassen. Dok. og Aktst. t. Køb. Bef. Hist. 160.

punkt endnu ikke var færdig og som Følge deraf for svag, og dels fordi dens Udstrækning var for stor i Forhold til den ringe Styrke, Byen formaaede at sætte paa Benene. Svenskerne tog den da ogsaa straks i Besiddelse og satte sig bl. a. for en Tid fast i Vartov,²³⁾ der dog blev beskudt saa kraftigt dels fra Prammen »Den stumpede Hund«, der laa der, hvor Bechs Badeanstalt fandtes indtil Anlægget af Frihavnen, dels fra Kastelets Volde, at dets Skyts blev bragt til Tavshed. Senere — i November Maaned — kom Vartov dog atter i vor Besiddelse;²⁴⁾ dets Bygninger blev da nedbrudt og Tømmeret bragt til Kastelet, hvor det fik Anvendelse som Palisader.²⁵⁾ Hvor Talen, saaledes som her, specielt drejer sig om Kastelets Volde, bør det ikke forbigaa, at det første Skud, der under Belejringen faldt fra dansk Side, blev afgivet herfra den 12. August om Morgen.²⁶⁾

Af de i denne Periode hurtigt efter hinanden følgende kongelige Ordre og Befalinger mærker man, hvorledes Kastelets Betydning for Forsvaret vokser; dets Volde besættes af en Vagtstyrke paa henved 200 Mand, og Arbejdet paa at styrke dets Modstandskraft forceres stærkt. Den 13. August opfordres saaledes den Del af Adelen, som havde Gaarde i Byen, til, enhver af sin Gaard eller Vaaning, at »forfaffe paa trei Dags Tid en Karl eller Qvindes Person med en Spade til at arbeide paa Voldene, hvoraf de tov tredie Deele skal imorgen tilig ved 6 Slet vere ved Friderichs Castel tilfede«,²⁷⁾ og det ser af denne Ordre ud til, at ogsaa den kvindelige Del af Københavns daværende Befolkning har lagt

23) Generalmajor C. F. Krabbe: Samling af Arkivnotitser. 24) Bruun. Køb. II. 101. 25) Bruun. Køb. II. 102. — Jonge. Køb. Beskr. I. 71. 26) Molbech. Bircherods Dagbøger. 12. 27) Nielsen. Køb. Dipl. V. 461.

deres personlige Kræfter i Arbejdet paa Kassellets Volde, hvad der jo iøvrigt falder godt i Traad med de Ofre, der paa saa mange andre Omraader blev bragt af Københavns Kvinder i hin Begejstringens Tid, da Kampen for eget Hjem og for Fædrelandets Bestaaen gik op i en højere Enhed og fremviste saa mange Beviser paa Samdrægtighed og Offervilighed.

Da Frosten hen paa Vinteren for Alvor begyndte at gøre sig gældende, blev de kongelige Betjente beordrede til enten personlig eller ved dertil af dem antagne Folk at lade ise i Kassellets Grave,²⁸⁾ en Befaling, der dog, i en mere bestemt Form, maatte gentages den 4. Februar 1659,²⁹⁾ da Spændingen var paa det højeste.

Selve Stormnatten, den 11. Februar, var der paa Kassellets Volde anbragt ialt 33 Stykker Skyts under Kommando af Oberst Bertram de la Coste, der til Betjeningen af Skytset havde en Vognmester — Diderik Dreyer —, 2 Arkelimestre og 48 Konstabler. Af Fodfolk var Voldene besat med 6 Kompagnier af Kongens Livregiment til Fods — Livgarden —, men desuden var der opstillet som Reserve i det Indre af Kastelet: 1 Kompagni Ryttere under Oberstløjtnant Gotfred Rauch samt 1 Kompagni Borgere, 2 Kompagnier hollandske Soldater og 100 danske og 100 hollandske Baadsmænd under Købmand Celius Marcellius og Admiral Niels Juel, medens Oberst Frederik Ahlefeldt var Kommandant over det hele.³⁰⁾

Der er ingen Tvivl om, at ogsaa denne Reserve eller i ethvert Tilfælde den største Del af den havde besat Kassellets Volde i Farens Stund, den Gang da den svenske Generalløjtnant Gustaf Banér hen

28) Bruun. Køb. I. 112. 29) Nielsen. Køb. Dipl. V. 585. 30) Sørensen. Køb. Belejring. 115.

ad Morgenstunden som et sidste Forsøg førte sine Stormkolonner frem mod Fæstningens svageste Punkt: Mellemrummet mellem Østervold og Kastellet.³¹⁾ Sikkert har Kastellets Besætning ved denne Lejlighed af et oprigtigt Hjerte med Ilden fra Kanoner og Musketter taget Del i de svenske Stormkolonnens Standsning, og sikkert har man herfra tyndet godt ud i deres Rækker, da de efter det mislykkede Angreb atter trak sig tilbage over den tilfrosne Sortedamssø. Kommandanten Frederik Ahlefeldt var selv personlig tilstede paa Kastellets Vold og lagde her saa stor Tapperhed for Dagen, at han som en Anerkendelse herfor den 29. April blev forfremmet til Generalmajor og den 29. Oktober blev optaget i den arvelige Adelsstand.³²⁾

I de nærmeste Dage, efter at Stormen var afslaaet, fortsatte man med feberagtig Hast paa Udbedringsgen af Kastellets Volde. Kastellet var nemlig allerede tidligere af de ledende Mænd bleven udset som det Sted, hvor man i den alleryderste Nød vilde trække sig tilbage for der at udkæmpe den sidste og afgørende Kamp for Land og Hovedstad,³³⁾ og da ingen kunde vide, om Svenskerne atter vilde forsøge en Storm, og hvorledes Udfaldet af en saadan vilde blive, satte man ganske naturligt alle Kræfter ind paa at gøre Værket saa modstandsdygtigt som mulig.

Fra Byens Gaarde og Stalde kørtes der Jord og Møg derud i store Mængder; den 4. Marts blev Borgmestre og Raad beordrede til at holde Gaderne rene og lade Skarnet køre ud til Kastellet,³⁴⁾ hvorved man altsaa ikke alene fik foretaget en grundig

31) Bruun. Køb. II. 118. o. f. — Vaupell. Dansk-Norske Hærs Hist. I. 39. — Nyerup. Frederik III. 196. 32) Louis Bobé. Slægten Ahlefeldts Hist. II. 123. 33) Sørensen. Køb. Belejring. 103. 34) Nielsen. Køb. Dipl. V. 598.

Generaludrensning af Byens Gader, hvad der i hine Tider ofte trængtes haardt til, men tillige fik rigeligt Materiale til at bøde med paa de Steder, der havde vist sig at være for svage, og da Borgmestre og Raad den 14. April fik en fornyet Opfordring til at lade de af Borgerskabet, som ejede Heste og Vogne, hver age 20 Læs Jord derud, og det i denne Befaling hedder: »Tagendes ingen Forfømmelse herudi, efftersom Magt paaligger«,³⁵⁾ synes man heri lige som at kunne mærke Pulsslaget i Øjeblikkets Alvor.

Det var General Fuchs, der, i Forbindelse med Ingeniøren Gotfred Hoffmann, ledede denne Udbedring af Voldene, og medens en Del af Kongens Livregiment til Fods til Stadighed værnede Kastellet mod Angreb og Overrumpling, anvendtes Mandskabet af Lübbes Regiment — 2 Bataillon — udelukkende ved de Arbejder, der krævedes derude, hvorfor Regimentet ogsaa i en Tid af 3 Aar var fritaget for at deltage i den saa anstrængende Garnisonstjeneste.³⁶⁾

Der var ogsaa nok at tage vare paa. Under den nu ansatte Bygmester Albertus Mathiesen skulde ikke alene den store Mængde Fyld ordnes, men Tømmer skulde bringes hid i Pramme, Palisader skulde rejses, Bygninger og Korps de Garder skulde opføres, og for den tilstundende Vinter skulde der sørges for Ovne, Tørv og Brænde.³⁷⁾ Ikke en Gang til at udføre Isningen var Styrken tilstrækkelig, hvorfor Bønderne fra Amager blev beordrede derud for at »vække« Isen paa Kassellets Grave.³⁸⁾

Da Freden i Maj 1660 blev sluttet, blev der i denne Anledning afgivet Glædes-Salut fra Byens

35) Nielsen. Køb. Dipl. V. 613. 36) Vaupell. Dansk-Norske Hærs Hist. I. 37) Nielsen. Køb. Dipl. V. 657. 38) Nielsen. Køb. Dipl. V. 685.

Volde og bl. a. ogsaa »ud af det nye Kastel«. ³⁹⁾ Det er anden Gang, man hører Tale om, at der fra Kastelet er blevet afgivet en saadan Salut, men medens der intet forlyder om en saadan tidligere Saluts Styrke og Omfang, synes det denne Gang at have været en mægtig Kanonade, thi medens der i 5 af Belejringens Maaneder var bleven forbrugt 34 Centner $7\frac{1}{4}$ Pund Krudt, medgik der ved den nævnte Salutskydning — ganske vist for hele Byens Vedkommende — ikke mindre end 47 Centner 42 Pund. ⁴⁰⁾

Til Trods for alt det Arbejde og alle de Penge, der lige siden Kastelets første Tilblivelse Aar ud og Aar ind var bleven ofret paa dets Volde, fandt disse dog ingenlunde Naade for en Enevoldsregerings Øjne, og af Kollegiet blev det derfor besluttet, og af Kongen bevilget, at der til Dækning mod Søsiden, hvor Graven den Gang stod i umiddelbar Forbindelse med Stranden, skulde anlægges en Dæmning med en dækket Vej — Begyndelsen til den senere Langelinie. Til dette og til nogle andre mindre Arbejder ved Byens Befæstning blev der kalkuleret en Arbejdsstyrke af 700 Mand og en Sum af 11,252 Rdl., og angaaende Arbejdets Udførelse henvendte man sig til Ingeniør Gotfred Hoffmann, der imidlertid mente, at Arbejdet vilde blive saa omfattende, at det nævnte Beløb ikke tilnærmelsesvis vilde være tilstrækkeligt. Tiden gik med Forhandlinger frem og tilbage, og da man endelig langt om længe besluttede sig til at bevilge de nødvendige Penge, var Aaret skredet saa langt frem, at Hoffmann erklærede det for umuligt at faa Arbejdet udført forinden Vinterens Begyndelse. ⁴¹⁾

³⁹⁾ Museum. 1896. I 130. ⁴⁰⁾ Løvenskiold. Efterretninger om den kgl. Livg. t. F. 16. ⁴¹⁾ Milit. Tidsskr. 13/1892. — Milit. Repert. II. 5. 371.

Endelig, i Maj 1661, syntes det, som at man for Alvor har villet tage fat paa Sagen. Der blev indkøbt for 260 Rdl. Hakker, Skovle, Spader og Skubkarrer — en Slags Trillebøre, — og, for en Pris af 8 Rdl. pr. Stykke, 30 »Stützkarrer« med tilhørende Seletøj. Det fremgaar heraf, at disse »Stützkarrer« er bleven trukken af Heste, — de har vel nærmest svaret til de Vippekarrer, der endnu i vore Dage benyttes mange Steder ude paa Landet til Transport af Gødningen fra Gaarden til Markerne, — og vi se da ogsaa, at der antages 30 Heste med tilhørende Kuske, hvortil der blev beregnet en Udgift af 12 Rdl. pr. Maaned i 6 Maaneder for hver Hest og Kusk. Af Tømmer købtes der enorme Mængder, saaledes 750 Pæle for 500 Rdl., almindeligt Tømmer for 1500 Rdl., Egeplanker for 720 Rdl. og gullandske dobbelte Planker for 300 Rdl. Til Transport af Sten beregnes der 1000 Rdl. Ialt er der den 9. Maj paa en Gang bleven bevilget et Beløb af 6,500 Rdl. Arbejdet synes hovedsagelig at have drejet sig om den førømtalte Dæmning imod Søsiden, idet der kun tales om dennes Dimensioner, der blev ansat til en Bredde af 70 Fod og en Højde over dagligt Vande af 8 Fod, medens hele Dæmningens Længde blev ansat til 2040 Fod.⁴²⁾

Det var vedblivende Gotfred Hoffmann, der stod for Arbejdet, til hvis Udførelse man allerede nu havde forhøjet den først bevilgede Sum, 11,532 Rdl., til 16,532 Rdl.⁴³⁾ Forinden man fik rigtigt begyndt, viste det sig imidlertid, at ogsaa dette Beløb var for lille, og midt under alle Overvejelserne herom dukkede der pludselig en hel ny Mand frem paa Skuepladsen. Denne Mand var den hollandske Ingeniør

42) C. F. Krabbe: Arkiv-Notitser. 43) Milit. Reper. II. 5. 371.

Henrik Rüse, og i hans Lod faldt det at blive Kastellets egentlige Bygmester, idet det under hans Ledelse fik det Udseende, som det gennem Tiderne bevarede helt ned indtil vore Dage, da Byens Udvikling krævede Udvikling ogsaa paa denne Kant.

Henrik Rüse var født 1624 i Groningen i Nederlandene. Allerede i en Alder af kun 15 Aar traadte han ind i den militære Tjeneste, hvor han særlig følte sig tiltrukket af alt, hvad der faldt ind under Artilleri, Fyrværk og Ingeniørkunst. Fra 1643—1652 forrettede han Tjeneste i forskellige fremmede Hære, bl. a. i den franske, tyske og italienske, og udgav sidstnævnte Aar en Bog om Fortifikationen, i hvilken han fremsatte væsentlig nye Regler for Krigsbygningskunsten. Rygtet om hans Dygtighed var ogsaa naaet herop, og da man nu netop her stod foran et saa betydningsfuldt Arbejde paa et Omraade, indenfor hvilket han havde gjort sig til Talsmand for gennemgribende Reforme, tog man ikke i Betænkning at tilkalde ham, saa meget mere som man her syntes at have staaet noget famlende overfor Spørgsmaalet.

Igennem den svenske Gesandt Duvalls Indberetninger til Carl XI faar vi at vide, at Rüse efter den danske Regerings Opfordring er kommen til København i Slutningen af Maj eller Begyndelsen af Juni Maaned 1661.⁴⁴⁾ Den 12. Juni blev der givet ham den i hine Dage, særlig for en Udlænding, sjeldne Tilladelse at tage Fæstningsværkerne i Øjesyn, ved hvilken Lejlighed der blev medgivet ham en Officer som Ledsager.⁴⁵⁾

I Løbet af samme Maaned ankom der 4 Kompagnier til Byen for at arbejde paa Fortifikationen,⁴⁶⁾

44) Becker. Saml. til Danm. Hist. under Fr. III's Reg. I. 243. 45) Milit. Repert. II. 5. 368. 46) Becker. Saml. t. Danm. Hist. under Fr. III's Reg. I. 248.

og det ses, at Rüse i Løbet af Juni og Juli Maaned har arbejdet paa en Model, som synes at have været udført af veritabel Jord,⁴⁷⁾ idet den siges at være opkastet i en Have, mulig Haven ved Rosenborg Slot, der jo den Gang var betydelig større end nu.

Den 1. Juli indsendte Rüse sine Betingelser for

Henrik Rüse.

Efter en i Brunsvig slagen Guldmedaille.

overhovedet at træde i dansk Tjeneste.⁴⁸⁾ De var ikke saa ganske ringe endda; han forlangte at blive ansat som Generalkvartermester, som Generalinspektør over alle danske Fæstninger og som Chef for et Fodfolksregiment med en samlet aarlig Gage af ialt 3000 Rdl., og han sluttede sin Indstilling med bestemt at udtale, at saafremt man ikke mente at kunne gaa ind paa hans Fordringer, ønskede han Underhandlingerne afbrudt snarest mulig, da han ikke havde Tid til at lade sig opholde længere her.

47) Becker. Saml. t. Danm. Hist. under Fr. III's Reg. I. 251 og 254. 48) Milit. Repert. II. 5. 369.

Man skyndte sig da ogsaa med at imødekomme hans Ønsker, og allerede den 12. s. M. havde Sagen funden sin Afgørelse, idet han paa denne Dag overtog sine 3 Charger, samtidig med at han aflagde sin Ed til den danske Konge.⁴⁹⁾

Nu kom der for Alvor Fart i Forhandlingerne om Opførelsen af det nye Kastel; Møde paa Møde blev afholdt, Betingelser og Kontrakter blev opsatte, og allerede den 26. Juli afsluttedes den endelige saakaldte 1. Kontrakt, ifølge hvilken der i 6 halvaarlige Terminer skulde udbetales Rüse en Sum af ialt 110,000 Rdl. for at opføre det nye Kastel.⁵⁰⁾

Dette skulde være fuldført i Løbet af 3 Aar regnet fra Foraaret 1662, og efter Fuldførelsen skulde Rüse garantere for Voldene og Gravene i 1 Aar — en, som det synes, uforholdsmæssig kort Tid — medens Garantien for den Dæmning, der skulde anlægges ud imod Søen, altsaa den nuværende Langelinie, blev udstrakt til 2 Aar, formodentlig for at man i tilstrækkelig Grad kunde faa konstateret dens Modstandsdygtighed overfor Strøm og Isgang. Alt skulde opføres i Overensstemmelse med Tegninger, der var blevet approberet af Kongen; Gravene skulde saaledes have en Dybde af mindst 4 Fod, og en Del af den udgravede Jordmasse skulde benyttes til at hæve Terrænhøjden inde i selve Kastellet, thi til Trods for de mange Aars Opfyldninger var denne dog endnu lavere end dagligt Vand i Havnen.⁵¹⁾

Til Hjælp ved Udførelsen af hele dette store Arbejde fik Rüse, foruden sit eget Regiment, det tidligere Lübbes Regiment — nu 2. Bataillon — over hvilket han dog først synes at have faaet Befalingen

49) Milit. Repert. 51. I. 369. 50) Krabbe. Arkiv-Notitser. 51) Milit. Repert. II. 5. 372—374.

i November s. A. — desuden Kongens Livregiment til Fods — Livgarden — og fra April Maaned 1663 endvidere det sjællandske nationale Regiment — nu 5. Bataillon.⁵²⁾ Det var dog kun i de 6 Sommermaaneder, at der blev arbejdet med fuld Kraft, og i denne Tid var der anvist Mandskabet Kvarter i Lejre i Nærheden af Kastellet, medens Tjenesten indenfor hvert Regiment var ordnet saaledes, at der blev arbejdet de 5 Dage af Ugen og ekserceret den ene.⁵³⁾

Med Hensyn til Regimenternes Styrkeforhold ses det af en den 12. April 1662 i København foretaget Mønstring af Ruses eget Regiment, at dette da bestod af 8 Kompagnier, hvert paa en Styrke af 200 Mand. Saa stor var dets Arbejdsstyrke imidlertid i Virkeligheden aldrig; Ruse klager stadig over Manglen paa Mandskab, og det viser sig da ogsaa, at et af Kompagnierne imod den oprindelige Aftale maatte forrette Garnisonstjeneste i Hovedstaden. Hertil kom yderligere, at der til Stadighed var mange syge og ikke saa faa vakante Numre, ligesom man endogsaa benyttede en ikke ringe Del til at inddrive Restancer ude i de Landdistrikter, der skulde underholde Regimentet.⁵⁴⁾

Det synes i det hele taget, at Ruse med en god og ærlig Villie har bestræbt sig for at holde sin Del af Kontrakten, medens det samme næppe lader sig sige om Regeringen, hvis Villie muligvis har været god nok, men som stadig maatte kæmpe med Pengemangel og derfor paa enhver Maade maatte søge Udveje for at spare, hvor spares kunde.

Paa det Tidspunkt, da Kontrakten var bleven afsluttet, var en Soldats daglige Lønning 10 Sk., hvor-

52) Løvenskiold. Efterretninger om den kgl. Livg. t. F. 20. 53) Milit. Repert. II. 5. 372 -374. 54) Rosendal. Henrik Ruse. 32.

til der, for de Soldaters Vedkommende, som arbejdede paa Kastellet, kom et dagligt Arbejdstillæg af 4 Sk., der blev ydet af Rüse; senere blev Lønningen nedsat til 8 Sk., men da Rüse desuagtet betalte Folkene 14 Sk. daglig, led han herved et betydeligt Tab. Kunde det saaledes se galt nok ud, naar der overhovedet blev udbetalt Lønning, blev Forholdene nærmest fortvivlede, naar denne fuldstændig udeblev. I Juli Maaned 1662 havde Regimentet saaledes ingen Lønning faaet i 3 Maaned, hvorfor Officererne maatte sætte deres For-muer til for at vedligeholde Kompagnierne. Rüse selv havde paa et Tidspunkt ydet et Forskud af sin egen Lomme paa 24,000 Rdl., hvis Tilbagebetaling skulde ske ved Afdrag i Mandskabets Lønning; men naar Lønningen udeblev, fulgte heraf naturligvis nødvendigt, at ogsaa Afdraget maatte udeblive. Rüse erklærede da ogsaa, at hvis disse Forhold skulde vedblive, vilde han ikke se sig i Stand til at opfylde sin Del af Kontrakten.⁵⁵⁾

Til Trods for disse Genvordigheder gik Arbejdet dog støt og jævnt fremad, og i Løbet af Sommeren 1662 opførtes de to Bastioner ud imod Søen: Grøvens og Prinsessens, ligesom ogsaa den største Del af Arbejdet paa Kontrescarpen — Langelinie — udførtes i dette Aar.⁵⁶⁾ Arbejdet fortsattes saa langt ud paa Aaret, som Vejret tillod det, og endnu den 15. September indberetter Duvall til sin Konge, at »der arbejdes heel flittigen paa Kastellet i København«. ⁵⁷⁾ Vinteren og med den Frosten standsede dog imidlertid næsten Arbejdet hen ad Aarets Slutning, og først med det gryende Foraar 1663 blev der atter taget fat med fornyet Kraft.⁵⁸⁾

55) Milit. Repert. II. 5. 375. 56) Milit. Repert. II. 5. 375. 57) Becker. Saml. til Danm. Hist. under Fr. III's Reg I. 309. 58) Hist. Medd. om Køb. IV. 209.

Det er, som om Ruses stadige Klager — Memorier, der tilsidst endog blev saa skarpe i Tonen, at man fandt Anledning til at henstille til ham at tage dem tilbage — dog har gjort nogen Virkning; thi i April 1663 blev Arbejdsstyrken forøget ret betydelig ved Indkaldelse af en Del af det nationale Fodfolk til Hovedstaden, hvor de forblev lige indtil November Maaned, og det lykkedes da næsten ogsaa i dette Aar at faa fuldført den mod Byen vendende Del af Kastellets Hovedvold samt den overvejende Del af Kontregarden — Smedelinien.

Der blev dog selvfølgelig endnu ogsaa arbejdet paa Voldens østlige Del og da navnlig paa Lange Linie, hvor det synes, som Elementerne for egen Regning gentagne Gange har holdt Styrkeprøver mod den nyopførte Dæmning, bl. a. tales der om en 3 Dages heftig Storm i Maj Maaned,⁵⁹⁾ hvorved ikke alene Arbejdet i høj Grad blev forsinket, men hvor der endog blev bortskyllet store Dele af Jorden, der jo ikke endnu havde faaet Tid til at fæstne sig.

Saa vidt vides, findes der ingen specificeret Redegørelse for den Arbejdsmetode, der blev anvendt ved Kastellets Opførelse; derimod har Præsten A. M. Hiøring givet en Antydning af, hvorledes Arbejdet blev drevet ved det nogle Aar senere anlagte Frederiksholmsparti, en Beretning der sikkert i det væsentlige vil vise sig at passe ogsaa overfor Arbejdet paa Kastellet. Han fortæller, at Mandskabet var inddelt dels militært i Korporalskaber under Kommando af Sergenter, Korporaler og Gefrejtere, der under Fællesbetegnelsen »Exekverere« skulde holde det »udi Arbejde og Skikkelighed«.

59) Becker. Saml. til Danm. Hist. under Fr. III's Reg. II. 4.

og dels arbejdsmæssigt i Roder à 6 Mand, hver under en »Rodemester«, hvis Opgave det var at hake Jorden løs og læsse den paa Børen, ved hvilket Arbejde han assisteredes af den ene Mand af Roden, medens de 5 andre skulde »føre fra og trille bort«. Rodemesteren skulde tillige hver Aften opgive Arbejdets Udstrækning for den næste Dag, og det gjaldt da for Roden om at arbejde saaledes, at den ikke skulde være nødt til at tage Aftenen med til Hjælp. I Reglen, fortæller han, begyndte de dog saa tidligt om Morgenen og arbejdede saa flinkt, at de kunde være færdige allerede Kl. 1 a 2.

Til Vandets Udpumpning af Gravene blev der benyttet Vandmøller, der dreves ved Hestekraft. Til hver Mølle hørte 6 Heste, og da Møllen af Hensyn til Arbejdet i Graven maatte være i uafbrudt Bevægelse Nat og Dag, var Arbejdet fordelt saaledes, at Hestene arbejdede to og to sammen, hvert Par i 2 Timer, hvorefter de altsaa havde 4 Timer fri; desuden hørte der Kuske og Svende til hver Mølle. Foruden de store Hestemøller fandtes der ogsaa mindre Møller, som dreves ved Haandkraft og som blev anvendt paa Steder, hvor de store ikke kunde komme til at virke; de blev drevet af Soldater, og til hver Mølle hørte der 1 Underofficer og 12 Mand.⁶⁰⁾

Da det kom til at skorte paa store Stene specielt til Fundamenter for de to Hovedadgange til Kastellet: Kongeporten, nu Sjællandsporten, mod syd, og Dykporten, nu Norgesporten, mod nord, tilhandlede Rüse sig i Begyndelsen af Aaret 1662 den næppe halvfærdige og forlængst opgivne St. Anna Rotunda, Christian IV's »Baadsmanskirke« paa det nuværende Garnisonssygehus's Gaardsplads.⁶¹⁾

60) Nielsen. Køb. Dipl. V. 757. 61) Becker. Saml. til Danm. Hist. under Fr. III's Reg. I. 278.

Dette vakte i en ikke ringe Grad Befolkningens Harmen, thi man saa i dens Nedbrydning en Profanation af en til Kirke oprindelig bestemt Bygning,⁶²⁾ — i 1643 var der endog bleven beskikket en Sognepræst til den,⁶³⁾ — og det gjorde jo ikke Sagen bedre, at Materialerne fortrinsvis skulde anvendes til det indenfor næsten alle Samfundsklasser saa upopulære Kastel.

Hvor meget eller hvor lidet Ruse harkunnet benytte af de ældre Volde og Grave, er det vel nu vanskeligt at fastslaa med Sikkerhed; men da det nye Kastel, foruden at repræsentere en stor Udvidelse af det gamle St. Anna Kastel, tillige blev anlagt efter ganske andre og mere moderne Principer end dette, er det næppe rimeligt, at man har kunnet benytte meget deraf, ja, man har vel nok efter al Sandsynlighed været nødt til helt at lade sløjfe større Dele af de ældre Værker.

Foruden den første oprindelige Kontrakt, som var bleven afsluttet den 26. Juli 1661,⁶⁴⁾ blev der senere under Arbejdets fortsatte Fremadskriden afsluttet fire andre Kontrakter. Den første af disse, altsaa i Virkeligheden den anden af samtlige Kontrakter, er dateret den 3. April 1663⁶⁵⁾ og omfatter Opførelsen af en Bolig for Kommandanten — ikke den nuværende Kommandantbolig, der først er opført 1725 — et Provianthus, 31 Barakker, et Pælehus, og, hvad der i denne Forbindelse interesserer os mest, tre Sortier — Udfaldsporte — à 1000 Rdlr. Disse Udfaldsporte, de saakaldte Poterner, hvis Tilværelse vel nok kun de færreste Københavnerne er vidende om, til Trods for at de eksiste-

62) Becker. Saml. til Danm. Hist. under Fr. III's Reg. I. 282. 63) Nielsen. Køb. Dipl. III. 246. 64) Nielsen. Køb. Dipl. V. 10. 65) Nielsen. Køb. Dipl. V. 12.

rer endnu den Dag i Dag, dannede Forbindelsesvejene mellem det Indre af Kastellet og Hovedvoldens Faussebraie henholdsvis mellem Grevens og Prinsessens Bastioner, Prinsens og Kongens Bastioner og Kongens og Dronningens Bastioner. Den første af disse, der er tilspærret, ligger nu udenfor den Del af Kastellet, der tilhører Militæretaten, i den saakaldte »Frie Vold«, hvor man med Letted vil kunne finde den ved at passere langs Frihavnsbanens Forbindelsesvej; den anden findes bag Marketenderiets Gaard, og er for nogle Aar siden paany kommen til Hæder og Ære ved at danne Adgang til den Have i den tilsvarende Faussebraie, der er bleven tildelt Kastellets Underoffice; den tredie endelig findes bag Bageriets Bygninger, hvor den en Tid lang tjente til Opbevaringssted for det Værk, Slaverne sad og pillede; ogsaa den er delvis afspærret. Disse Udfaldsporte, der er af betydelig mindre Dimensioner end de to Hovedporte, har en Længde af 19 m, en Bredde af ca. 2 m og en Højde af 2,27 m.

Den 3. Kontrakt afsluttedes den 31. August ⁶⁶⁾ og omfattede Opførelsen af 7 Vagthuse og 34 Skilderhuse samt Hovedgadens Brolægning.

Skinsygt og med stor Strængthed vaagede man over, at ingen, udover de indviede, fik Lejlighed til at følge Arbejdet og dets Fremadskriden, ja, om det saa var selve Axel Urup, blev ogsaa han afvist under et Besøg derude, og skønt den Overingeniør, der afviste ham, høfligt undskyldte sig med, at det kun var sket efter Kongens »strikte« Befaling, følte Urup sig dog selvfølgelig meget ildt berørt over en saadan Fremfærd imod sig. ⁶⁷⁾ Kongen selv

66) Nielsen. Køb. Dipl. V. 13. — Milit. Repert. II. 5. 378. 67) Becker. Saml. til Danm. Hist. under Fr. III's Reg. II. 4.

har uden Tvivl stadig med stor Interesse fulgt Arbejderne, hvad der dog intet bestemt forlyder om; derimod ved man med Sikkerhed, at han den 22. September 1663 tillige med en Del af sine Rigsraader aflagde et Besøg paa Hovedvoldens østlige Del, idet man herfra, formentlig fra Prinsessens Bastion, med stor Opmærksomhed iagttog det svenske Skib »Äpplet«, der, efter en hel ny Model, var bleven bygget i Göteborg af en engelsk Skibsbygger, og som netop nu gjorde sin første Prøvetur ned gennem Sundet, hvor den ud for København maatte kaste Anker paa Grund af Modvind.⁶⁸⁾ Ogsaa Kronprinsen aflagde Besøg derude, skønt han, som det synes, var en Modstander af Værket og dets Bygmester, og ogsaa for hans Vedkommende kan der fastslaaes en bestemt Dag for et af hans Besøg. I Oktober Maaned 1663 var hans Søster, Prinsesse Anna Sophie, bleven forlovet med Kurfyrsten af Sachsen, og en Dag under de i denne Anledning afholdte Fester, — det var den 12. Oktober, — red Kronprinsen og Kurfyrsten ud for at bese Kastellet, ved hvilket Besøg der er den Mærkelighed, at det gav Anledning til den første Salut fra de nye Volde, idet der dog hertil kun blev benyttet Feltskyts, da Voldene endnu ikke blev anset for tilstrækkelig stærke til at kunne udsættes for Vægten af det tunge Fæstningsskyts.⁶⁹⁾

I Januar Maaned 1664 blev Rüse udnævnt til Generalmajor i Infanteriet og til Assessor i Krigskollegiet, for faa Dage senere at blive optagen i den danske Adelsstand.⁷⁰⁾ Modtog Rüse saaledes i fuldeste Maal Beviser paa sin kongelige Velynders Naade, maatte han i mange andre Retninger lide

68) Svensk Underofficerstidn. 19/1908. 69) Meidell. Militarismen i Danm. 52. — Danske Saml. II. 2. 172. 70) Milit. Repert. II. 5. 384—385.

haardt under den Modstand, som han mødte hos næsten alle Klasser af Befolkningen. Selv Kronprinsen stod som sagt fjendtlig overfor ham, og til ham sluttede sig ikke saa faa af den Tids store Mænd. Helt ned i Borgernes Rækker mødtes han med Uvilje, men her trøstede man sig dog lidt ved Tanken om, at naar Kastellet en Gang stod færdigt og havde faaet opført Barakker for Mandskabet, vilde dette betyde en Lettelse af Indkvarteringsbyrden, der til Tider kunde være besværlig nok.

Som tidligere berørt fulgtes Rüse stadig af Uheld og Modgang under sit Arbejde, snart paa den ene, snart paa den anden Maade. Snart var det indviklede Stridigheder mellem ham og Officererne ved de Regimenter, der var afgivet til at udføre Arbejdet, snart var det Storm, der forsinkede Arbejdet, eller Modvind, der hindrede det søværts kommende Materiale i at naa frem i rette Tid, ja, tre Gange gik hele Ladninger under. Mandskabet supplerede den mangelfulde Lønning ved at stjæle af Materialerne og sælge dem, Heste døde i hundredevis af Sygdom og Overanstængelse, fire Gange havde Sundet gennembrudt Dæmningerne, saa at Arbejdet for hver Gang maatte paabegyndes forfra, og da Voldene endelig i Sommeren 1664 stod færdige, udbrød der i Juni Maaned et saa heftigt Uvejr, at Regnen skyllede Jorden ned i Gravene i store Mængder, saa at man i sidste Øjeblik maatte gaa i Gang med paany at udbedre Voldene.⁷¹⁾ Naar det til Trods for al denne Modstand dog lykkedes Rüse at opfylde Kontrakten næsten til Punkt og Prikke, viser dette Tegn paa Udfoldelsen af en usædvanlig Energi og en sjelden Evne til at sætte sin Vilje igennem.

71) Meidell. Militarismen i Danm 47.

Den 20. April 1664 afsluttedes den 4. Kontrakt,⁷²⁾ der omfattede bl. a. Opførelsen af Officerskvarterer, Fængsler, Arsenal, Bryggeri, Bageri og af 12 Baracker samt Grundlæggelsen af »Kongens Hus«, Slottet, der dog som bekendt senere igen blev opgivet.

Endelig i Juni Maaned s. A. afsluttedes den 5. og sidste Kontrakt,⁷³⁾ der dog kun i uegentlig Forstand berørte Kastellet, om hvilket der den 27. Juni udtales, at det nu næsten er færdigt.⁷⁴⁾ Der blev dog arbejdet paa det til helt hen i Oktober Maaned, i hvis sidste Halvdel Mandskabet endelig hjemsendtes,⁷⁵⁾ hvorfor Kastellets Volde og Udenværker paa denne Tid maa have haft de Dimensioner, som var bleven fastsat i de først afsluttede Kontrakter. At dette har været Tilfældet fremgaar paa en eklatant Maade deraf, at, uagtet det i December Maaned lykkedes Ruses Modstandere at faa nedsat en Kommission, der kritisk skulde undersøge hele hans Arbejde fra Grunden af for at se, om han nu ogsaa fuldt ud havde opfyldt sine kontraktmæssige Forpligtelser, og uagtet denne Kommission kom til at bestaa af nogle af hans bitreste Fjender, maatte den dog erkende, at den ikke fandt Anledning til at gøre væsentlige eller alvorlige Udsættelser paa hans Arbejder. Dette fremkaldte hos Ruse Ønsket om at faa fremskyndet den endelige Aflevering, men dette modsatte man sig, idet man skød sig ind under, at da der for visse Dele af Fæstningen var fastsat en Garantfrist af indtil 2 Aar, kunde der ikke være Tale om Aflevering, forinden Fæstningen efter Forløbet af denne Tid havde bestaaet sin

72) Milit. Repert. II 5. 381. — Nielsen. Køb. Dipl. V. 13. 73) Milit. Repert. II 5. 381. 74) Milit. Repert. II. 5. 388. 75) Historiske Meddelelser om København. II. 221.

Prøve, og hverken i 1664 eller 1665 fandt der derz for nogen endelig Aflevering Sted.⁷⁶⁾

Sagen var nemlig den, at da man ikke, som man formodentlig havde haabet, havde kunnet finde væsentlige Mangler ved Arbejdet, kastede man sig med saa megen mere Energi over Smaatingene, hvoraf da ogsaa Følgen var den, at der fremdeles, Aar ud og Aar ind, blev arbejdet snart hist snart her paa Kastelets Volde og Udenværker, der nu efterhaanden var bleven beplantet med Træer. Alle Arbejderne foregik under Ruses personlige Ledelse, ligesom ogsaa den foran nævnte Kommission, der iøvrigt bestod af Generalløjtnant Jørgen Bjelke, Generalmajor Ahlefeldt og, indtil Aaret 1664, af Rigsmarsk Korbitz, efter den Tid af Feltmarskal Baron Würtz, stadig vedblev at fungere, idet den jævnlig blev beordret til at besigtige et eller andet udført Arbejde, saaledes f. Eks. den 8. og den 22. September 1666,⁷⁷⁾ og til endelig den 4. December s. A. at indgive en afsluttende Rapport, der dog desværre ikke senere skal have været til at finde, men efter hvis Indsendelse man maa antage, at der har fundet en endelig Aflevering Sted.⁷⁸⁾

Det er sikkert det her omtalte Efterarbejde, der den 27. December 1665 fremkaldte en Ordre fra Kongen til Københavns Præsident, Borgmestre og Raad om, »at en huer, som heste oc wogne haffuer, nu strax paa warende gode føre med huer Wogn i bemelte castel jo lader jndføre 20 gode less møg eller i mangel af møget jord«,⁷⁹⁾ eller naar der den 24. April 1666 udgik Ordre til Eiler Holch om i Amtets Skove at lade forfærdige 200 store Skanz

76) Becker. Saml. t. Danm. Hist. under Fr. III's Reg. II. 50. — Meidell. Militarismen i Danm. 55. — Milit. Repert. II. 5. 283. 77) Nielsen. Køb. Dipl. VI. 415. — Milit. Repert. II. 5. 383. 78) Nielsen. Køb. Dipl. V. 12. 79) Nielsen. Køb. Dipl. VI. 413.

sekurve og 500 Faskiner til Brug for Kastellet.⁸⁰⁾ I Marts Maaned 1666, da Rüse vendte tilbage fra en Inspektionsrejse i Holsten, hedder det endog, at der arbejdes stadig og med en stor Styrke paa Kastelsvolden,⁸¹⁾ og disse Arbejder fortsattes med større eller mindre Kraft lige indtil Kongens Død i 1670.

Om Kastellets Bygmester skal her fremdeles i Korthed anføres, at han den 25. Maj 1671 blev optaget i Friherrestanden,⁸²⁾ og at han den 11. Oktober s.A. paa Rosenborg Slot blev udnævnt til Ridder af Dannebrog som Nr. 15 af 19. Rüses fuldstændige Titel var paa dette Tidspunkt følgende: Hr. Henrik Rüse, Friherre af Rösensteen, Herre til Savært, kongelig Majestæts Generalmajor og Oberst til Fods, Assessor i Krigskollegiet, Generalkvartermester og Inspektør over Fæstningerne i Danmark.⁸³⁾ Forskellige andre Udmærkelser blev ham senere til Del, men det synes stadig, som om han har haft mange personlige Fjender, og da han i Oktober Maaned 1673 blev ansat som Generalløjtnant i Norge, antoges det, at dette skete for at lade ham træde noget mere i Baggrunden.⁸⁴⁾ Den 4. December 1677 fik Rüse, efter Ansøgning, sin Afsked, ved hvilken Lejlighed der blev bevilget ham 1500 Rdl. aarlig i Ventepenge. Resten af sin Levetid tilbragte han paa sine Godser dels her i Landet dels i Holland,⁸⁵⁾ og i Foraaret 1679, — de lærde er ikke ganske enige om Dagen, — afgik han i en Alder af 55 Aar ved Døden paa sit Gods Savært, hvor hans Gravsted findes.⁸⁶⁾

80) Nielsen. Køb. Dipl. VI. 414. 81) Meidell. Militarismen i Danm. 53. 82) Milit. Repert. II. 5. 413. 83) Danske Mag. I. 6. 257. — Fr. III. Dagreg. 3. 84) Milit. Repert. II. 5. 417. 85) Milit. Repert. II. 5. 456. 86) Milit. Repert. II. 5. 457. — C. F. Krabbe. Arkiv-Notitser. — Rosendal. Henrik Rüse. 26. — Dansk biogr. Leks. XIV. 464. — Danske Mag. VI. 262. — Mag. til den danske Adels Hist. I. 323. — Ordenskapit. Prot. over R. af Dbg.

Hvis man kan fæste Lid til Ruses egne Udtalelser, havde han ikke spundet Silke ved Opførelsen af Kastellet; han siger selv, at han havde ført en Formue paa 200,000 Rdl. ind i Landet, men at han paa sine gamle Dage havde en Gæld af 17,000 Rdl.⁸⁷⁾ Selv om dette nu er en lille Overdrivelse, er det dog udenfor al Tvivl, at ogsaa Ruse, som saa mange andre, led under Regeringens Pengemangel, idet der i Stedet for kontant Betaling blev udlagt ham forskellige Godser, hvis Indtægter imidlertid var saa ringe, at de ikke formaaede at dække de store daglige Udgifter, som Opførelsen af et Værk som Kastellet krævede.

Saasnart Jorden i de nyopkastede Volde havde fæstnet sig saa meget, at den kunde bære Vægten af det sværere Fæstningsskyts, traadte dette efterhaanden i Stedet for det lettere Feltskyts, man i den første Tid havde anvendt. »Kastellet er rundt omkring besat med Stykker«, skriver den svenske Gesandt Gustav Lilliecrona den 23. Februar 1665 til sin Konge, og da han tilføjer, at der »i disse Dage« er plantet 12 Kanoner paa Langelinie, ligger det nær at antage, at ogsaa Voldenes Forsyning med Fæstningsskyts kan henlægges til denne Periode.⁸⁸⁾

Den 22. August s. A. fik det nye Skyts sin Ilddaab, i ethvert Tilfælde i dets Egenskab af Kastellets Skyts. Anledningen hertil var den franske Ambassadør Hugo Terlons Afrejse fra København, ved hvilken Lejlighed der blev saluteret fra Kastelsvolden, og det hedder udtrykkeligt, at det var første Gang, der blev skudt med Kastellets egne Ka-

87) Milit. Repert. II. 5. 456. 88) Becker. Saml. til Danm. Hist. under Fr. III's Reg. II. 60.

noner. Ogsaa paa anden Maade blev der ved denne Lejlighed fra Kastelsvolden afgivet Æresbevisninger, idet man til Ære for den store Nations Repræsentant havde ladet et Kompagni tage Opstilling paa hver Side af de 2 Søbastioner — Grevens og Prinsessens — medens Afrejsen foregik.⁸⁹⁾

I Januar Maaned 1668 blev der foretaget en Del Ombytninger af Kastelets Skyts, af hvilket en Del blev afgivet til Brug for Flaaden,⁹⁰⁾ og først den 18. Februar 1670 foreligger der en fuldstændig detailleret Fortegnelse over Kastelets Skyts og dets Fordeeling paa de forskellige Bastioner og Udenværker.⁹¹⁾

I Kongens Bastion fandtes 4 Stk.:

2 Metalstykker à 1 Pund
2 — — — 3/4 —

I Dronningens Bastion 12 Stykker:

5 Metalstykker à 6 Pund
1 Metalstykke — 4 —
6 Metalstykker — 3 —

I Grevens Bastion 12 Stykker:

2 halve Kartover
4 Metalstykker à 12 Pund
2 — — — 10 —
1 Metalstykke — 8 —
3 Metalstykker — 3 —

I Prinsessens Bastion 13 Stykker:

4 hele Kartover
3 3/4 Kartover
1 Metalstykke à 16 Pund
1 — — — 10 —
2 Metalstykker — 7 —
1 Metalstykke — 6 —
1 — — — 3 —

I Prinsens Bastion 13 Stykker:

2 hele Kartover
2 halve —
2 Metalstykker à 7 Pund
2 — — — 6 —
5 — — — 3 —

I Sjællands Ravelin udenfor Sjællandsporten 4 Stykker:

1 Metalstykke à 6 Pund
3 Metalstykker — 4 —

I Lollands Kontregarde paa Smedelinien 5 Stykker:

1 Metalstykke à 12 —
3 Metalstykker — 8 —
1 Metalstykke — 3 —

I Norges Ravelin udenfor Norgesporten 9 Stykker:

2 halve Kartover
4 Metalstykker à 18 Pund
1 Metalstykke — 12 —
1 — — — 9 —
1 — — — 8 —

I Pinnebergs Reduit paa Langelinie ialt:

5 Metalstykker à 8 Pund

Paa Forstranden tæt nord for Kastelet 13 Stykker:

6 halve Kartover
3 Metalstykker à 8 Pund
3 — — — 6 —
1 Metalstykke — 2 —

89) Meidell. Militarismen i Danm. 52. 90) Becker. Saml. til Danm. Hist. under Fr. III's Reg. II. 214. 91) C. F. Krabbe. Arkiv-Notitser.

I alle de øvrige Udenværker: Falsters Kontregarde, Fyns Ravelin, Møens Kontregarde, Bornholms Ravelin, Sjællands Reduit, Norges Reduit, og hvad de alle hed, synes der ikke at have været Skyts, men til Gengæld fandtes der saa meget mere i Kastellets Tøjhus, det nuværende Bageri.

Paa Kastellets Volde og Udenværker har der altsaa paa dette Tidspunkt været ikke mindre end ialt 90 Stykker større og mindre Skyts, der anføres at have været »dobbelt skarpladte«. Til alt dette Skyts hørte der selvfølgelig en tilsvarende Beholdning af Ammunition, Krudt etc. samt Redskaber til Skytsets Baksning. I Fortegnelsen herover omtales 377 Pund Rundkugler, 122 Pund Rundskraa, 3600 Musketkugler, Ladestokke, Viskere, 374 Cener Krudt, 54 Bundter Lunter, 103 Haandspær, 2 Baksebomme, 10 Stilholtere, 3 Bøsefade og 500 Haandgranater m. m. m.

At Beholdningen af Ammunition varierede stærkt i Aarenes Løb er selvfølgelig let forstaaeligt, men ogsaa i Skytsets Beholdning skete der hyppigt Forandringer. I Juli 1671 forøgedes saaledes Beholdningen med 1 Metalstykke à 4 Pund og 21 Jernstykker;⁹²⁾ Maaneden efter ombyttedes en Del Bronceanoner med svært Jernskyts,⁹³⁾ og da Lilliecrona ved et tilfældigt Sammentræf af Omstændigheder fik Lejlighed til i Marts Maaned 1672 at se Kastellet, endog under Ledelse af General Gyldenløwe, fortæller han, at han paa samtlige Bastioner paa Hovedvolden har talt ialt 56 større og mindre Stykker Skyts, deriblandt 5 hele og 12 halve Kartover, Resten grove Jernstykker, af hvilke den overvejende Del fandtes paa de 3 mod Søen vendende Basti-

92) C. F. Krabbe. Arkiv-Notitser. 93) Meidell. Militarismen i Danm. 60.

oner, — han maa altsaa have regnet Prinsens Bastion mellem disse, — medens der paa de to andre Bastioner kun fandtes faa Kanoner.⁹⁴⁾

En Inventariefortegnelse fra 1. December 1672 udviser en Beholdning af 34 Metalz og 110 Jernstykker, og der opgives en Afgang af 33 Metalz stykker fra 24 Pund til $\frac{3}{4}$ Pund og 10 Jernstykker fra 9 Pund til 3 Pund, medens Tilgangen samtidig er 8 Metalstykker fra 24 Pund til 8 Pund og 70 Jernstykker fra 18 Pund til 6 Pund.⁹⁵⁾ I 1674 er det samlede Antal: 33 Metalz og 116 Jernstykker,⁹⁶⁾ og i Januar Maaned 1677 angiver Inventarielisten en Beholdning af 48 Metalz og 208 større og mindre Jernstykker,⁹⁷⁾ men derefter indtræder der pludselig en stærk Nedgang, idet hele Antallet af Kanoner i December Maaned 1678 kun opgives til ialt 88, om hvilke det endda hedder, at de laa dels paa Skibsz, dels paa Feltz og dels paa Voldlavetter, ja, 2 siges endog at ligge uden Lavet.⁹⁸⁾

Som Forsvar kom Kastellets Kanoner jo aldrig til at spille nogen rigtig alvorlig Rolle, men des større Betydning fik de som salutafgivende. Det var ikke alene en Prins eller Prinsesses Fødsel eller kongelige og fyrstelige Personers Ankomst eller Afrejse, der kunde sætte hele det store Apparat i Bevægelse med Kanonerne Torden Byens Volde rundt, ogsaa ved mange andre Lejligheder blev der »fyret«, og hver Gang deltog Kastellets Skyts i Kanonaden; Kastelet dannede jo ligesom en Forbindelse mellem Landet og Søen, mellem Hæren og Flaaden, og oppe fra de høje Volde kunde Skudene rigtig smelde ud over Reden og Sundet og bringe Bud om Begivenheden til de forbisejlende Skibe.

94) Danske Saml. II. 3. 322. 95) C. F. Krabbe. Arkiv-Notitser. 96) Milit. Repert. VI. 88. 97 og 98) C. F. Krabbe. Arkiv-Notitser.

Af det foregaaende ses det jo endog, at en Gesandts Afrejse kunde give Anledning til Saluttering, og det kan derfor næppe undre, at ogsaa Hærens og Flaadens Sejre over Landets Fjender for hver Gang blev beseglet med en dundrende Glædes-Salut ud over By og Land, saaledes f. Eks. efter Niels Juels Sejr i Køgebugt den 1. Juni 1677 og ved flere andre lignende Lejligheder.

Naar en af Landets Stormænd blev sænket i sin Grav eller blev ført til sit sidste Hvilested, blev der skudt Sørgesalut, hvilket f. Eks. var Tilfældet, da Fr. Ahlefeldt i Januar Maaned 1672 var død, og hans Lig tilsøs skulde føres til Ekernførde, ved hvilken Lejlighed der fra Kastellets Volde blev afgivet en Sørgesalut paa 27 Skud.⁹⁹⁾

Som en ganske tiltalende Skik skal det anføres, at der fra Aaret 1671 i en lang Aarrække hver Nytaarsmorgen blev afgivet en Salut paa 27 Skud fra Byens Volde som en Velkomsthilsen til det nye Aar. Ogsaa i denne Salut deltog Kastellet, hvorfra der dog kun blev afgivet 6 Skud.¹⁰⁰⁾ Der var dog den Mærkelighed ved Datidens Salutafgivelse, at den, hvor utroligt det end forekommer os, næsten altid blev foretagen med skarpt. Af Regnskaberne fremgaar det nemlig, at et Antal Kanoner nu og da ved saadanne Lejligheder er bleven affyret med Kugler, fordi disse havde sat sig fast i Kanonen. Det hedder saaledes f. Eks. den 17. Oktober 1671: Fyret ved Kongens Broders Indkørsel udi Kastellet, 18 Kugler af 18 Kanoner og Kartover, og den 1. Januar 1673: Fyret Nytaarsmorgen med 6 skarpe Skud à 12 Pund, og fremdeles den 25. Marts 1675: Fyret for vor Naade Dronningen, der hun blev

99) Bobè. Slægten Ahlefeldts Hist. II. 125. 100) Meidell. Militarismen i Danm. 60.

forløst, 3 halve Kartover à 12 Pund og 12 halve 18 Punds à 9 Pund; hver af 3 Stykker er affyret med Kuglen, formedelst den sad fast.¹⁰¹⁾ Efter enhver saadan Skydning blev de bortskudte Kugler ført til Afgang og — hvis de paa en eller anden Maade blev samlet op og afleveret mod et Par Skilling for Stykket i Kuglesamlingspenge — bagefter til Indtægt igen.¹⁰²⁾ Man forstaar efter dette, at det ikke blot har været en Talemaade, naar det i Inventariefortegnelsen af 18. Februar 1670 hedder, at Stykkerne var skarpladte.

Til Skytsets Betjening havde Kastellet selvfølgelig den fornødne Artilleristyrke, et Kompagni, som altid var indkvarteret i selve Kastellet for straks at kunne være ved Haanden, og som omtrent paa denne Tid bestod af 1 Kaptajn, 2 Løjtnanter, 2 Styk-junkere, 30 Konstabler, 60 Haandlangere, 1 Mønsterskriver, 2 Trommeslagere og 1 Skalmejblæser.

Saasnart Kastellet i Aaret 1664 havde faaet sin første Indkvartering, gjaldt det om, i Lighed med hvad Tilfældet i Forvejen var ved den øvrige Del af Københavns Befæstning, at afskære den fra Omverdenen og derved forhindre Desertering, og naar Vinteren derfor lagde sin Bro over Byens og Kastellets Fæstningsgrave, blev det nødvendigt ved Hjælp af Isning straks at afskære al Færdsel over dem. Befalingen om denne Isning gentoges derfor Aar for Aar ved Vinterens Komme, og for Kastellets Vedkommende besørgedes Isningen her i den første Tid af Mandskabet af Ruses eget Regiment. Navnlig Vinteren 1664-1665 var baade lang og stræng, og ligesaa hurtig Isningen kunde foregaa, ligesaa hurtigt frøs Renderne til igen, saaledes at

101) C. F. Krabbe. Arkiv-Notitser. 102) Blom. Chr. IV. Artilleri. 13.

der hver Aften Kl. 7 maatte udkommanderes en Styrke under 1 Kaptajn og 1 Løjtnant for at holde Renden aaben for Natten. Den første Isning hver Vinter foregik paa en meget højtidelig Maade: man vaagede nøje over det Øjeblik, da Isen for første Gang blev saa tyk, at den kunde bære sin Mand, og naar dette Øjeblik indtraadte, udhuggedes der en lille Isblok, der overraktes den ældste af Regimentcheferne for af denne igen at præsenteres for Kommandanten.¹⁰³⁾

Med Hensyn til Voldens Beplantning havde Gartner Claus Hettave allerede den 3. December 1663 faaet Ordre til med sine fire Svende at skaffe den fornødne Træbeplantning til den nye Vold ude fra Skovene paa Sjælland. Ordren lød paa at opsøge »een Andeel unge Træer« og foruden disse »en god Andeel aff unge Hagedorn«, men da det synes, som at han er bleven mødt med Modstand eller i ethvert Tilfælde med Uvillighed, idet han underdanigst beklagede sig over, at der ikke blev ydet ham den fornødne »Assistents och Hielp«, saa gættog Kongen den 15. Februer 1664 paany sin Ordre og befalede deri Amtmænd, Ridefogder, Fogder m. fl. at være Gartneren og hans Svende behjælpelig dels med at finde saadanne Træer og dels med at lade dem transportere til deres Bestemmelsessted.¹⁰⁴⁾ Om nu denne Beplantning af Kastellets Volde og Udenværker senere har vist sig utilstrækkelig, eller andre Grunde har gjort det nødvendigt at forøge Beplantningen, nok er det, at der i Maj 1714 blev anvist Voldmester Hans Heinrich Reusche en Plads — 130 Alen i Længden og 52 Alen i Bredden — hvorpaa der skulde anlægges en Plantage

103) Hist. Medd. om Køb. II. 225. 104) Nielsen. Køb. Dipl. III. 295.

til Plantning og Drivning af unge Træer og Hække til Voldenes Bepantning.¹⁰⁵⁾ Selv om denne Plantage, der blev anlagt ved den saakaldte St. Anna Kirkegaard, omtrent paa det Sted, der nu begrænses af Stokhus-, Rigens- og Østervoldgade, mulig fortrinsvis er bleven anlagt med Henblik paa Byens Volde, finder vi dog i en noget senere Tid en lignende Plantage anlagt inde i selve Kastellet paa den saakaldte »Grønneplads« bag Fortunstokken, og de Træer, der her er blevet drevet, er sikkert kommet Kastelsvolden tilgode.¹⁰⁶⁾

Der hengik ikke mange Aar, før der paany høres Tale om nødvendige Reparationer af Volden. Allerede i November Maaned 1686 blev der indsendt en Memorial til Kongen om Mangler ved de forskellige Bastioner. Brystværnet paa Kongens Bastion skulde saaledes gøres 3 Fod højere, Prinsessens Bastion skulde forsynes med Skydeskaar, og Rampen, der førte op til den, var i en saa daarlig Forfatning, at den maatte opføres helt fra Grund m. m. Garnisonen blev i Anledning af disse Arbejder forstærket med 2 Kompagnier, saaledes at den nu blev ialt 6 Kompagnier, og atter er der Tale om Anskaffelse af »Stützkarrer«, ialt 6, og de hertil fornødne Heste. Hovedparten af den til disse Jordarbejder nødvendige Jordmasse blev taget fra Smedelinien, hvorfra den blev overført til Hovedvolden paa to gamle Pramme.¹⁰⁷⁾

I hele Frederik IV's Regeringstid blev der aarligt bevilget 2000 Rdl. til Vedligeholdelsesarbejder ved Kastellet,¹⁰⁸⁾ og fra denne Periode stammer da ogsaa et Reglement for, hvorledes Officerer, Ingeniører, Fortifikationsbetjente og Mandskab skulde

105) Nielsen. Køb. Dipl. VI. 250. 106 og 107) Krabbe. Arkiv-Notitser.
108) Tychsen. Fortifikationsetaterne. 25.

forholde sig under Udførelsen af Jordarbejderne. I dette Reglements § 1 fastsattes Arbejdstidens Begyndelse, alt efter Aarstiderne, til Kl. 4 à 5 om Morgenen, hvorefter der blev arbejdet 5 Timer om Formiddagen og 5 om Eftermiddagen. Hviletiderne blev fastsat af Kommandanten i Forening med Ingeniørerne. I § 2 bestemtes det, at Mandskabet ikke uden Ingeniørernes Tilladelse maatte forlade Arbejdet f. Eks. ved indtrædende stærkt Regnvejr eller lignende, ligesom man gennem en Befaling om, at Tamburerne ikke maatte røre Spillet uden efter den kommanderende Officers Ordre, faar at vide, at Tiden for Arbejdets Begyndelse og Ophør samt for Hvilets Indtrædelse er bleven forkyndt ved Trommesignaler. § 3 befalede den daglige Tilstedeværelse af 1 Kaptajn, 2 Løjtnanter og de fornødne Underofficerer, »som bestandig skal være tilstede for at drive Mandskabet til deres skyldige Flid« og »for at forhindre Insolentier og andre Uordener«. § 4 fastsatte følgende Norm for en Rodes, 6 Mands, daglige Arbejde ved Gravning saaledes, nemlig:

I god Jord:				I haard Jord:					
Paa	200 Skridt	$2\frac{3}{4}$	Schachte	Paa	200 Skridt	2	Schachte		
»	250	—	$2\frac{1}{2}$	—	»	250	—	$1\frac{3}{4}$	—
»	300	—	$2\frac{1}{4}$	—	»	300	—	$1\frac{1}{2}$	—
»	350	—	2	—	»	350	—	$1\frac{1}{4}$	—

(En Schacht var 12 Fod lang, 12 Fod bred og 1 Fod dyb).

I § 5 bestemtes det, at der kunde foretages Moderation med Hensyn til Jordmængden, naar man under Arbejdet pludselig stødte paa store Stene, og om disse hed det i § 7, at hele den Rode, indenfor hvis Stykke den fandtes, i Fællesskab skulde enes om at bringe den bort paa Skubkarren.

Officererne skulde paase, at Arbejdet udførtes efter de givne Forskrifter, og om Aftenen, naar Da-

gens Arbejde var afsluttet, skulde en Officer og, af hvert Kompagni, en Underofficer blive tilbage for at faa Besked om Arbejdet til den følgende Dag, idet disse Underofficerer da skulde møde saa tidlig næste Morgen, at de rodevis kunde sætte Mandskabet af deres Kompagni i Arbejde.

Betegnende for Tidsaanden hed det i § 9, at Fortifikationsbetjentene ikke maatte udskælde hverken Underofficerer eller Mandskab eller endnu mindre begegne dem med Slag eller anden raa Behandling, men at de med Beskedenhed skulde rette forefaldende Fejl, eller, hvis dette ikke hjalp, melde det til vedkommende Officer, ligesom det i § 10 hed, at Officererne skulde behandle Ingeniørerne og Fortifikationsbetjentene »med den største Nidkærhed«. Hvor vidt »Beskedenheden« og »Nidkærheden« er bleven drevet, er det jo vanskeligt nu at stille sig klart; men Sandsynligheden taler dog nærmest for, at begge de nævnte Begreber er blevet opfattet som noget saa specielt teoretisk, at man, af Frygt for, at Disciplinen skulde lide derved, næppe har turdet overføre dem paa de praktiske Forhold.

Fortifikationsbetjentenes Indflydelse synes iøvrigt at have været ret betydelig, thi af §§ 15 og 16 ses det, at den Arbejdsseddel, som hver Aften skulde indsendes til Kommandanten, og som af den kommanderende Officer skulde udfyldes med en Specifikation over Mandskabets Styrke og det udførte Arbejde, var aldeles uden Betydning, saafremt den ikke tillige var paraferet og attesteret af den paagældende Fortifikationsbetjent, og nægtede denne at gøre dette, enten fordi Arbejdet var mangelfuldt udført eller af andre Grunde, blev den Løjtnant, som overbragte Sedlen, beordret til at sørge for, at Sagen blev ordnet.

Det Materiel, der blev anvendt — Skubkarrer, Spader, Hakker, Jernstænger, Løbeplanker, Hulskovle etc., — blev én Gang for alle, ved Arbejdets Paabegyndelse, udleveret af Materialforvalteren mod Regimentets Kvittering, og for at spare Tiden forblev Redskaberne i Brugernes Værge, indtil de atter ved Arbejdets Afslutning tilbageleveredes samlet paa tilsvarende Maade.

Overfor Arbejdsmandskabet blev der, i et hvert Tilfælde paa Papiret, vist den Hensynsfuldhed, at Overarbejde, der var bleven nødvendiggjort af tvingende Grunde, blev godtgjort det den følgende Dag. Den daglige Arbejdstyrke var 50 Mand pr. Kompagni, og Arbejdspengene blev udbetalt Mandskabet for en Uge ad Gangen.¹⁰⁹⁾

Naar det tidligere er bleven nævnt, at man ved Udbedring af Voldene benyttede Jord eller Møg, som af Byens Borgere med stor Bekostning blev transporteret ud i Kastellet, bliver man unægtelig noget forbavset over at erfare, at der i Sommeren 1716 havde hobet sig saa megen Hestegødning og anden Urenlighed op i Kastellet, at det tilsammen drejede sig om ikke mindre end 600 Læs, der nu altsaa skulde føres ud af Kastellet. Kommandanten havde i denne Anledning henvendt sig til Stadens Politimester med Opfordring til ham om at afgive de fornødne Renovationsvogne til Skarrets Bortkørsel, men Politimesteren nægtede uden videre at ville have noget med Sagen at gøre, hvorfor den blev forelagt for Generalkommissionen, der udtalte sin Forbavselse over, at Kommandanten ikke fra Tid til anden havde ladet det henbringe til Fæstningens Volde, hvor der havde været god Brug for det, og idet den beordrede ham til

109) Hedegaards Samlinger. I. 71.

at opgive, hvor Bekostningen nu skulde tages fra, da Vognene var optaget ved Kornlosningen, sluttede den med at give ham en alvorlig Næse. Set paa Baggrund af, at der 5 Aar forinden, ved Pestens Ophør, havde fundet en grundig Udrensning Sted i Kastellet, tager den omtalte Ophobning af Urenlighed sig dobbelt graverende ud, og den Næse, Kommandanten blev nødt til at tage imod, synes at have været saa meget mere berettiget, som han i Januar Maaned s. A. havde beklaget sig i høje Toner over Kastellets daarlige Forsvarstilstand og bl. a. gjort Forestilling om, at i Mangel af Skansekurve vilde tomme Tønder fyldt med Jord gøre udmærket Gavn.¹¹⁰⁾

I en af Rentekammeret den 12. April 1698 udstedt meget omfangsrig Instruktion, »hvorledes Ove Meyer, som Proviant-, Ammunitionens og Materialforvalter udi Kastellet Frederikshavn sig indtil videre har at rette udi Almindelighed«, ses det, at Regnskabet over Skytset og Ammunitionen blandt meget andet var underlagt denne Mand, hvis Forretningsomraade var saa omfattende og alsidig, at man har Vanskelighed ved at forstaa, at det kunde være samlet paa én Haand. Med Hensyn til Skytset hedder det i et af den lange Instruks talrige Punkter: »Skal han og tillige paa hvad Forraad i Magafinet findes holde aarlig og rigtig Inventarium; være sig Mørser og Stykker og deres Kalibre, Lavetter, Kugler og deres Vægt, Haandspiger, Proppe og andet, som paa Voldene og Bolværkerne (d. v. s. Bastionerne) for sig findes, og udi hvad Tilstand det er, og alt andet, som bliver ved Voldene, omendfkøndt samme tilforn efter Ordre og Bevis kan være udleveret, ligefom det var udi Tøj-

110) Krabbe. Arkiv-Notitser.

hufet i Behold. Hvilket Inventarium af Kommandanten og Stykkaptajnen aarligen attefferes og indføres bag i hans Regnskab; han maa og intet som udygtigt, eller ubrugeligt af sit Inventario udelukke, uden de Deputeredes special Ordre, og bør da emploieres efter deres Ordre til Hs. kgl. Majestæts muligste Tjeneste, og bærer han ellers Omforg for, at Varerne paa de Steder henseættes, hvor det mindst kan komme til Skade«. ¹¹¹⁾

Sikkert har Kastelsvolden og da navnlig de mod Søen vendende Bastioner samt Langelinie i denne Periode været stærkt besat med Skyts, og det er derfor en mærkelig Skæbnens Tilskikkelse, at da der endelig, ved den engelsk-hollandsk-svenske Flaades Angreb paa København i Juli 1700, tilbød sig en Lejlighed, hvorved Kastellet og dets Skyts for Alvor kunde have kommet til at gøre Virkning, lagde den danske Flaade sig, af Frygt for Overmagten, saa tæt ind under dets Volde, at den umuliggjorde enhver Skydning herfra. Fra anden Side lyder der imidlertid ogsaa Udtalelser om, at selv om Flaaden ikke havde ligget, hvor den laa, vilde Skytset fra Kastelsvolden dog have været uden Virkning, da det næppe havde kunnet række længere end til Refshaleøen. ¹¹²⁾

Af og til skete der Til- eller Afgang i Kastellets Skyts. Den 15. August 1696 blev der afgivet 4 20 Punds Metalstykker til Oldenborg, den 14. Oktober 1702 blev der anbragt 4 polerede Jernstykker: 1 à 3 Pund, 2 à 1½ Pund og 1 à 1 Pund paa Kastelsvolden; den 18. Juli 1710 blev der afleveret 2 à 24 Pund, 2 à 8 Pund, 1 à 6 Pund, 11 à 5 Pund, 1 à 4 Pund, og 14 à 3 Pund, ialt 31 Stykker, for at

111) Rosenstand-Goiskes Reskriptsamling, I. 64. o. f. 112) Engelstoft. Københavns Stilling og Farer i Sommeren 1700. 56. Note.

omstøbes, medens der til Gengæld samtidig blev modtaget 8 Metalstykker: 1 à 12 Pund, 2 à 8 Pund og 5 à 6 Pund, og fra Feltartilleriet 5 à 24 Pund og 7 à 12 Pund o. s. v.¹¹³⁾

Det synes imidlertid, som om Kastellets Skyts kun har været i en meget maadelig Forfatning; i et hvert Tilfælde faar man dette Indtryk af en Forøstilling, som Kommandanten den 9. Juli 1712 har indsendt til Kongen, og hvori han bl. a. skriver, at »i Kastellet Frederikshavn er det værre, end jeg formodede; Batterierne er i slet Stand, Lavetterne duer for Størstedelen ikke, saa at Kanonerne, fordi Lavetterne er raadne, ikke kan bruges; nogle af Kanonerne er afstivede, og nogle ligger uden Lavetter paa Batterierne«. Den kgl. Resolution herom af 25. s. M. gaar da ogsaa ud paa, at der skal foretages Reparation af Lavetter og Affutager eller anskaffes nye.¹¹⁴⁾ Allerede i Januar 1716 er det imidlertid atter galt fat; Rygterne om, at Carl XII vilde gøre Landgang paa Sjælland, fik Kommandanten til at nære Betænkeligheder med Hensyn til Kastellets Forsvarstilstand, og han indberettede bl. a., at mange Rapperter og Lavetter er helt udygtige især paa Batterierne Island, Færø og Pinneberg og maa erstattes, hvilket da ogsaa synes at være sket ved, at Kanonerne blev anbragt paa SkibsRapperter. Ogsaa Skyts skortede det stærkt paa, hvorfor det bl. a. blev forøget med 4 Mørsere, 4 Haubitser og 20 Haandmørsere.¹¹⁵⁾

Ikke saa snart var dog Faren for et fjendtligt Angreb drevet over, før alt igen traadte ind i den tidligere Slendrian; den utidige Sparsommelighed blev atter sat i Højsædet, og da der i Maj s. A. blev gjort

113) Krabbe. Arkiv=Notitser. 114) Rosenstand=Goiskes Reskriptsamling. I. 222. 115) Krabbe. Arkiv=Notitser.

Indstilling om og Overslag over at anvende^e et Beløb af 900 Rdl. til nye Lavetter, blev det ikke bifaldet, fordi Hs. Majestæts Kasse ikke kunde afholde en saa stor Udgift.¹¹⁶⁾ Intet Under derfor at der atter i Oktober Maaned 1717, da Kastelet igen skiftede Kommandant, lød Veklager over Kastelets Skyts. Paa de tre Hovedbastioner, Kongens, Dronningens og Grevens Bastion, er Artilleriets Tilstand meget slet, hedder det; Træværket og Plankerne er ganske raadne, saa at Kanonerne ikke kan bevæges derpaa; Kanonerne i sig selv betegnes som gode nok, men om Lavetterne hedder det, at de dels er saa gamle, at Træet er raadent, dels er saaledes sammenstillede, at Kanonerne slet ikke passer til dem. Tidligere havde de været malet røde og blaa, men nu var Malingen i den Grad opløst af Vind og Regn, at en ny Maling absolut var nødvendig, og Indstillingen slutter dels med at fastslaa, at Lavetmageren og hans Svende samt Smeden hele Vinteren igennem har nydt deres Gage uden at gøre nogensomhelst Gavn for den, dels med at foreslaa, at der for Fremtiden bevilges en fast aarlig Sum specielt til Vedligeholdelse af Kastelets Artilleri.¹¹⁷⁾

Denne Indstilling havde dog den Virkning, at Kongen den 7. November s. A. bevilgede 1000 Rdl. aarlig, og allerede Dagen efter foreligger der Befaling til Kommandanten om, at han skal beordre Oberst Harbou til hurtigst mulig at lade Batterierne sætte i Stand, samtidig med at han hos Købmand Soelberg skal udsøge Brisketømmer, som Proviantforvalter Westengaard derefter skal lade transportere til Kastelet paa dettes Materialvogne.¹¹⁸⁾

Ser det saaledes ud til, at Kastelsvoldens Skyts ikke i nogen fremragende Grad egnede sig til krige-

116, 117 og 118) Krabbe. Arkiv:Notitser.

risk Brug — snarere gav det hele Fæstningen et attrapmæssigt Præg — figurerede det nu ligesom tidligere saa meget mere som salutafgivende. Følgende Befaling af 17. September 1701 giver et ret godt Billede af hele det Apparat, der i Anledning af en saadan større Saluttering blev sat i Bevægelse. Det hedder i Befalingen: »Vide maa Du, at naar det Gud skal behage hendes Kærlighed Vores elskede kære Gemal fra hendes Svangerskab i Naade at forløse, Vi da allernaadigst ville, at saafremt den gode Gud hendes Majestæt med en Prins skulde velsigne, der da fyres skal først fra Tøjhuset 9 Skud, saa fra Københavns Volde 9, derefter fra Kastellet 9, fra Flaadens Batterier 9 og fra Christianshavns Volde lige saamange, hvilket 3 Gange efter hinanden saaledes skal kontinuere, indtil at 27 Skud fra hvert af ovenbemeldte Steder fyret ere. Men skulde det være en Prinsesse, da ikkun af Tøjhuset, Københavns og Christianshavns Volde, lige de samme Skud fyres skal; thi er hermed Vor allernaadigste Villie og Befaling at, saa vidt København, Kastellet og Christianhavn vedkommer, Du den Anstalt gør, at ovenbemeldte Fyring allerunderdanigst kan efterkommes«. ¹¹⁹⁾ Det var altsaa en hel Kanonade af ikke mindre end 135 Skud for en Prins og 81 for en Prinsesse. I Anledning af Schoutbynacht Gabels Sejr over den svenske Flaade ved Kolberger Heide den 24. April 1715, blev der bl. a. fra Kastelsvolden skudt »Victorie« med 3 Gange 9 Skud. Saadanne Sejrsskydninger fandt i Reglen altid Sted førstkommande Søndag efter Slaget og altid i Tiden mellem Kl. 12 og 1, efter at Dagens Hovedprædiken var bleven afsluttet. Om den nævnte Skydning fortæller Vice-Admiral Just Juel i sin Livs og Levs

119) Rosenstand-Goiskes Reskriptsamling. I. 98.

nets-Beskrivelse følgende: »Eftermiddags-Vagten udi det tredie Glas begyndte de da at fkyde Victorie udi Kiøbenhavn trede Gange rundt om Volde, saa vel som paa Sø-Batterierne tre Kroner og Prøve-Steenen, samt disse fyv Orlogs-Skibe, som laae udi Renden, hvilke da lode alle deres Vimpler og Flage vaye fra Raae-Nokker og Topper«. Og nu følger disse Sejrs-Salutter Slag i Slag: den 28. August 1715, og den 12. Januar og 8. Maj 1716 osv.¹²⁰⁾ Atter den 17. Juli 1716 dundrede Kanonerne til Ære for Ruslands Kejser, da han gik i Land ved Toldboden, og 6 Dage senere gentoges Skydningen i Anledning af Kejserinde Katharinas Ankomst.¹²¹⁾

Ogsaa Nytaarsskydningen fortsattes stadig ned gennem Aarene; men medens der tidligere for hver Gang var bleven givet Befaling til, at denne Skydning skulde finde Sted, lyder den kongelige Ordre herom af 31. December 1720 ikke alene paa, at lade Kanonerne som sædvanlig affyre den 1. Januar men tillige paa, at der for Fremtiden skulde fyres uden nogen særlig Ordre.¹²²⁾ Som Følge af denne staaende Befaling blev hvert nyt Aar i langt over en Menne-skealder modtaget med en dundrende Velkomsthilsen fra Kanonerne paa Byens og Kastellet's Volde. Først i 1765 ophørte denne Skydning, efter at Kongen den 22. August 1764 havde resolveret, »at den sædvanlige Nytaarsskydning fremtidig skal ophøre, da den ikke er til nogen Nytte for Krigstjenesten«. ¹²³⁾

Ved alle Arbejder paa Fæstningsværkerne spillede Voldmesteren eller, som han ogsaa betegnedes, Plantagemesteren, en ret betydelig Rolle. Han hørte til Kastellet's Fæstningsbetjente, og allerede

120) C. F. Krabbe. Arkiv-Notitser. 121) Bruun. København. II. 468. — O. Nielsen. København. VI. 474. 122) Garde. Den danske og norske Sømagt. III. 38. 123) Rosenstand-Goiskes Reskriptsamling III. 136.

i 1672 finder vi ham boende i Stokbarakke Nr. 68. Det er vanskeligt at komme til Bunds i Voldmesterens ret omfattende Virksomhed, ud over dette at han førte Tilsynet med Fæstningsværkerne, og at han ligesom Tornplanteren stod under den i Fæstningen højstbefalende Ingeniørs Kommando. Kun hist og her nævnes han ved Navn; i 1699 hedder han Adam Hans Trelou, i 1717 afgaar en Voldmester Ellefs ved Døden, og om Johan Jacob Steen, der ansættes i hans Sted, hører vi, at han endnu i 1721 ikke havde betalt det Krigs-Kancellis Gebyr paa 5 Rdl., som var Betingelsen for, at han overhovedet kunde forrette Tjeneste og oppebære Gage, hvorfor Beløbet da ogsaa nu skulde afkortes ham i hans Lønning for Maanedene 6. Marts—6. April. I 1729 afgaar en Voldmester ved Navn Kayser, uden at der samtidig ses at være tilgaaet nogen anden; men nogle Aar senere træffer vi en Johan Sommer; i 1754 hedder han Røckner eller Rickner.¹²⁴⁾

Som Titlen lyder, træffer vi ogsaa i Voldskytten en til Volden og Fæstningsværkerne knyttet Person, der synes at have ført et Slags Polititilsyn paa disse Enemærker. I en Instruks af 20. April 1727 for Garnisonen og Garnisonsbetjentene i Kastellet Frederikshavn¹²⁵⁾ hedder det i Punkt 21: »Da Barakkerne ligge saa nær ved Voldene, saa kan det ikke paa nogen Maade tillades, at Overofficerer, Underofficerer og Gemene eller Garnisonsbetjentene holde Svin, Hunde, Høns eller andre lignende Dyr«; men efter denne rigoristiske Indledning fortsættes der: »Saa snart saadanne kommer paa Volden eller paa Gaden, bliver de skudt ned eller gjort til Pris«. Det er lidt vanskeligt at se det logiske i, hvorledes det skulde være muligt for de Husdyr, som »det

124) Krabbe. Arkiv-Notitser. 125) Rosenstand-Goiskes Reskriptsaml. I. 446.

ikke paa nogen Maade« var tilladt at holde, at komme paa Volden eller paa Gaden. Sandsynligheden taler da ogsaa for, at man ganske rolig har holdt de Husdyr, man vilde, og saa levet i det Haab, at de nok lod være med at gaa paa de forbudne Veje. Heri er man dog sikkert bleven sørgeligt skuffet, og Kommandanten saa sig da ogsaa nødsaget til i 1729 at optage »den gamle Skik« med at have en Voldskytte, der kunde skyde de mange Hunde og andre Dyr, der løb paa Kastelsvolden, hvorefter da Natmanden havde Ordre til at afhente og bortbringe de døde Kroppe.¹²⁶⁾

Af Ordene »den gamle Skik« synes det at fremgaa, at man tidligere havde anvendt Voldskytte men senere var gaaet bort fra det igen; herom forlyder imidlertid intet sikkert, derimod har man, som det senere vil ses, før 1729 ladet Skildvagterne øve deres Skydefærdighed paa de Dyr, der ikke respekterede de trykte Love og Bestemmelser.¹²⁷⁾

I 1739 hedder det, at Voldskytten for at skyde Hunde paa Volden oppebar et aarligt Honorar af 6 — seks — Rdl., et Beløb, der tillige var beregnet til Indkøb af Krudt og Bly, og da man af en Bestemmelse af 23. Maj 1761 ser, at Skydningen ogsaa kunde omfatte andet end Hunde, idet der tales om, at Kommandanten havde Jagtretten paa hele Fæstningsterritoriet, og at han udøvede denne Jagtret ved Hjælp af Voldskytten, maa det vel nok have knebet med at faa de 6 Rdl. til at slaa til.¹²⁸⁾ Ifølge Punkt 36 i en kgl. Instruktion af 2. Maj 1764 for Ingeniørkorpset bortfaldt fra denne Tid Pengegodtgørelsen til Voldskytten for Krudt og Bly, imod at der fremtidigt aarligt fra Tøjhuset udleveredes

126) O. Nielsen. København. VI. 251. — Krabbe. Arkiv-Notitser. 127) Krabbe. Arkiv-Notitser. 128) Rosenstand-Goiskes Reskriptsamling. II. 224.

ham 4 Pund Krudt og 12 Pund Bly.¹²⁹⁾ I Projektet for 1768 og følgende Aar nævnes Voldskytten igen ikke, og der høres nu foreløbigt intet til ham, før han igen dukker op et Stykke ind i det 19. Aarhundrede.

Passagen paa Volden var i de ældste Tider i allerhøjeste Grad begrænset; endnu i 1710 er der kun Tale om Ridning og Kørsel for »Vi og Vort kongelige Hus«, dog kunde det ogsaa tillades høje Officerer indtil Oberster at færdes paa den men kun tilfods.¹³⁰⁾ I 1727 synes det dog, at enhver, der hørte til Garnisonen, havde Tilladelse til at færdes der oppe, men selvfølgelig maatte denne Færdsel kun foregaa paa den ordinære Voldvej og aldrig oppe paa Brystværnets Krone, hvor der iøvrigt endnu ikke den Gang var anlagt Spaserestier som i vore Dage. Vilde andre end de til Garnisonen hørende have Adgang til Volden, kunde det kun ske under Ledsagelse af en Overofficer eller en Ordonnans fra Kommandantskabet, og for alle gjaldt Forbudet mod at plukke Violer — et Forbud, der bestaar endnu i vore Dage og som selvfølgelig har haft den Virkning, at Kastelsvoldens Violer netop derfor alle Dage har været stærkt efterstræbte — at plyndre Fuglereder og fange Fugle, og den, som angav Overtrædelser heraf, var sikker paa et Gratiale af 8 Skilling lybsk. Overfor »Personer, som staa i andre Herrers Tjeneste« forelaa der et bestemt Forbud mod at komme paa Volden, og hvis der desuagtet blev gjort Forsøg i denne Retning, skulde det absolut forhindres, indtil Melding var bleven bragt til Kommandanten.¹³¹⁾ Først i Slutningen af det 18. Aarhundrede begyndte man mod Betaling at udstede Tegne til Spaseren paa Volden, Langelinie og Smede-

129) Rosenstand-Goiskses Reskriptsamling. III. 112. 130) Rosenstand-Goiskses Reskriptsamling. I. 189. 131) Krabbe. Arkiv-Notitser.

linien, og for at gøre Efterspørgslen saa meget desto større, anvendte man en Del af det derved indkomne Beløb som Honorar til et militært Musikkorps, der paa visse Dage musicerede paa Volden.

Med den Mængde af Skildvagter, hvormed Volden og Udenværkerne var besat, var da ogsaa en Overtrædelse af Forbudet mod Færdsel paa dem saa godt som aldeles umuliggjort. Skal man dømme efter en Begæring af og senere Anvisning til Proviantkommissæren i Kastellet i Begyndelsen af Aaret 1730, har Antallet af Skildvagter alene paa selve Hovedvolden været ikke mindre end 25. Anvisningen lyder nemlig paa Indkøbet af det fornødne islandske Vadmel hos Madam Salig Raadmand Lassens til Forfærdigelse af 25 Stykker Skilderkjoler til de paa Kastellets Volde staaende Skildvagter.¹³²⁾ Kommer hertil Afløsningernes og Patrouillernes Færdsel deroppe, faar man et Billede frem, der stærkt minder om de fire Molboer, der bar den ene Mand paa en Ladeport gennem Kornmarken for at jage Storcken bort; thi hvis Volden overhovedet kunde blive ødelagt, fordi man færdedes paa den, maatte de anvendte Sikringsdele netop i høj Grad bidrage deres til Ødelæggelsen, og dette passer ogsaa, for saa vidt angaar Græsset, idet man jævnlig ser Forbud mod, at Patrouillerne danner Stier i Grønsværet.

Et enkelt Punkt i den omstændelige Instruks for Voldens Skildvagter giver i al sin Ubetydelighed et fortrinligt Billede af, hvorledes der den Gang saa ud der, hvor nu Østerbros Murkolosser har rejst sig, og af hvor skarp en Grænse Byens Volde — i dette Tilfælde altsaa Kastelsvolden — dannede mellem By og Land. Hvor der er Tale om Skildvagternes

132) Krabbe. Arkiv-Notitser.

Aarvaagenhed og Paapasselighed, hedder det, at de straks skal søge at gøre en eller anden paa Vagten vidende om, naar de ude i Marken ser Folk troppepevis med Gevær. Man skal i vore Dage have ondt ved oppe fra Kastelsvolden at opdage Spor af Marker, og man begynder at forstaa, at Skildvagterne særlig i urolige Tider har været udstillet ogsaa af andre Grunde end for at passe paa Passagen, Fuglerederne, Violerne og Hundene.

Skulde Skildvagterne saaledes have et vaagent Øje med alt, hvad der nærmede sig udefra, havde de i ikke mindre Grad Forpligtelse til ogsaa at passe paa den Færdsel, der gik den modsatte Vej, hvad enten det nu drejede sig om Desertører, eller, hvad der næsten var værre, om Soldater, der paa mindre lovlig Maade var kommen i Besiddelse af et eller andet, og som derfor i Stedet for at vælge den alfare og stærkt bevogtede Vej gennem Portene foretrak at smutte over Volden med Tyvekosterne for saa senere, naar Mørket var faldet paa, at gøre et Forsøg paa at snige sig over Broerne. Derfor hedder det ogsaa, at Skildvagterne paa Volden skal paase, at intet føres over Voldene uden særlig Tilladelse, og Punktet slutter ret drastisk med: »wie wenig oder viel das auch seyn mag, so gar auch nicht ein Spohn Holtzs«. ¹³³⁾

Fra 1759 findes den mærkelige Bestemmelse, hvis Mening ikke synes ganske klar, at naar Kommandanten gik eller kørte i Udenværkerne, skulde de paa Hovedvolden staaende Skildvagter honorere ham med skarpt skuldret Gevær, medens omvendt hverken Vagter eller Skildvagter i Udenværkerne skulde afgive Honnør for ham, naar han færdedes paa Hovedvolden. ¹³⁴⁾

133) Rosenstand-Goiskes Reskriptsaml. I. 462. 134) Krabbe. Arkiv-Notitser.

At dømme efter de ofte gentagne Forbud derimod maa det for den husmoderlige Del af Kastellets Beboere have været meget yndet at benytte Volden og da særlig dennes Skraaninger som Tørre- og Blegeplads for Hjemmets Vask, ja, at end ikke de gode Officersfruer kunde modstaa Fristelsen hertil, fremgaar af en Krigsretssag fra August Maaned 1694, hvor det gik saa vidt, at en Fru Kaptajn Numsens Tjenestepige end ikke nøjedes med at brede sit Herskabs intimeste Klædningsstykker op ad Voldskraaningen henne ved Kongeporten (Sjællandsporten) men endogsaa paalagde den derværende Vagtkommandør, en Furer, og Skildvagten at passe paa det. Imidlertid vilde Skæbnen, at da Pigen atter vendte tilbage for at fryde sig over Solens og Luftens Virkning paa hendes fine Vask, manglede der hele 6 Stykker af denne, nemlig 2 Mandsskjorter, 1 »Küsenbüse«, 2 andre Skjorter og et Lommetørklæde. Meddelelsen herom indvirkede i den Grad paa Fru Numsen, at hun formaaede sin Mand til at indgive Klage saavel over Vagtkommandøren som over Skildvagten, af hvilken sidste han krævede »Satisfaktion« for det stjaalne Tøj. I Forhøret indrømmede de da ogsaa begge, at Pigen havde bedt dem om at passe paa Tøjet, men fastholdt samtidig, at de intet Løfte havde afgivet til hende i Retning af at svare til det, og Fureren tilføjede yderligere, at han vilde have næret stor Betænkelighed ved at paatage sig et saadant Hverv, da Vagten var indrettet for Kongens Tjeneste, et Svar der viser, at han har haft et adskilligt sundere Syn paa Stillingen som Vagtkommandør end Kaptajn Numsen — ikke at tale om dennes Frue.¹³⁵⁾

I Kastellets første Aar, hvor Soldaternes Øvelser

135) Krabbe. Arkiv-Notitser.

var indskrænket til det mindst mulige, var det meget almindeligt, at Fæstningsværkerne blev anvendt som Øvelsesplads. Ganske vist kunde her ikke indøves Eksercits af større Styrker, men dertil havde man jo ogsaa den nærliggende store Eksercerplads »Grønland«, ¹³⁶⁾ — den Del af Nyboder, der begrænses af Rigens-, Gerners- og Store Kongensgade samt Boulevardbanen — der jo saa godt som hørte til Kastellets Udenværker, og da denne Plads i 1765 blev indtaget til andet Brug, benyttede man Esplanaden og Grønningen, hvor en Bataillon til Nød kunde manøvrere. ¹³⁷⁾ Derimod egnede de mange Voldgange mellem Hovedvolden og de ydre lavere Volde sig udmærket til Afholdelse af Skydeøvelser. Man indlod sig jo ikke den Gang paa at skyde paa lange Afstande, og om nogen Præcisionsskydning var der selvfølgelig ikke Tale; kunde Musketteren blot paa nogle faa 100 Skridt ramme Skiven, var alt godt, og en saadan Skydning lod sig med Lethed arrangere i Faussebraierne f. Eks. mellem Grevens og Prinsens Bastioner eller i Grønningen, hvorfra man da skød over imod den ydre Side af Fyns Ravelin paa Smedelinien. ¹³⁸⁾

Der har uden Tvivl altid været knyttet en Mølle til Kastellet, allerede i 1672 findes der mellem Kastellets Beboere en »Kornmølle«, ¹³⁹⁾ og i 1687 gives der »Johanne afgangne Niels Pedersen møllers« Bevilling til at »lade bygge oc opfette een veyrmølle« »for sig oc sine Arvinger«; men uagtet den nævnte Bevilling i Københavns Diplomatarium VII Side 165 findes under Overskriften: »Bevilling til at opsætte en Veyrmølle paa Kastelsvolden«, fremgaar det dog af Bevillingens Ord: »paa dend vold, som

136) Løvenskjold. Efterretninger om d. kgl. Livg. t. F. 24. 137) Stilling. 1. Batls. Hist. 41. 138 og 139) Krabbe. Arkiv-Notitser.

strecher sig fra det yderste verk for ved Kongens port af bemelte voris castel Friderichshavn hen ind til Hendis Majts. voris elchelig kiere gemahl dronningens have her j voris etc. Kiøbenhavn«, at denne Møllens Plads ikke kan have været paa selve Hovedvolden, men maa søges et eller andet Sted i Esplanaden i Retning af Amaliegade.

I selve Kastellet synes det, som om man i Begyndelsen har anvendt Hestemøller til Kornets Formaling;¹⁴⁰⁾ først omkring Aaret 1718 er der Tale om at opføre en Vindmølle i Kongens Bastion,¹⁴¹⁾ og denne Mølle figurerer endnu i en Skrivelse af 19. Oktober 1728 til Generalmajor Schack som den »nye« Mølle, idet der tales om det Sted paa Volden, »hvor den nye Vejmølle er opbygt«. ¹⁴²⁾ Denne Kastelsvoldens ældste Mølle var en ganske almindeligsaakaldt Stubmølle: en lille Vindmølle, der med Møllehus, Maskineri, Vinger og det hele drejede sig om en i Jorden nedgravet og afstivet Bjælke, »Stubben«. Den laa noget længere inde i Bastionen end den nuværende Mølle og lidt mere imod Nord. Den var bleven opført for egen Regning af Proviantforvalter Westengaard, der til Gengæld for sig og Efterkommere i Bestillingen, »maatte ikke alene være forbunden at lade Rugen til Kommisbrødbagning derpaa imod sædvanlig Maalerløns Givelse (8 Sk. pr. Td. Rug) male, men endog forud give 4 Pund Støvmel à Tønden«. ¹⁴³⁾ Westengaard fik Tilladelse til at lade forfærdige en liden Træbro, der fra Bageriet i Nordre Magasinbygning — i Søndre Magasinbygning var der Tøjhus — førte over til Volden, altsaa en tilsvarende Bro som den, der i vore Dage fører fra Søndre Magasinbygning over til Volden. ¹⁴⁴⁾

140) Krabbe. Arkiv-Notitser. 141) Rehders Samlinger. 1851. 5.

142), 143) og 144) Krabbe. Arkiv-Notitser.

Den 24. Juni 1780 blev der af Ingeniørkorpset opført et lille grundmuret Hus i Bastionen tæt ved Møllen. Dette Hus skulde tjene som Opholdssted for den Konsumptionsbetjent, der førte Tilsyn med, at Mølleren erlagde den saa forhadte Konsumptionsafgift i Forhold til det formalede Kvantum Korn;¹⁴⁵⁾ mulig genfinder vi dette Hus i det nuværende Opbevaringsrum for Geværammunitionen for de i Kasstellet indkvarterede Fodfolksafdelinger.

I 1785 købte Militæretaten Møllen af Westengaards Efterkommere — en Kancelliraad og Brygger W. og hans Broder, Sognepræst W. — for en Pris af 1150 Rdl. D. C. (1800 Rdl.); men meget synes at tyde paa, at den ældste Mølle allerede da har været afløst af en ny, thi en saadan er netop opført i Tiden her omkring, og Sandsynligheden taler jo næppe for, at Militæretaten vilde have ofret saa meget paa en gammel Mølle, for saa kort efter at nedrive den og opbygge en ny. Det blev nu en Hofbager Hinrichsen og en Madam Bugge, der skulde holde Møllen i brugbar og forsvarlig Stand, medens en Officer af Ingeniørerne skulde føre Tilsyn med, at dette skete.¹⁴⁶⁾

Klagerne over Fæstningens slette og forfaldne Tilstand lyder uafbrudt. Den Tone man slaar an, hvor det overfor Kongen gælder om at fastslaa Nødvendigheden af denne eller hin Reparation, er ydmyg, ja næsten bedende. Efter at Kommandanten, Obert Klenou, saaledes i et specificeret Overslag af 19. Februar 1722 havde anført en hel Del aldeles nødvendige Reparationsudgifter til et samlet Beløb af op imod 8000 Rdl., skriver han: »Allernaadigste Konge og Herre, jeg tilstaar gerne, at disse Reparationsomkostninger løbe temmelig op, men hvis saadanne be-

145) Rosenstand-Goiskes Reskriptsamling. III. 778. 146) Rosenstand-Goiskes Reskriptsamling. IV. 688.

hørige, nødvendige Istandsættelser længe bliver udsat, saa befrygter jeg, at saadan Bekostning fra Aar til andet vil stige endnu højere, fordi Ødelæggelsen øjensynlig tiltager, og intet Flikkeri mere kan hjælpe«, hvorhos han slutter med at anmode Kongen om ikke at optage i Unaade, at han ydmygst aabenbarer Fæstningens sande Tilstand. Kongen formildes da ogsaa i saa høj Grad, at han bevilger et Beløb af 6689 Rdl. 45½ Sk., der dog senere blev forhøjet til ialt 9234 Rdl. 16 Sk.¹⁴⁷⁾

Henad Sommeren s. A. blev der taget fat paa en Generalreparation af Udenværker, Faussebraie, Kontrescarpe, Brystværn og Banketter. Den halve Face paa Prinsens Bastion er faldet ned, hedder det, og skal opsættes paany, ligesom Bærmen langs hele Graven skal gøres i Stand. Foruden Materialet til disse Arbejder blev der rekvireret Mandskab, nemlig 620 Mand i 192 Arbejdsdage à 2 Sk. lybsk.¹⁴⁸⁾

Den 24. August s. A. androg Kommandanten om, at der maatte blive bragt Jord og Møg ud i Kastellet,¹⁴⁹⁾ og i den Befaling, Kongen i denne Anledning udstedte den 29. s. M. til Politis og Kommerce-Kollegiets Tilforordnede, hedder det, at der straks skal gøres Anstalt til, at Borgerskabet i København, »som fast gandske skal have opfyldt deres Gaarder med Møg«, lader dette bringe ud i Kastellet og vedbliver dermed, saalænge Arbejdet paa dets Værker vedvarer, »desligefte ogsaa Renovations Forpagterne vorder tilholdt at lade saavel Hefte-Møget som og hvis (hvad der) paa Gaderne famles, herefter udføre til Citadellet Friederichshavn«. ¹⁵⁰⁾ Befalingen giver unægtelig et talende Billede af de hygiejniske Forhold i Datidens København; men godt var det jo, at man havde Materialet saa nær ved Haanden og

147, 148 og 149) Krabbe. Arkiv: Notitser. 150) O. Nielsen. Køb. Dipl. VIII. 547.

saaledes ved den angivne Fremgangsmaade fik slaaet to Fluor med et Smæk.

En stor Del af Reparationerne skyldtes sikkert netop, at der til Stadighed fandt Skydeøvelser Sted i Værkerne; der blev saaledes f. Eks. i 1773 rekvireret 3 Underofficerer à 8 Sk. og 48 Gemene à 6 Sk. daglig i 100 Dage til Opplakning af Brescherne i i Kongens og Dronningens Bastioner.¹⁵¹⁾ Fra Aar 1777 bevilgedes der et Beløb af ikke mindre end 15,000 Rdl. i 10 Aar til Fæstningens Forbedring.¹⁵²⁾

Ogsaa paa Voldens Plantevækst og yderligere Beplantning havde man stadig sin Opmærksomhed henvendt, saaledes blev der i 1740 bevilget 25 Rdl. til Anskaffelse af 140 Enebærpæle til Konservering af Træerne paa Volden,¹⁵³⁾ og i 1742 blev der anlagt en Planteskole paa Pladsen bag den 4. Stokbarakke (Fortunstok), den nuværende saakaldte »Grønneplads«.¹⁵⁴⁾

Til Skytsets Vedligeholdelse m. m. blev der jævnlig bevilget store Beløb, saaledes i 1732: 999 Rdl., i 1735: 500 Rdl., i 1736: 1900 Rdl., i 1737: 500 Rdl., i 1738: 500 Rdl. og i 1739: 500 Rdl.¹⁵⁵⁾

Den 17. September 1734 bevilgede Kongen en Ansøgning af 20. Februar 1732, der gik ud paa at lade en Del af Skytset fra Kastelsvolden omstøbe;¹⁵⁶⁾ i 1735 synes en Del at være bleven afleveret med dette for Øje,¹⁵⁷⁾ og den 19. Marts 1736 blev der i Anledning af en Forestilling fra Generalmajor Scheel givet Tilladelse til, at en Del gamle Feltslanger maatte tages fra Volden for deraf at lade støbe 1 à 2 Feltkanoner, med hvilke der skulde afholdes Forsøg for at faa prøvet et Forslag til en ny Feltkanon, til hvilken Generalens Søn, Artillerikaptajn Scheel, havde indsendt et Rids.¹⁵⁸⁾ Naar en Del af

Kastellets gamle Kanoner saaledes paany kom til Hæder og Ære ved at genopstaa i en mere tidssvarende Skikkelse, var der en anden Del, der led en mere forsmædelig Skæbne, idet 18 Stykker 18 Punds og 2 Stykker 12 Punds den 9. Oktober blev afleveret til Flaaden for at benyttes til noget for en Kanon saa nedværdigende som at tjene til Ballast i Skibe.¹⁵⁹⁾

I Stedet for det gamle udrangerede Skyts kom der stadig nyt til, men nu som før fik det kun Anvendelse ved Afgivelse af Salut ved højtidelige Lejligheder. Af saadanne skal i dette Tidsrum anføres følgende: Da Frederik IV's Dronning Anna Sofie Rewentlow den 16. Juli 1721, næppe 4 Maaneder efter sin Forgængerindes Død, holdt sit Indtog i Staden, blev det befalet, at der umiddelbart efter en Saluttering fra Østervold skulde afgives 9 Salutskud fra hver af Kastellets 5 Bastioner, og der tilføjes den Bestemmelse, som ikke tidligere ses at være kommen til Orde ved lignende Lejligheder, at Skuddene skulde følge saa hurtigt efter hinanden som muligt.¹⁶⁰⁾ Det er ikke godt at vide, om Grundten hertil har været den, at man derved ligesom vilde give Glæden et kraftigere Udtryk, eller om man omvendt har villet bestræbe sig for at blive saa hurtigt færdig som muligt med noget, der dog ikke helt kunde undværes; begge Synspunkter kan jo i det givne Tilfælde have haft deres Berettigelse. I Anledning af 200 Aars-Jubelfesten for Reformationens Indførelse blev der fyret fra Kastelsvolden i hele 3 Dage, nemlig den 30. Oktober og den 1. og 2. November 1736.¹⁶¹⁾

For at den Kanonade, der skulde hilse en nyfødt Prins eller Prinsesse Velkommen, kunde virke med

159), 160) og 161) Krabbe. Arkiv-Notitser.

saa megen mere Kraft, var det bestemt, at den skulde falde i selve det højtidelige Fødselsøjeblik, aldeles uden Hensyn til, om det var Dag eller Nat. Følgen heraf var den, at Mandskabet, der skulde betjene Kanonerne ved Saluttens Afgivelse, ofte maatte kampere paa Volden i længere Tid, hvilket kunde være besværligt nok, naar Begivenheden indtraadte om Vinteren eller i en meget regnfuld Periode. Da Christian VII kom til Verden den 29. Januar 1749, havde Artilleriet saaledes kamperet paa Voldene i hele tre Uger for at være rede i det afgørende Øjeblik.¹⁶²⁾ Det maa have været en stræng Tid for de stakkels Artillerister, der sikkert har imødeset Forløsningen med mindst lige saa stor Spænding som de høje Herskaber, om end af andre Grunde, og da Salutten endelig Kl. 1 om Natten smeldede ud over Byen, er der ingen Tvivl om, at den er bleven afgivet i en til den glædelige Begivenhed svarende Fest- og Glædesstemning, der forhaabentlig hurtigt har faaet Mandskabet til at glemme de udstaaede Strabadser. Dette har dog næppe været Tilfældet, da en lignende Kampering fandt Sted i flere Uger fra December 1753 til Januar 1754 i Anledning af Dronning Juliane Mariæ forventede Nedkomst, eftersom det endelig den 31. Januar blev befalet, at det hele skulde indstilles, »saafom Tiden angaaende Vores højtelskede Gemalindes Svangerskab forhaales«,¹⁶³⁾ hvilket var en lille Omskrivning for, at Majestæten havde været Genstand for en Mystifikation fra sin høje Gemalindes Side, og den Ærgrelse, Kongen i denne Anledning ganske naturlig skal have følt, er sikkert af et godt Hjerte bleven delt af de brave Artillerister.

Da det viste sig, at de forbipasserende Orlogs-

161) Krabbe Arkiv·Notitser. 162) og 163) Museum. 1890. I. 493.

skibe af andre Nationer nægtede at afgive Salut for eller besvare Salut fra Kastellet, fordi der ikke herfra blev vist Flag, blev der den 24. September 1784 givet Ordre til, at der paa Kastelsvolden, i Prinsessens Bastion, skulde rejses en Flagstang, hvorfra der om Dagen skulde vaje Flag.¹⁶⁴⁾ Ganske vist blev dette Flag i sin Egenskab af »Salut«-Flag allerede den 7. Juli 1788 »flyttet« til Nyholm,¹⁶⁵⁾ men i over et Aarhundrede har dog Dannebrog paa alle Feste og Helligdage vajet fra Kastelsvoldens nordøstlige Pynt, et af Københavns skønneste Udsigtspunkter, og saa fast prentede dette Flag sig ind i Bevidstheden, at Bastionens officielle Navn efterhaanden næsten veg for det populære: »Flagbastionen«. Ved samme Lejlighed blev der truffet Bestemmelse om, at Salut for Fremtiden kun maatte afgives om Dagen, og at Salut fra fremmede Nationers Skibe skulde besvares med lige Antal Skud, idet man dog herfra undtog Republikkers Krigsskibe, for hvilke man end ikke lod Flaget hejse, og hvis Salut man kun besvarede med 3 Skud, hvorved man stillede dem i Rang med Generaler, for hvem en lignende Salut var bestemt. Den 1. Juli 1788 blev der givet en anden mærkelig Undtagelsesbestemmelse paa Salutens Omraade, idet russiske og svenske Krigsskibe ikke maatte salutes fra Kastelsvolden men fra et Skib paa Reden.¹⁶⁶⁾

Vender vi os fra selve Volden til de den omgivende Grave, møder der os ganske naturligt ikke her stort af Betydning. Kastelsgraven laa jo fredeligt og idyllisk dybt dernede; stemningsfuldt, næ-

164) Rosenstand-Goiskes Reskriptsamling, III. 985. 165) Rosenstand-Goiskes Reskriptsaml. IV. 161. 166) Rosenstand-Goiskes Reskriptsaml. IV. 160.

sten som i et Eventyr, slyngede den sig i de forunderligste Bugter, snart aaben som smaa Skovsøer med gule Aakander og Spejlbilleder af Breddernes Bladehang, snart indsnævret mellem svajende Siv, for saa igen pludselig paa en hemmelighedsfuld Maade at smutte om en Bastionspynt. Men intet profant Øje fik i hine Tider Lov til at nyde al denne Herlighed, og det er ikke for meget sagt, at de københavnske Borgeres Kendskab til Kastelsgraven paa de Tider ikke var større end til en hvilkenksom helst Flod i det mørke Afrika.

Gik man imidlertid Gravene lidt nærmere efter og lagde Mærke til, hvorledes de blev benyttede af Garnisonen, tabte de en ikke ringe Del af deres Tillokkelse. Ud for hver af de tre Udfaldsporte var der nemlig af Bindingsværk og Brædder opført Vandhuse, Latriner — svarende til de københavnske Priveter eller Mag — ud over Graven, og man forstaar derfor Grunden til, at Arbejdet med Gravens Opmudring blev regnet som staaende saa lavt, at det kun kunde tænkes udført af de uærlige Slaver. I 1711 benyttede man Graven til deri at vaske Tøjet fra Flaadens pestsyge Mandskab, og naar man til alt dette hører, at dens Vand — bl. a. ogsaa i 1711 — blev benyttet som »Drikkevand« (1) for Garnisonen,¹⁶⁷⁾ forundrer det mindre, at denne blev saa hjemsogt af Pesten, som Tilfældet var, og det har næppe, saaledes som af Vicekommandanten, Oberstløjtnant Klenou, paastaaet, alene været Lugten fra de mange ubegravede Lig ude paa Soldaterkirkegaarden, der har været Skyld heri. At Mandskabet, naar de havde Valget mellem Graven og Brøndene, alligevel foretrak Gravvandet som Drikkevand fremfor Vandet i disse kan vel nok

167) Hist. Medd. om Køb. III. 569.

straks vække Forbavselse, men det er et stort Spørgsmaal, om man dog ikke selv med et større Kendskab til Begrebet Hygiejne, end man den Gang var i Besiddelse af, havde valgt det første, der, naar alt kom til alt, sikkert har været adskillige Grader »renere« end Brøndvandet, i et hvert Tilfælde klages der i Juli 1754 over, at der er opstaaet Sygdom i Kastellet, fordi man i nogen Tid har været nødt til som Drikkevand at benytte Brøndvandet, der var meget slet.¹⁶⁸⁾ I 1738 blev Drikkevandet ledet ind i Kastellet gennem Trærender, af hvilke en Del kom for Dagens Lys ved Udgravningen af Grundene til de store nye Ejendomme i Grønningen; disse Render førtes ind i Kastellet — i Begyndelsen paa Bunden af Graven, senere, fra 1754, i en Ledning over denne.¹⁶⁹⁾

Kunde Kastelsgraven og dens Omgivelser saaledes vel frembyde noget skønt for Øjet, virkede den næppe behagelig paa Lugteorganerne, og naar Sommersolen sendte sine bagende Straaler ned over det dybtliggende, stillestaaende, forraadnede Vand, har Stanken sikkert været uudholdelig. Hertil kom fremdeles, at Nyboder, der med sine Møddinger og Skarndynger i Gaderne skal have baaret Prisen som den Del af København, hvor der herskede den størst mulige Grad af Griseri, havde Afløb til Graven, og det har næppe været lutter Vellugt der ad denne Vej er kommen Gravene tilgode. I flere Aar gjorde Professor Bang ved Frederiks Hospital og Stadsfysikus Mangor Forestillinger til Kancelliet om de giftige Uddunstninger, der kom fra Kastelsgraven og udmaalede de sørgelige Følger af dennes nære Beliggenhed ved Frederiks Hospital, Opføstringshuset og Fødselsstiftelsen. Klagerne blev sær-

168) og 169) Krabbe. Arkiv=Notitser.

lig kraftige i 1789, og dette Aar blev der da endelig anlagt en Kloak, gennem hvilken Afløbet førtes ud i Havnen.¹⁷⁰⁾

At sejle i Gravene var endnu i 1727 forbudt paa det strængeste, derimod blev de den 21. Maj 1744 bortforpagtet til Garnfiskeri i 3 Aar til en Brændevinsbrænder for en Sum af 35 Rdl. for det første Aar og derefter 60 Rdl. aarlig for hvert af de to følgende.¹⁷¹⁾

Af Udenværkerne var det selvfølgelig ganske særlig Langelinie og Smedelinien, der havde Interesse. Ligesom oppe paa selve Hovedvolden mylrede det ogsaa her med Skildvagter, navnlig paa Langelinie, hvor det gjaldt om dels at afværge Landgang og Desertering — hvorfor Baade ej heller efter Mørkets Frembrud her maatte komme indenfor Skudvidde — dels at forhindre Toldsvig. For yderligere at anspore Skildvagternes Aarvaagenhed blev det i Februar 1781 bestemt, at den Vagt, der opdagede Toldsvig, ikke alene skulde have hele Værdien af de anholdte Varer men endog den Mulkt, der blev ikendt de paagældende. Fordelingen heraf blev ordnet saaledes, at naar det var en Officersvagt, skulde Vagtkommandøren have den ene Fjerdedel, den, der opdagede det, den anden Fjerdedel, medens Resten blev delt ligeligt mellem den øvrige Styrke, dog saaledes at en Underofficer fik dobbelt saa meget som en menig. Var det derimod en Underofficersvagt, fik Opdageren den ene Fjerdedel, medens Resten blev delt ligeligt mellem Vagtstyrken, dog at en Underofficer i dette Tilfælde fik tredobbelte.¹⁷²⁾ I en Instruktion af 2. Maj 1727 var Beløn-

170) Bruun. Køb. III. 755. 171) Krabbe. Arkiv-Notitser. 172) Rosenstand-Goiskes Reskriptsamling. III. 809.

ningen for opdaget Toldsvig bleven sat til kun 2 Rdl. til Opdageren personlig,¹⁷³⁾ og naar man derfor i 1781 har anset det for nødvendigt at stille en saa lokkende Belønning som den ovenanførte i Udsigt, maa Grunden hertil vel søges deri, at den ældre Belønning har været saa lille, at det kunde betale sig for Smuglerne at gøre rigeligt Overbud.

I Pinnebergs Reduit, hvor nu Yachtklubbens Pavillon ligger, fandtes der en Korps de Garde, hvorfra Posterne paa Langelinie udstilledes; den blev fuldstændig ombygget 1739, ved hvilken Lejlighed den blev indrettet som Officersvagt.¹⁷⁴⁾ I Islands Batteri, indenfor den nuværende Lystbaadehavn, og i Huths Batteri, hvis Beliggenhed maa søges helt inde i Frihavnen, hvor dennes Administrationsbygning nu findes, fandtes der endnu i 1742 Ovne til at gløde Kugler i.¹⁷⁵⁾

I Lollands, Møens og Falsters Kontregarder paa Smedelinien, hvor der tidligere havde været indkvarteret Konstabler, blev Bygningerne i 1752 indrettede til Garnisonens smitsomme syge; samtidig blev de ældre Bindingsværkshuse i Møens Kontregarde og i Sjællands og Bornholms Raveliner nedrevet og erstattet med Bygninger af Grundmur, og i 1745 blev den gamle Garnisonssmedie i Falsters Kontregarde ligeledes nedrevet for at give Plads for et grundmuret Hus.¹⁷⁶⁾

Foruden Langelinie og Smedelinien havde Kastelet endnu en Del Udenværker, navnlig mod Nord. Lige i Grænsen mellem Østbanegaardens Terræn og Østbanegade ca. 300 m fra Østerbrogade

173) Rosenstand, Goiskes Reskriptsamling. I. 462. 174), 175) og 176) Krabbe. Arkiv-Notitser.

var Indgangen til et stort Værk: Spitsbergens Lynette; 125 m bag dette midt i Østbanegaardsterrænet fandtes Hetlands Reduit, og omtrent der, hvor Østbaneviadukten nu løber, laa Færøs Reduit omgivet af en ret betydelig Grav. Nord for Kastellet fandtes der endnu tre Værker, der, uagtet de laa øst for Østerbrogade, dog alle hørte til Byens Befæstning. Den nordligste af disse — Grønlands Lynette — fandtes tæt op ad Garnisonskirkegaarden, ca. 63 m fra Østerbrogade og midt i den nuværende Kristianiagade; hvor nu selve Østbanestationen er, laa Østerbros Ravelin som en Ø midt i Stadsgraven, over hvilken Østerbrogade slyngede sig ad to Broer, og endelig strakte Grønlands Bastion sig som en kølleformet Halvø ca. 188 m ned langs nuværende Søndre Frihavnsvej og dannede her Grænseskillet mellem Stadsgraven og Kastellets ydre Grav.

Store Dele af Kastellets Glacis mod Nord var i Slutningen af det 18. Aarhundrede opfyldt med Tobaksplantager,¹⁷⁷⁾ hvor en Del af Kastellets Slaver var beskæftigede med at sprede Gødning eller grave. Her fandtes ogsaa en Del Haver tilhørende Kommandanten og de højere Officerer.

Mod Syd fandtes kun et enkelt Udenværk: Sjællands Reduit tæt udenfor Sjællands Ravelinsbro, hvor nu Esplanadepavillonen er opført. Toldbodervejen naaede først at blive brolagt i 1702;¹⁷⁸⁾ indtil da havde den lige fra de ældste Tider trods idelige Kongebud henligget som en saa leret og bundløs Vej, at næsten enhver Færdsel med Vogne paa den var aldeles udelukket. Esplanaden bestod i lange Tider af store Vandhuller, og først i Aarene 1781—1785 blev den opfyldt, reguleret og beplantet; den lange brede Midter-Allé blev anlagt, og hvor den

177) Bruun. Køb. III. 543. 178) O. Nielsen. Køb. Dipl. VII. 663.

ne endte ude ved den nuværende Toldbodplads, fandtes der en halvrund, træbevokset Høj, hvorfra der maa have været en prægtig Udsigt over Toldboden og Reden.¹⁷⁹⁾

Den Del af den i vore Dage nedrevne Husarkaserne, der strakte sig i en Længde af 408 m fra Toldbodvejen langs Store Kongensgade ud til Østerport, blev opført i 1782 dog ikke som Staldbygning for Husarheste men som Reberbane for den grønlandske og islandske Handel. Der, hvor den blev opført, laa der et Græsvænge, og Tilladelsen til Opførelse af denne Bygning blev derfor kun givet paa den Betingelse, at Handelen skulde betale en Afgift, hvis Størrelse svarede til, hvad Vænget tidligere havde indbragt i Græspenge, hvorhos den maatte forpligte sig til øjeblikkelig at lade det hele nedrive i Tilfælde af Krig.¹⁸⁰⁾ Bygningen er dog næppe længe bleven benyttet som Reberbane i hele sin Længde, thi allerede 4 Aar senere ses det af en Skrivelse til Kommandanten i København, at den sydlige Ende er bleven benyttet som Opbevaringssted for Kanoner. Til hvert Fodfolksregiment, og af dem fandtes der paa den Tid hele 6 i København, hørte der nogle smaa 3 Punds Kanoner, der altid skulde følge med Afdelingen, og som Mandskabet derfor skulde lære at betjene, og Øvelserne med disse Kanoner foregik i Grønningen mellem Reberbanen og den ydre Kastelsgrav, hvilket Terræn tilhørte Ingeniørkorpset. For hver Gang en saadan Øvelse skulde foregaa, blev der Dagen forud afgivet Melding herom til Artilleriet, der da lod aabne for Kanonerne og udsendte en Officer til Assistance ved Øvelsen.¹⁸¹⁾ I 1792 blev der øst for Reberbanen op-

179) Bruun. Køb. II. 655. 180) Bruun. Køb. III. 487. Rosenstand-Goiskes Reskriptsaml. III. 838. 181) Rosenstand-Goiskes Reskriptsaml. I. V. 72.

ført en Del andre Bygninger, der sammen med dens delvis blev taget i Brug af det ridende Artilleri.

Naar man inde fra Kastelet havde passeret Norgesporten og de to Broer — Norgesbroen og Norges Ravelinsbro — som fra Nord førte ind til Kastelet og var naaet ud til Norges Reduit og Huths Batteri, hvor Langelinie endte mod Nord, begyndte den romantisk smukke træbevoksede Strandpromenade eller, som den den Gang hed, Kastelets Standvej, der førte videre mod Nord med Kysten umiddelbart paa højre Side og Fæstningsværkerne paa venstre. Endnu i vore Dage kan et ganske kort Stykke af denne Vej genfindes fra omtrent ud for Classensgade til ud for det Sted, hvor Monumentet for Læge Meyer senere er rejst. Paa dette lille Stykke findes der endnu to af de karakteristiske Bygninger, der blev til paa en Tid, hvor det var forbudt at opføre Bygninger af Grundmur imellem Fæstningsværkerne og Demarkationslinien. Den sydligste af de to Bygninger er bleven opført i Henhold til en kongelig Resolution af 26. Marts 1841¹⁸²⁾ efter Ansøgning af fhv. Urtekræmmer P. W. Bech — Indehaveren af den senere saa bekendte »Bech's Badeanstalt« — der her havde sin private Bopæl, medens selve Badeanstalten laa lige overfor paa den østlige Side af Strandpromenaden. Umiddelbart syd for denne Bygning begyndte Kastelsvejen, der paa det første Stykke løb lige i vestlig Retning. Medens Strandpromenaden var afspærret med mange Bomme, hvortil kun ganske enkelte begunstigede havde Nøglen, var der fra Oktober 1823 et veritabelt Bomhus paa selve Kastelsvejen omtrent ud for nuværende Kristiania-gade. Denne Bom blev kun aabnet mod Erlæggelse

182) Kierulfs Samling. 87.

af en bestemt Afgift, for hvilken dog Kastelets Beboere var fritaget. Man var imidlertid allerede den Gang begyndt med for Betaling at udstede Køre- og Ride-Adgangskort til Kastelets Køreveje, og da en Del af Indtægterne heraf tilfaldt Kastelets Fattigkasse — om hvilken der senere skal fortælles, for saa vidt som den berører nærværende Emne — og da man frygtede, at disse Indtægter skulde blive forringede ved, at Publikum undlod at købe Kortene af Hensyn til de Udgifter og Ulemper, som nævnte Bom foranledigede, blev det bestemt, at Forpagteren af Bommen skulde erlægge en aarlig Afgift til nævnte Fattigkasse. Denne Afgifts Størrelse var i Begyndelsen 240 Rdl. Sølvværdi aarlig, hvilket svarede til den Forpagtningsafgift, der blev erlagt for Retten til at opkræve Port- og Passagepenge ved Stadens Porte;¹⁸³⁾ fra September 1840 blev Afgiften forhøjet til 304 Rdl.

I August Maaned 1807 fik man travlt med at sætte Kastelet i Forsvarsstand og da navnlig med at forsyne det med brugbart Skyts, og den 13. s. M. havde man faaet den befæstet med 78 12 og 24 Punds Kanoner og 35 100 Punds Morterer, ialt 113 Stykker Skyts, der var fordelt saaledes, at der mod Søsiden var anbragt 45 Kanoner og 13 Morterer og mod Landsiden 33 Kanoner og 22 Morterer, medens der inde i selve Kastelet blev holdt et Feltbatteri paa 8 3 Punds Kanoner parat som en sidste Reserve.¹⁸⁴⁾

Der blev god Brug for dette Skyts og da navnlig for den Del af det, der vendte imod Nord ud imod Classens Have; for første Gang i de mange

183) Hedegaards Sml. 1823. 162. 184) Vaupell. Dansk-Norske Hærs Hist. II. 287.

Aar skulde der nu for Alvor blive Tale om at skyde med skarpt fra Kastellet Volde imod en virkelig Fjende. Allerede den 17. August blev der skudt med gloende Kugler imod Classens Have for at faa Bygningerne i denne stukket i Brand; man havde i dette Øjemed først udsendt et Kommando Brandfolk, men da dette blev fordrevet af Ilden fra de fjendtlige Batterier paa Østerbro, maatte Kastellet Skyts tage Affære.¹⁸⁵⁾ Fredag den 21. om Eftermiddagen blev Kastellet beskudt fra nogle fjendtlige Bombarderere og Brigger, som laa i Svanemøllebugten, dog uden at det havde nogen Virkning.¹⁸⁶⁾ Søndag den 23. August deltog Kastelsvoldens Kanoner i et Angreb fra vore Bombarderbaades Side. Den fjendtlige Skydning var paa hin Dag ret nærgaaende ved Kastellet, særlig var Ilden rettet imod Prinsessens Bastion, hvor en Bombe faldt i Graven, medens en anden sprang oppe paa selve Bastionen. Mærkeligt nok blev ikke et eneste Menneske hverken saaret eller dræbt ved denne Beskydning; uagtet Kuglerne ofte naaede helt ind i selve Kastellet, hvor de slog ned baade i Generalens Have og i en af Stokkene, ja, selv paa Pladsen foran Kirken, hvor der netop laa flere hundrede Soldater og spiste deres Frokost, slog der en Kugle ned midt imellem dem, uden at en eneste blev saaret.¹⁸⁷⁾ Tirsdag den 25. blev Bygningerne i Classens Have atter beskudt med gloende Kugler fra Kastelsvolden, ligeledes i de to følgende Dage; men Skytset var, som det syntes, alt for svagt, og det lykkedes derfor ikke paa denne Maade at faa skudt Bygningerne i Brand.¹⁸⁸⁾ Ogsaa under det store Udfald

185) A. C. Hansen. Københavns Lejrkrans f. Aaret 1807. 112 186) Ræder. Danmarks Krigs- og politiske Historie 1807:09. I. 152. 187) Flamand Fr. VI's Hof. 229 og 231.— Ræder. Danmarks Krigs- og politiske Historie 1807:09. I. 157. 188) Ræder. Danmarks Krigs- og politiske Historie 1807:09. I.

den 31. deltog Kastellet's Ild kraftigt i Beskydningen af de fjendtlige Tropper, efter at disse med stor Overmagt havde drevet vore Udfaldstropper tilbage. Det var under dette Udfald, at General Peyermann, der personlig havde ledet det, blev ramt af en Kugle i Foden og, efter at være bleven forbundet af Professor Winsløw, i en Vogn blev kørt op paa Volden for derfra at følge Fægtningens videre Gang. Kl. 7 om Morgenen var de sidste Udfaldstropper naaet tilbage; men Skydningen fra Kastellet, der paa denne Dag lededes af General Bielefeldt, fortsattes til om Eftermiddagen Kl. 1.¹⁸⁹⁾ Endnu paa det fjendtlige Bombardements to første Dage, den 2. og 3. September, deltog Kastellet's Kanoner i Ilden, men efter den Tid døde Skydningen efterhaanden hen, og da Fæstningen København kaptulerede den 6. s. M., led Kastellet den Tort Dagen efter at blive besat af en engelsk Styrke, der den nævnte Dags Formiddag rykkede ind ad Norgesporten, samtidig med at den danske Besætning forlod Kastellet gennem Sjællandsporten. I 43 Dage var Kastellet derefter besat af engelske Tropper.¹⁹⁰⁾

I hele Resten af det 19. Aarhundredes første Halvdel blev det igen kun Salutskydning, der kom til at lyde fra Kastellet's Volde. Det synes, at man oprindeligt i Flæng har benyttet Kanoner hertil af forskelligartet Kaliber; thi i en Skrivelse af 29. Juni 1799 fra Generalitets- og Kommercekollegiet til Artillerikorpsset hedder det, at der til Salut ikke maa anvendes Kanoner af mere end 12 Punds Kaliber,

189) Ræder. Danmarks Krigs- og politiske Historie 1807-09. I. 214. — A. C. Hansen Københavns Lejrkrans 1807. 126. — Vaupell. Dansk-Norske Hærs Historie. II. 281. — Lahde. Topografisk-historisk Udsigt over Københavns Belejring 1807. 6. — L. Møller. Københavns ny Lejrkrans. 69. — Flømand. Fr. VI's Hof. 247. — Stilling. 1. Bataillons Historie. 109. 190) Bruun. Toget til Sjælland. 98.

og at der for at spare paa Krudtet til disse endda kun maa anvendes 6 Pund Krudt til hver Ladning.¹⁹¹⁾ I 1845 synes det salutafgivende Skyts at have været mere ensartet, idet der nu i Prinsessens Bastion fandtes 10 Stykker 12 Punds Metalkanoner, med hvilke der blev afgivet Salut.¹⁹²⁾ I November 1805 blev der befaleet en ny Slags Skydning — Brandskydning — der dog aldrig ses at være bleven udført. I en Forordning af 1. November d. A. om Brandvæsenet i København, hedder det nemlig i dennes 5. Kapitel § 61, at der i de farligste Tilfælde af Ildebrand skulde afgives 3 Skud fra forskellige Steder af Volde — selvfølgelig først og fremmest fra Byens Volde — hvilket dog kun maatte ske efter Kongens udtrykkelige Befaling.¹⁹³⁾

Jagtretten paa Fæstningsværkerne tilhørte, som tidligere anført, Fæstningens Kommandant. Denne Ret hvilede imidlertid oprindelig ikke paa nogen udtrykkelig Anordning, men var en Rettighed, der stiltiende var bleven tilstaaet, fordi det sagdes saaledes at være Skik alle andre evropæiske Fæstninger. Denne Jagtret blev imidlertid nu fastslaaet ved en Skrivelse af 3. Januar 1801 fra Generalitets- og Kommercekollegiet,¹⁹⁴⁾ men man faar det Indtryk, at de gode Kommandanter har haft lidt Vanskelighed ved at begrænse sig, eftersom Kongen den 13. Februar 1816 maa resolve, at denne Rettighed ikke maatte udstrækkes længere end til Fæstningens Glacis; samtidig tillodes det dog, at den ogsaa maatte udøves af Voldskytten eller af andre militære Personer.¹⁹⁵⁾

Voldmesteren omtales ofte. I 1806 ansættes Jo:

191) Rosenstand-Goiskes Reskriptsamling. IV. 976. 192) Rehders Samlinger. 100. 193) Hedegaards Samlinger. 1670-1805. 245. 194) Hedegaards Samlinger. 1801-1804. 5. 195) Hedegaards Samlinger. 1816. 391.

han Diderik Wulff som Voldmester; i 1813 hedder Voldmesteren Wahl; han afskediges i Juli 1815 og afløses af Nielsen, der afgaar ved Døden den 23. Januar 1826; 4 Aar senere hedder han Sørensen og i 1842 Reeh. Fra 1814 blev det befalet, at der af den vagtgørende Afdeling skulde afgives en Mand til at ledsage ham;¹⁹⁶⁾ senere — i 1816 — blev det en af Slaverne, der blev hans Ledsager.¹⁹⁷⁾ I 1843 foreligger der et Andragende fra den daværende Voldmester om Ret til at lade indrette et Isoplag paa Volden og sælge Is, og Andragendet blev bevilget paa Vilkaar, at han skulde være tilfreds med den Plads, der blev ham anvist til Anlæggelse af etsaadant, at det paa Forlangende straks skulde ryddeliggøres uden nogen Godtgørelse, og at han til den billigst mulige Pris skulde være forsynet med Is i tilstrækkelige Mængder til Garnisonssygehusets Forsyning.¹⁹⁸⁾

Det ser ud, som at Stillingen som Voldmester — i et hvert Tilfælde for Kastellets Vedkommende — er bleven inddraget i Aarene omkring 1851—1852, og dog synes han stadig at spøge derude i de nærmest følgende Aar. I 1853 blev der saaledes tilstaaet ham en Kvartergodtgørelse af 100 Rdl. aarlig,¹⁹⁹⁾ saalænge han ikke afbenyttede den for ham bestemte Bolig i Kastellet; samme Aar hedder det, at han disponerer over en Del af Pladsen bag Fortunstok;²⁰⁰⁾ Aaret efter blev Kvartergodtgørelsen forhøjet til ialt 120 Rdl., samtidig med at en ham tidligere tildelt Have blev sløjfet,²⁰¹⁾ og først i 1865 blev Stillingen definitivt inddraget.²⁰²⁾

Om Voldskytten har vi alt tidligere hørt; nu synes en Del af hans Virksomhed at være overtagen

196) Krabbe. Arkiv-Notitser. 197) Hedegaards Samlinger. 1816. 382. 198) Rehders Samlinger. 119. 199) Rehders Samlinger. 347. 200) Krabbe. Arkiv-Notitser. 201) Rehders Samlinger. 476. 202) Tychsen. Fortifikations-etaterne. 96.

af Slaverne; thi efter 30. Marts 1852 skulde disse optage de løse Hunde, der uden Tegn strejfedes omkring paa Volden, for hvilket Arbejde de lønnedes med en Ducør af 8 à 10 Skilling alt efter Hundens Størrelse, en Udgift, der forlods blev afholdt af de Beløb, der indkom ved Indløsningen af de saaledes optagne Hunde.²⁰³⁾

Indtil 1849 var der kun i meget ringe Udstrækning anlagt Spaserestier paa Kastelsvolden; kun paa selve Voldens Krone fandtes der saadanne; men Fristen til at spasere her har ganske naturligt ikke været stor, eftersom der herfra kun var aabnet Ud-sigt — eller rettere Indsigt — til Kastellet, medens det høje Brystværn i Forbindelse med den derpaa staaende Beplantning udelukkede enhver Mulighed for at nyde den Udsigt, der i vore Dage gør en Spaseretur paa Kastelsvolden saatiltrækkende. Først i Juli 1849 blev det foreslaaet at anlægge Spaserestier paa Brystværnets Krone, dog kun for Grevens og Prinsessens Bastioners Vedkommende;²⁰⁴⁾ noget senere ogsaa paa Voldstykket — Kurtinen — mellem disse.²⁰⁵⁾ I Juni 1850 foresloges det at anlægge Stier ogsaa paa de andre mod Byen vendende Bastioners Brystværn, men herimod rejste der sig en hel Del Indvendinger, idet man bl. a. ansaa »et saadant Anlæg tildels uden Interesse, da denne Strækning kun lidet besøges af spaserende, tildels ogsaa for medelst Kastellets Lokalteter upraktikabelt.«²⁰⁶⁾ Efterhaanden lykkedes det dog at faa Sagen gennemført baade for Bastionernes og for de mellem-liggende Kurtiners Vedkommende, og inden Ud-løbet af Aaret 1850 var der Spaserestier hele Volden rundt oppe paa Brystværnets Krone,²⁰⁷⁾ medens

203) Rehders Samlinger. 168. 204) Krabbe. Arkiv-Notitser. 205) Rehders Samlinger. 266. 206) Rehders Samlinger. 198. 207) Krabbe. Arkiv-Notitser.

Stien paa Hovedvolden, ligesom i vore Dage var afbrudt for Kongens Bastions Vedkommende, formentlig af Frygt for at Fangerne bag Kirken derved med større Lethed skulde blive i Stand til at komme i Forbindelse med Omverdenen, hvad der jo navnlig var Lejlighed til her, fordi denne Bastion i Modsetning til de fire andre var en opfyldt Bastion, hvis indre Krete ikke var fjernet mange Alen fra de herværende Arrester.

Den Mølle, der var bleven opført i Kongens Bastion i Tiden omkring 1785 og som samtidigt var bleven købt af Militæretaten, var en Stubmølle ligesom dens Forgænger og laa ogsaa paa dens Plads. Alt som Aarene gik, fik dog ogsaa den Tidens Tand at mærke; den laa jo paa et udsat Sted og førte en slidsom Tilværelse. Snart blev der Tale om Reparationer af den, og bl. a. i 1819 gennemgik den en større grundig Reparation til et Beløb af 774 Rdl. Sølv mønt og 32 Rdl. 3 Sk. Navneværdi.²⁰⁸⁾ Trods alt dette opnaede den kun en Alder af ca. 60 Aar; under en forrygende Storm den 26. Januar 1846 lagde den sig om Aftenen træt til Hvile paa Grønsværet med knækket Akse og brudte Vinger.²⁰⁹⁾

Allerede i Maj s. A. var dens Rester bleven nedtaget, og dens Materialer blev derefter dels hengemt som anvendelige ved Opførelsen af en ny Mølle²¹⁰⁾ dels bortsolgt ved en Auktion, der fandt Sted i Juni s. A.²¹¹⁾

Ved kgl. Resolution af 11. Januar 1847 blev det approberet, at der snarest igen skulde rejses en Mølle i Kongens Bastion. Det skulde være en hollandsk Vejr mølle, og den skulde opføres noget længere ude ved Bastionspynten end dens Forgængere i

208) og 209) Krabbe Arkiv • Notitser. 210) Rehders Samlinger. 63.

211) Rehders Samlinger. 64. Note.

Embedet. Samtidig var der Planer oppe om sammesteds at opføre en Bolig for Kontrolløren ved Brødbagningens Etablissementet,²¹²⁾ men Sagen blev stillet i Bero og blev ikke senere taget op. Den nye Mølle, der bærer Chr. VIII's Navnetræk og Aarstallet 1847, blev taget i Brug 1848.

Straks efter at den var bleven rejst, ønskede man at faa den assureret, men herved opstod en hel Del Vanskeligheder, idet Direktionen for Københavns Brandforsikring og Bestyrelsen for Landbygningernes Brandforsikring ikke kunde blive enige om, under hvilken af disse Forsikringsanstalter Møllen hørte. Justitsministeriet lod den 12. September 1850 udgaa en Forespørgsel til Krigsministeriet om, hvor vidt Kastellets Volde kunde betragtes som en Del af Københavns Fæstningsværker og om, hvor vidt de kunde anses indbefattet under Begrebet »Københavns Volde«. Krigsministeriet lod Forespørgslen gaa videre til Ingeniørkorpset, der den 11. Decembers. A. indsendte en detailleret Betænkning, hvoraf det fremgik, at det efter Konditionerne for Genopførelsen af nævnte Mølle tilkom Entreprenøren for samme at lade den assurere, medens den stod under Bygning, hvilket ogsaa efter mange Vidtløftigheder og Vanskeligheder var sket gennem Landets Brandkasse, hvortil der fremdeles blev betalt Kontingent. Korpset udtalte samtidigt, at der formentlig ingen Tvivl kunde være om, at Kastelsvolden i Lighed med f. Eks. Christianshavns Vold maatte komme ind under Begrebet »Københavns Volde«, hvilket derefter blev meddelt Justitsministeriet. Resultatet heraf blev, at Møllen blev udslettet af Landbygningernes Assurance; men da man vilde have den optaget i Københavns Brandforsikring, nægtede den

212) Rehders Samlinger. 7.

nes Interessenter dette, idet der bl. a. blev henvist til Post 1 i Plakat af 8. Juni 1733, der udtalte, at Københavns Brandforsikring kun kunde optage Huse, der laa indenfor Stadens Volde. Sagen blev derefter den 5. Juli 1851 overgivet til Rettergang. Den 6. December 1852 faldt Landsover- samt Hof- og Stadsrettens Dom, der gav Københavns Brandforsikring Ret, og den 2. Juni 1854 stadfæstede Højesteret denne Dom.²¹³⁾ Denne fleraarige Strid viser os ret den stærke Afsondring, som Voldene den Gang dannede mellem By og Land.

Saalænge Kastellet i egentligste Forstand var et militært Etablissement, fra hvilket al Civilisme var udelukket, var det ganske naturligt, at man som anført raadede over dets Terræn til Øvelser af enhver Art og da særlig til Skarpskydningsøvelser. Disse fandt indtil 1809 Sted i Grønningen;²¹⁴⁾ men efter denne Tid benyttede man Dele af Hovedvolden særlig Faussebraien mellem Grevens og Prinsessens Bastioner hertil. Der klages nu dog over, at Afstandene er for korte, hvorfor man ogsaa hører Tale om Udrykninger til Skarpskydning paa Kalkbrænderiet eller endog paa Amager. I 1819 var der bleven anlagt Jordvolde til Beskyttelse af selve Hovedvolden under saadanne Skydninger,²¹⁵⁾ men senere — i 1839 — da Færdselen paa Langelinie voksede, og det viste sig, at Skydningen gjorde Passagen her usikker, blev der yderligere opført Volde og Traverser af Hensyn til det spaserende Publikums Sikkerhed.²¹⁶⁾ I Længden blev disse Forhold dog uholdbare, og skønt der endnu i Oktober 1849 i Konditionerne for Bortforpagtningen af Høsletten fra Kastellets Fæstningsværker »forbeholdes Frihed

213) Rehders Samlinger. 63. 214) og 215) Krabbe. Arkiv-Notitser.

216) Krabbe. Arkiv-Notitser.

til Benyttelse af den hidtilværende Skydelinie«, ²¹⁷⁾ blev der dog den 30. Marts 1850 nedlagt Forbud mod Skarpskydningsøvelser i Kastellets Værker, hvorhos Garnisonen blev henvist til at benytte Skydebanerne paa Enighedsværn. ²¹⁸⁾

Begynder vi en Tur langs den ca. 2500 m lange Smedelinie fra dennes nordligste Ende, træffer vi først paa Norges Ravelin. Den laa lige i Hovedpassagen nord fra til Kastellet midt imellem de der-værende to Broer, af hvilke nu kun den sydligste, Norgesbroen, eksisterer. I Norges Ravelin fandtes der da ogsaa en Vagtbygning, der i Aarene omkring 1800 betegnes som et grundmuret Hus paa en Etage. Passagen til Kastellet var jo i ældre Tid ikke almindelig og da navnlig ikke ad denne Vej; selve Norgesporten og de mange Barriereporte nord for denne var til Stadighed lukkede, og Vindebroerne optrukne, saaledes at der kun var levnet ganske smalle Gennem- og Overgange til Brug for Skildvakterne og Patrouillerne, og naar der en sjælden Gang skulde lukkes op i en eller anden særlig Anledning, skete dette efter et indviklet Ceremoniel, hvortil bl. a. hørte, at Ravelinsvagten traadte til Gevær og aflagde Hønnør for Nøglerne, naar disse blev ført forbi af et Kommando bestaaende af Kaptajn-Vagtmesteren, 1 Underofficer og 8 Mand fra Kastellets Hovedvagt. ²¹⁹⁾ Efterhaanden som Tiderne gik, og Adgangen blev givet mere og mere fri, slog man betydelig af paa Ceremonierne, og til sidst inddrog man selve Vagten og nøjedes med kun at udstille Poster; i ethvert Tilfælde var

217) Rehders Samlinger. 474. 218) Rehders Samlinger 90. 219) Rosenstand-Goiskes Reskriptsamling. I. 462.

Bygningen i 1821 overladt til Beboelse for en Bøsseslager ved jyske Jægerkorps, der samtidig beklædte Stillingen som Klokker ved Kastellets Kirke.²²⁰⁾

Med Hensyn til hvilke Personer, der havde Ret til at bebo dette og de mange andre Smaahuse i Kastellets Udenværker, blev der den 11. Juli 1821 udstedt et kongeligt Reskript, der gik ud paa, at naar nogle af disse Huse blev ledige, skulde de fortrinsvis tildeles de af Fæstningsbetjentene, der ellers nød Kvarterpenge, for at disse derved kunde spares, saaledes f. Eks. Voldmestre, Plantører, Voldskytter, de Underofficerer af Artilleriet, der førte Tilsyn med Skytset og andre deslige Personer; men det skulde altid være Folk, som enten var eller havde været militære, og kun i særlige Tilfælde Enker efter saadanne.²²¹⁾

I Lollands Kontregarde, den næste i Rækken, der nu paa en ganske smal Spaseresti nær er fuldstændig bortskaaret af Søndre Frihavnsvej, laa et lignende Hus, i hvilket der i 1805 fandtes »Fortifikationslokaler«, d. v. s. Rum til Opbevaring af Ammunition.²²²⁾ En Del af Bastionen var i 1818 bleven overladt en Oberst d'Origny til her at anlægge en Have,²²³⁾ som han i Tidernes Løb formodentlig har ladet udvide lidt hist og her paa egen Haand, eftersom det i Marts 1830 blev befalet, at der til dens Begrænsning skulde opføres et Stakit.²²⁴⁾ I 1842 blev denne Have benyttet af Garnisonens Officerer, der i Godtgørelse herfor betalte en aarlig Afgift af 6 Rdl., og i 1849 blev den benyttet af en Overauditor.²²⁵⁾

I Bornholms Ravelin laa ligeledes et lille grundmuret Hus, der i 1805 blev benyttet af Artillerikorpsset. I 1843 boede her en af Tøjetatens Svende,

220) Krabbe. Arkiv-Notitser. 221) Hedegaards Samlinger. 1821. 103.

222–225) Krabbe. Arkiv-Notitser.

der havde Ret til at benytte et lille Havestykke ved Huset.²²⁶⁾

Om Møens Kontregarde forlyder intet.

Huset i Fyns Ravelin blev ligeledes i 1805 benyttet af Artillerikorpsset. Senere blev her dog Beboelse, først for en Smedesvend ved Artillerikorpsset; efter 1821 for en pensioneret Hornblæser af sjællandske Jægerkorps; i 1843 for en af Tøjetatens Svende og i 1849 for en Smed ved Kastellets Fortifikation. Ogsaa til Indehaveren af dette Hus hørte der et lille Havestykke.²²⁷⁾

Huset i Falsters Kontregarde, der foruden 1 Dør og 2 Vinduer desuden havde 3 Kvistvinduer, var i 1805 Ammunitionshus. I 1821 gav det Husly for hele 2 Familier: En Smedesvend af Artillerikorpsset og en Bøsemager Berg af Livgarden, og endda blev det samtidig benyttet som Smedeværksted for Artillerikorpsset og Fortifikationen. Den 16. December s. A. maa den ene af Parterne være flyttet ud, thi nu fik en Tøjhuskleinsmed Hans Sørensen Tilladelse til at bo i den halve Del af Huset. I 1825 flyttede Berg ud, og en Pontonniersergent Jens Geertsen ved Artillerikorpssets Haandværkere, som synes at have boet her tidligere, rykkede ind men afgik ved Døden allerede i Maj 1827, i hvilken Anledning det blev foreslaaet, at hele Huset skulde indrettes til Depot og Smedeværksted, naar ogsaa den anden Beboer var afgaaet ved Døden. Dette skete allerede i Maj 1829, og Huset blev nu efter Bestemmelsen taget i Brug til Værksted og Oplagssted. Dette Forhold varede dog kun til September 1838, da Huset igen blev indrettet til Beboelse og Værksted, denne Gang for Hof-Bøsemager Nicolai Johan Løbnitz.²²⁸⁾ Denne skal have været en

226—227)Krabbe.Ark. »Notits.—Rehders Saml.474. 228)Krabbe.Ark. »Notits.

usædvanlig dygtig Mand i sit Fag; han opfandt flere Bøsselaase, ogsaa til Bagladegeværer, samt en Del fortrinligt Bøssemagerværktøj; samtidig var han en fremragende Cicelør og Gravør og havde som saadan endog haft udstillet paa Kunstakademiet; hans Værksted nævnes som Byens største og bedste indenfor sit Omraade. I 1828 blev han Bøssemager i Hæren og endte ved sin Død i 1867 som Overkrigskommissær. Naar den særlige Begunstigelse blev ham til Del at faa hele Huset i Falsters Kontregarde stillet til sin Raadighed, og naar Udgifterne hertil endog ikke blev afholdt af Land-Militæretatsens Midler men derimod i Henhold til to kgl. Resolutioner af 21. September og 7. Oktober 1838, havde dette sikkert sin Grund i, at Frederik VI, for hvem han udførte en Del specielt Ekstraarbejde, interesserede sig stærkt for ham. Løbnitz boede her fra Efteraaret 1838, indtil han i April 1852 blev udnævnt til Pobermester ved Kronborg Geværfabrik; i Virkeligheden skulde han have fraflyttet Huset allerede i Januar Maaned 1843, da der blev meddelt ham Afsked fra Hæren; men som en ny særlig Begunstigelse fik han Tilladelse til fremdeles at benytte det, »dog under Forpligtelse at han til enhver Tid saavel ved Arbejde imod passende Betaling, som ved Raad assisterede ved de Forhandlinger, der fremtidig maatte finde Sted ved Armeens Haandskydevaaben.«²²⁹⁾

Ligesom Norges Ravelin var Smedelinien nordligste Ende og som saadan dannede det faste Mellemlid mellem de derværende to Adgangsbroer til Kastellet, saaledes dannede Sjællands Ravelin som den sydligste Ende det tilsvarende faste Mellemlid mellem de to Broer, der fra Byen førte ind i Kastellet.

229) Bricka. Dansk biogr. Leks. X. 583. — Rehders Samlinger. 64 og 67.

I den Bygning, som fandtes her, var der derfor ganske naturlig ogsaa en Vagt — Sjællands Ravelinsvagt — der oprindelig havde været en Officersvagt, fra hvilken der f. Eks. i 1814 var udstillet ialt 5 Poster.²³⁰⁾ Efter at den var ophørt med at være Officersvagt, blev det af Officeren tidligere benyttede Rum overladt først Ingeniørkorpset, senere Kommandantskabet til Opbevaringssted for Inventariesager. Til Vagten, der omtales i 1843, hørte nogle Arreste, af hvilke to i 1821 blev indrettet som ensomme Arreste for Kastellets Garnison, medens en anden Arrest bar Navnet: Studenterarresten.²³¹⁾

Af den oprindelige Langelinie er der i vore Dage kun et ganske lille Stykke tilbage, nemlig Strækningen fra Yachtklubbens Pavillon til Edv. Eriksens »Lille Havfrue«; hele den øvrige Del, der i en Længde af 835 m strakte sig fra Toldbodens nordlige Indkørsel — Merkur-Neptun-Porten — til et Punkt, der maa søges tæt syd for Frihavnstoldboden, er i den Grad forandret ved Opfyldning og Udfyldning, at den i vore Dage kun med stor Vanskelighed lader sig genfinde. Saaledes som den er paa det endnu bevarede korte Stykke, saaledes var den i omtrent hele sin Længde: En Tjørnehæk ud imod Graven, hvor Sivene svajede og gav Husly for en kvidrende Fugleskare, en ca. $7\frac{1}{2}$ m bred Kørevej, et ligesaa bredt Brystværn, hvorpaa der i ældre Tider ikke var anlagt noget saa civilt som en Spaseresti og et ca. $6\frac{1}{4}$ m bredt mod Søen skraaende Stenglacis, der ikke som i vore Dage var dannet af pyntelige, tilhuggede Sten, men af mægtige store Kampesten, mellem hvilke Bølgerne brø-

230 og 231) Krabbe. Arkiv-Notitser.

des i skummende Sprøjt, naar Paalandsstormene rettede deres Angreb mod den forholdsvis smalle Dæmning. Det kunde ofte blive en haard Kamp i en Tid, hvor man ikke kendte til andre Bølgebrydere end netop denne, der var ene om at tage Stødet af, og det var ikke alene i de første Aar, da Jordmasserne endnu ikke havde faaet Tid til at fæstne sig tilstrækkeligt, ogsaa flere Gange senere blev Bølgerne saa nærgaaende, at de skyllede højere op, end hvor Stenene laa, og slikkede store Stykker Jord bort hist og her. Baade i Oktober og December Maaneder 1806 skete der saaledes stor Molest foranlediget ved stærke Paalandsstorme, og Udgifterne til Skadernes Udbedring beløb sig ved disse Lejligheder til henholdsvis 160 og 450 Rdl.²³²⁾

For Langelinies Vedkommende, som for alle de øvrige af Kasteslets Fæstningsværker, gjaldt det, at Passagen fra først af kun havde været strængt forbeholdt de militære, derefter var den bleven tilladt enkelte særlig begunstigede for saa at udstrækkes til de mere velhavende, der tilkøbte sig Retten til et Adgangskort, indtil den endelig i Frihedsaaet 1848 blev given fri for alle spaserende,²³³⁾ medens dog kørende og ridende vedblivende, indtil Terrænet i Slutningen af forrige Aarhundrede overgik til Havnevæsenet og Kommunen, maatte erlægge en Afgift for at faa Lov til at færdes her. Tilladelsen til imod Betaling og mod Forevisning af Tegn at maatte spásere paa Langelinie synes at være givet i de nærmeste Aar efter 1814, thi endnu i dette Aar blev det bestemt, at hele Langelinies Terræn, der efter en foretagen Opmaaling udgjorde 1½ Td. Land, skulde benyttes til der at henlægge og videre behandle den for Armeen fornødne Sotang, og som

232) Krabbe. Arkiv. Notitser. 233) Orla Lehmann. Efterladte Skrifter. I. 208.

Anbefaling for dette Forslag hedder det, at »der paa dette Sted ingen uvedkommende indlades«, ²³⁴⁾ medens det derimod 20 Aar senere betegnes som »en meget søgt Promenade for de kongelige Herskaber og den bedre Del af Publikum«, hvorfor man da ogsaa nu gjorde Anstalter for at holde alle andre, og særlig alle slet klædte Personer, borte, thi, hedder det, de, som promenerer her »betaler en betydelig Afgift til Kastellets Fattigkasse og derfor med Billighed kan fordre ikke at blive inkommoderet af Udskudet af Københavns Pøbel«. ²³⁵⁾ Dette Forhold varede indtil 1848, da Adgangen blev givet fri for alle Fodgængere.

Da den engelske Flaade viste sig paa en truende Maade i vore Farvande i August Maaned 1807, blev der den 11. s. M. givet Ordre til at sætte Kastellets Søbatterier i Forsvarsstand. Samme Dags Aften blev Langelinie besat af et Kompagni af det københavnske borgerlige Artillerikorps, ²³⁶⁾ deratter blev afløst den næste Dag og saaledes fremdeles med et Kompagni hver Dag indtil den 17. s. M.; mærkeligt nok blev Passagen for kørende, ridende og gaaende først spærret den 14. s. M. ²³⁷⁾ Det er selvsagt, at Langelinie ved denne Lejlighed har været besat med Skyts, bl. a. blev det store Udfald den 31. August understøttet ved Skydning herfra, ligesom vi hører, at man i Huths Batteri, der laa ca. 220m nord for Norgesporten og dannede Overgangen fra Langelinie til Kastellets Strandvej, maatte formindske Brystværnets Højde fra 6 til 3 Fod, fordi man manglede høje Affutager til Skytset. ²³⁸⁾

Ogsaa i de urolige Foraarsdage i 1848 forstærkede

234) Hedegaards Samlinger. 1813-1814. 583. 235) Krabbe. Arkiv-Notitser.

236) Kristensen. Optegnelse angaaende det køb. borgerlige Artkorps. 93.

237) L. Møller. Københavns ny Lejrkrans. 238) Krabbe. Arkiv-Notitser.

man Kastellets Modstandskraft, dels ved at armere og montere Grevens og Prinsessens Bastioner og Langelinie og dels ved passive Midler, saasom dobbelte Barriereporte og Palisader, hvilket Arbejde skulde være udført i Løbet af 3—4 Uger, og for hele Kastellets Vedkommende blev anslaaet til en Udgift af 78,500 Rdl.²³⁹⁾ Arbejdet, der blev paabegyndt den 21. Marts, afsluttedes eller standsedes den 6. April, men der var da paa Langelinie opført flere Krudtmagasiner og anlagt Batterier forsynet med Skyts.²⁴⁰⁾ De af de passive Forhindringer, der samtidig egnede sig til Aflukke og Afspærring af Langelinie ogsaa i Fredstid, var kommen i en heldig Stund, eftersom de gamle Barriereporte netop paa dette Tidspunkt var aldeles raadne og faldefærdige, og det vedtoges derfor i 1853 at bibeholde dem.²⁴¹⁾

Den sydlige Indkørsel til Langelinie fandtes i Forlængelse af den nuværende nordre Indkørsel til Toldboden. Umiddelbart syd for Indkørslen laa der den Gang et lille Hus til Opholdssted for en Konsumptionsbetjent og tæt op ad dette et lidt større grundmuret Hus: »Brændehusvagt«, hvor fra der i 1814 var udstillet en enkelt Skildvagt, der var placeret ved Indgangen til Langelinie.²⁴²⁾ Oprindelsen til Brændehusvagt ligger langt tilbage i Tiden. Allerede den 19. November 1659 skriver Kongen: »Effterfom Wi naadigft hafver ladet paa biude, at alle, wære sig fremmede eller indwaanerne her i staden, som brendewed hid indførendes vorder, skal hereffter af hver fafn, som i saa maader indføres, gifve toe stycker til guarnisonens fornøden ildebrand, da befales«. ²⁴³⁾ Efter at Kastelet

239) Rehders Samlinger. 437. 240) Tychsen. Fortifikationsetaterne. III. 3. 241) Rehders Samlinger. 437. 242) Krabbe. Arkiv-Notitser. 243) O. Nielsen. Københavns Diplomatarium. V. 677.

var bleven færdigt, er dette Toldbrænde efter al Sandsynlighed bleven bragt i Land ved Langelinie, hvor det synes, som der allerede tidligt har været en Bro med dette for Øje; thi i den tidligere omtalte Instruktion for Ove Meyer hedder det nemlig i Punkt 6: »Alle Skiberum, som til Toldboden ankommer, og Brændeved har inde, og heri Byen agter at loffe, er pligtige at lade levere ved Kastellet til Strandsiden tvende Stykker Brændeved af hver Favn, de i deres Skiberum har efter Toldfedlens Formeldning, før de igennem Bommen indlægges, hvad heller det er dobbelt eller enkelt Ved, og for samme Udgifter ingen Skiberum fri, undtagen de, som fører det til Hans Majestæts Tjeneste.«²⁴⁴⁾ Dette Toldbrænde blev anvendt dels som en Del af Lønningen in natura bl. a. til Kastellets Officerer og Fæstningsbetjente, varierende fra 12 til 2 Favne, dels til Vagterne sammesteds, 50 Favne, og dels endelig som f. Eks. i 1676 til »de kvæstede at varme sig«, 3 Favne.²⁴⁵⁾ Det ligger nær at antage, at en Del af den fuldstændig afspærrede og isolerede Langelinie er bleven benyttet som en passende Oplagsplads for dette Toldbrænde lige fra de ældste Tider, og indtil Bestemmelsen om denne mærkelige Fortoldningsmaade blev ophævet ved en kgl. Resolution af 23. August 1771.²⁴⁶⁾

I en Tid, hvor man havde Skildvagter paa de utroligste Steder, var det den naturligeste Sag af Verden, at man etablerede en hel Vagt, der kunde have Tilsyn med dette Brændeoplag, saa meget mere som det ses, at Brændet har været i høj Grad eftertragtet bl. a. af Mandskabet fra Vagterne, fordi Varmegraderne her om Vinteren skulde holdes nede

244) Rosenstand-Goiske Reskriptsamling. I. 64. o. f. 245:246) Krabbe. Arkiv-Notitser.

paa et efter Nutidsbegreber saa lavt Minimum som 11 Grader, hvorfor man da ogsaa synes at have følt Trang til paa egen Haand at supplere den spartanske Brændselsudlevering. Af en Krigsretssag fra 1695 fremgaar det, at to af Vagtmandskabet i Pinnebergs Vagt havde gjort sig skyldige i Tyveri af Brænde ud gennem en af Lemmene paa Brændehuset, og for denne Forbrydelse straffedes de med henholdsvis 2 Maaneders Arbejde i Jern paa Vand og Brød og 9 Gange Spidsrod, — man klattede jo som bekendt ikke med Straffene den Gang.²⁴⁷⁾ Uagtet saaledes Afgivelsen af Toldbrændet ophørte i 1771, blev Vagten dog ved med at eksistere og beholdt sit Navn til langt ned i Tiden.

Ved en Forordning af 8. Februar 1805 blev der oprettet en Karantænekommission, og samme Aar blev Karantænehuset opført paa Langelinie. Det var et lidet prunkløst Træhus,²⁴⁸⁾ der laa ca. 80 m længere mod Vest end det nuværende, der jo er opført paa opfyldt Grund. Det var omgivet af en lille Blomsterhave, der optog omtrent Halvdelen af Spaserestiens Bredde. Ligesom nu var der den Gang en lille Bro, ved hvilken Baade kunde lægge til; men den maa have været meget skrøbelig, thi den undergik ofte ret kostbare Reparationer, hvortil Udgifterne blev afholdt af Militæretaten. Da der efter en større Stormskade i Januar 1813 atter var Tale om en Reparation, og denne blev vurderet til 6—700 Rdl., indstillede Fortifikationen, at »Karantænekommissionen for Fremtiden overtager Broens Vedligeholdelse, da den for nærværende Tid ikke er Fæstningen til nogen Nytte«,²⁴⁹⁾ en Indstilling, der dog næppe er bleven godkendt, eftersom der ogsaa senere høres Tale om Reparationer af Brøen.

247—249) Krabbe. Arkiv:Notitser.

Da Karantænehuset paa den Tid kun kan have været 8 Aar gammelt, kunde man med Henblik paa de mange Reparationer af Broen og særlig af Ordene i ovennævnte Indstilling: »for nærværende Tid ikke er Fæstningen til nogen Nytte«, drage den Slutning, at Broen har været langt ældre og oprindelig har været benyttet af Fæstningen; mulig finder vi her Oprindelsen til den Bro, ved hvilken Toldbrændet blev modtaget.

Hvor Yachtklubbens Pavillon nu findes, laa den Gang Pinnebergs Ravelin. Det var en hel lille Fæstning for sig selv med ret høje Volde, over hvilke man fra Langelinies Spaseresti lige netop kunde skimte Tagryg og Skorsten af et af de sædvanlige fra Smedelinien saa kendte Smaahuse. Pinnebergs Ravelin blev anset for et meget vigtigt Støttepunkt for Kastellet imod Søsiden; ved Foden af den ydre Dossering var det sikret ved en stærk Palisadering, og yderligere forelaa der i December 1818 et Forslag om at udvide Værket og forsyne det med en omgivende vaad Grav, i hvilket Tilfælde hele den foran liggende bedækte Vej (Langelinie), hvis Kørevej den Gang løb foran i Stedet for som nu bagom, maatte forandres og Stenglaciet rykkes et betydeligt Stykke ud i Søen. Denne sidste Udvidelse fandt dog ikke Sted, men desuagtet var Forstærkningen af Værket saa betydelig, at Udgifterne, da det i 1820 stod færdigt, beløb sig til 6769 Rdl.²⁵⁰⁾

Huset inde i Ravelinen var indtil 1808 bleven benyttet som Opbevaringssted for Ammunition og Materialer, men blev ved den Tid indrettet til Vagt med »1 Stue til den vagthavende Officer og 1 til de gemene.« I 1809 bestod Vagten af 1 Officer, 2 Underofficerer, 24 Mand og 1 Tambur, og der maa

250) Krabbe. Arkiv-Notitser.

altsaa have været udstillet ikke mindre end 8 Skildvægter derfra; 6 Aar senere var Skildvægternes Antal pludselig bleven reduceret til 1, og i 1831 var Vagtens Styrke 1 Overjæger og 3 Mand, senere dog med en Forøgelse af andre 3 Mand, da en gammel Vagt paa Toldboden var bleven inddraget.²⁵¹⁾

Hvor Langelinies inderste Kurve nu svinger mod Vest i en Bue udenom Pynten af Prinsessens Bastion, laa Islands Batteri, om hvilket der ikke vides stort andet, end at her endnu i 1817 fandtes Ovne til at gløde Kugler i.²⁵²⁾

Allernordligst laa Huths Batteri og syd for dette, umiddelbart foranden nordligste af Kastellets Broer, laa Norges Reduit. Ogsaa i Huths Batteri fandtes der Ovne til at gløde Kugler i, ligesom der ogsaa her fandtes et lille Hus til en Konsumptionsbetjent. I Norges Reduit fandtes der forskellige Officershaver.²⁵³⁾

Naar Talen er om Langelinie og dens nærmeste Omgivelser, føres Tanken uvilkaarlig, særlig for os, der har kendt den rigtige gamle Langelinie, hen paa Begrebet: Søbade. Til Trods for Byens Beliggenhed saa tæt ved Søen, synes Københavnerne i ældre Tider ikke at have været meget villige til at benytte Søbade. Callisen skriver i Begyndelsen af Aarhundredet saaledes herom: »I hele Kongeriget findes, saa vidt jeg har kunnet erfare, ikke en eneste offentlig og almennyttig Badeanstalt. Vel lod en af vore agtværdige Borgere — (han hed Lars Larsen) — for en Del Aar siden paa egen Bekostning indrette en Badepram, forsynet med bekvemme Kamre for begge Køn, som blev henlagt bag ved Kastellet, og meget flittigen besøgt og benyttet uden anden Betaling end en ubetydelig Drikkeskilling

251–253) Krabbe. Arkiv-Notitser.

til Opvarterne. Denne Pram er nu afgivet til Fattigvæsenet og ligger i de senere Aar ved Langebro.«²⁵⁴) Af en Tjenesteordre fra Maj Maaned 1819, udgivet af Chefen for Danske Livregiment, Oberst Sundt, ses det, at man dog har tænkt paa at give Soldaterne Adgang til Søbade, »for at Mandskabet engang rigtig kan blive vadsket over hele Legemet.« »Folket« skulde om Eftermiddagen Kl. 7 føres ned til »Vasker Stædet« udenfor Kastellet, hvor de, efter at have opholdt sig der et Kvarterstid, skulde klæde sig af »kaste Vand paa Hovedet og Brøftet og afskjøle Føderne«, hvorefter »hver Karl ifører sig en medbragt ren Skjorte, naar han er vasket.«²⁵⁵) Det, der i denne Befaling er af størst Interesse for os, er det underforstaaede, at Badningen aabenbart er foregaaet fra aaben Strand, hvad ogsaa en kgl. Forordning af 16. Juni 1808 tyder paa, idet der deri nedlægges Forbud mod Sandgravning paa Badestæderne bl. a. ved Kastellet Frederikshavn for derved at forebygge ulykkelige Tilfælde. Denne idylliske Badning fra aaben Strand paa et Sted, hvor nu Frihavnens Liv og Færdsel pulserer stærkest, viser bedre end mange Ord den store Forandring, der siden da er foregaaet med Kastellet og dets nærmeste Omgivelser. Endnu i 1831 gives der Tilladelse til, at Mandskabet af sjællandske og jyske Jægerkorps fremdeles maa bade i Bugten ved Huths Batteri i Stedet for paa Gammelholm.²⁵⁶)

I 1839 indsendte »en Del af Hovedstadens Beboere« et Andragende om at maatte anlægge et Badehus her ude, og Tilladelsen blev givet paa nogle Vilkaar, af hvilke her kun skal fremhæves, at Badegæsterne skulde være forsynede med Tegn til Lange-

254) Callisen. Fysisk-mediciſke Betragtninger om København I. 145. 255) Stilling. 1. Bataillons Historie. 133. 256) Kierulfs Samlinger. 84.

linie.²⁵⁷⁾ Samtidig hermed høres der Tale om Anlæget af fhv. Urtekræmmer P. W. Bech's Badeanstalt udfør Kastelsvejen, og nord for denne Badeanstalt fik Billedhugger Møen Tilladelse til at lade anlægge endnu en saadan, der tillige var for Damer. Derimod blev et Andragende fra en Fyrbøder Wandrup om Tilladelse til Anlæggelse af en Badeanstalt syd for Bech's nægtet med den Motivering, at dette var det eneste Sted, hvor der i Kastellets Nærhed kunde foregaa Gravning af Sand, Grus, Sten og Ler til Anvendelse som Bygningsmaterialer til Kastelet. Til denne Gravning anvendtes udelukkende Slaver, og for at disse kunde skifte de vaade Klæder, naar Arbejdstiden var forbi, fandtes der et Skjulested i Stenglaciet foran Huths Batteri.²⁵⁸⁾ I 1844 blev Bech's Badeanstalt udvidet, hvorfor den Ejeren paahvilende aarlige Afgift til Kastelets Fatigkasse blev forhøjet fra 25 til 40 Rdl.²⁵⁹⁾ I 1846 indsendte Professor Nachtegall Forslag om Opførelse af et Badehus paa Kastelets Forstrand til Brug for Pigebørnene fra Sø og Landetatens Friskoler; men det lykkedes ham først at faa sit Forslag gennemført i Foraaret 1848, og Juni Maaned s. A. blev Badehuset taget i Brug.²⁶⁰⁾

Enkelte særligt begunstigede var Indehavere af smaa lukkede Badehuse, der hist og her paa højbenede Broer strakte sig ud fra selve Langelinies Promenade, ligesom nu Familiebadehusene langs Kysten.

Kastelsgraven figurerede vedblivende ogsaa i dette Tidsrum som W. C. for Garnisonen; der var endog senere bleven opført endnu et saadant ud

257) Kierulfs Samlinger. 51. 258) Krabbe. Arkiv-Notitser. 259) Rehders Samlinger. 99. 260) Rehders Samlinger. 69.

for Sjællands Ravelin; men der begyndte dog nu at rejse sig Stemmer imod denne Anvendelse af Graven, og der tales om efterhaanden at opføre murede Latriner inde i selve Kastellet. Forslagene herom begrundedes, baade i 1825 og i 1828, ved den ulidelige Stank, der opstod ved dette Forhold, en Stank der var særlig slem, hver Gang Slaverne gik i Gang med Opmudringsarbejdet.²⁶¹⁾ I 1834 var der endelig bleven opført 2 murede Latriner bag Magasinbygningerne; men samtidig var man dog ikke kommen længere end til at foreslaa, at der skulde opføres et nyt Latrin i Graven mellem de to Sø-Bastioner, dog at dette, af Hensyn til den stærkt frekventerede Langelinie-Promenade, skulde bestaa af en Flaade, der kom til at ligne en Badeanstalt(!).²⁶²⁾ Ikke saa mærkeligt at der stadig tales om de skadelige og usunde Uddunstninger, der foraarsagede saa mange smitsomme Sygdomme i Kastellet. Hvad man paa den ene Maade saaledes fyldte i Graven, var man selvfølgelig nødt til med store Omkostninger at faa fjernet igen paa en anden Maade, og Kastellets Byggeprojekter vrimler derfor ogsaa til Stadighed med Krav om Reparationer af Muddermaskinen — 1815, 1816 og 1818 — eller af de 3 Pramme, hvorpaa den var anbragt — 1814 og 1817. I 1820 approberedes der Anskaffelsen af en ny Muddermaskine, der kostede 1487Rdl. 27Sk.; i 1821 tales der imidlertid dog om, at Rensning af Gravene ikke har fundet Sted i mange Aar, og at disse derfor stinker frygteligt; men baade i 1823, 1825, 1827 og 1828 finder der Opmudring Sted. Af Kastellets Slaver, af hvilke der i denne Periode var omkring 50, blev der i 1825 anvendt 7 til Opmud-

261) Krabbe. Arkiv-Notitser. — Hedegaards Saml. 1825. 154. 262) Krabbe. Arkiv-Notitser.

ringsarbejde; i 1828 blev der i 120 Arbejdsdage anvendt 12 Slaver, der fik en daglig Godtgørelse af 18 Sk. At det ogsaa var almindeligt at drukne Hunde i Kastelsgraven fremgaar af, at der i Oktober 1815 blev udstedt et Forbud herimod i Anledning af en grasserende Hundesygdom.²⁶³⁾

Der førtes jævnlig Klager over, at den høje Vandstand i Gravene fremkaldte stor Fugtighed i Bygningernes nederste Etage, hvis Gulvflade i Reglen laa nogle Tommer lavere end Gadens Niveau; heraf fulgte at Gulveneraadnede og blev ødelagt af Svamp. En Gang imellem sænkede man Vandstanden, men det var først senere, at man ved Anlæggelse af et System af Sluser delvis fik raadet Bod paa dette Onde.²⁶⁴⁾

Fiskeriet i Gravene blev i Begyndelsen af Aarhundredet forpagtet bort til en saakaldt Fiskemester, der imidlertid ikke maatte udstede Fisketegn til andre, men selv personlig skulde drive Fiskeriet, der kun maatte foregaa om Dagen; om Natten skulde den af ham ved Fiskeriet benyttede Baad lægges op paa Land og aflaaes. I 1834 udstedte Ingeniørkorpset Fisketegn à 10 Rdl.,²⁶⁵⁾ men 10 Aar senere forpagtedes det igen ud for en Tid af 3 Aar til en enkelt Mand, der for denne Forpagtning betalte en Afgift af 35 Rdl. for det første Aar og 60 Rdl. for hvert af de to andre. I 1847 er den aarlige Forpagtningsafgift 75 Rdl.²⁶⁶⁾

Endnu paa denne Tid blev der om Vinteren hugget Render i Isen, og ogsaa nu hører man Tale om, hvorledes det ofte var nødvendigt at lade Renden befare med store Baade eller Pramme for at holde den aaben. Oprindeligt synes denne Isning at være

263) Krabbe. Arkiv•Notitser. 264) og 265) Krabbe. Arkiv•Notitser. 266) Rehders Samlinger. 194 og 250.

udført af Garnisonen, men i en Raadstue-Plakat af 11. Marts 1805 bringes det i Erindring, at Opisningen af Fæstningsgravene »siden Alders Tid« paahvilede Borgerskabet i Fæstningen som en Pligt, idet dette ikke alene personlig skulde deltage i Arbejdet men endog skulde skaffe de dertil fornødne Redskaber.²⁶⁷⁾ Det virkelige Forhold har dog sikkert været det, at man i hvert Tilfælde i Fredstid lod Slaverne udføre dette anstrængende Arbejde, og for Kastellets Vedkommende hedder det udtrykkeligt, iøvrigt samme Aar som Raadstue-Plakaten var udstedt, at en Del af Slavernes Arbejde netop bestod i Opisning af Kastellets Grave.²⁶⁸⁾ I 1806, hvor det maa have været en haard Vinter, fortælles det, at det tog 1½ Dag for at ise omkring Kastelet, at der blev udskaaret en 18—20 Fod bred Rende i den 8—10 Tommer tykke Is, og at den saaledes frembragte Rende maatte befares Nat og Dag for at holdes aaben, men at det frøs saa haardt, at man dog hver Nat maatte opgive Arbejdet, hvor efter man om Morgenens atter kunde gaa over Rendens.²⁶⁹⁾ I Februar 1814 blev en Styrke af 250 Mand anset for nødvendig for at udføre Isningen om Kastelet, endda at denne Isning kun blev udført paa Strækningen fra Grønlands Bastion (ved den svenske Kirke) og til ud for Grevens Bastion (ved Monumentet for Prinsesse Marie).²⁷⁰⁾

Ved »Esplanaden« forstod man oprindelig hele det brede aabne Bælte, der, begrænset af Kastellets ydre Grav paa den ene Side og Byens Huse paa den anden Side, strakte sig i en stor Bue syd og

267) Hedegaards Samlinger. 1670—1805. 236. 268—270) Krabbe. Arkiv-Notitser.

sydvest for Kastelet fra Toldboden til Østerport, og som saadan nævnes det ogsaa oftest i Begyndelsen af den Periode, hvorom her er Tale; senere skelnes der dog mere og mere imellem »Grønningen« fra Østerport til Toldbodvejen, og »Esplanaden« langs denne ud til Toldboden, og som saadan vil Omtalen af dem ogsaa her finde Sted.

Esplanaden var adskilt fra Toldbodvejen ved en meget gammel ca. 282 m lang Hæk; den strakte sig fra Reberbanen — Husarkasernen — ud imod Toldboden, hvis Omraade den Gang var langt mere begrænset end i vore Dage. Hækken, der var gennembrudt ud for Bredgade og Amaliegade, naaede dog ikke helt ud til Toldbodens Terræn, idet der paa den nordlige Side af Toldbodvejen, altsaa paa selve Esplanadens Grund, fandtes nogle Smaahuse mellem Toldbodterrænet og Hækken.²⁷¹⁾ Nærmest Indgangen til Toldboden laa et Sprøjtehus, derefter fulgte først et Hus tilhørende en Musketer Philip Rothheuser, dernæst et Hus tilhørende en Fuldmægtig Ravn, medens det sidste og vestligste var den berømte Brokkensbod; samtlige Huse betegnes i 1820 som faldefærdige.

Musketer Rothheuser af Københavns Infanteriregiment, der vilde være Værtshusholder, søgte i 1811 om Tilladelse til at maatte bygge en Butik, 13 Alen bred og 6 Alen dyb, paa Kastelets Esplanade mellem Sprøjtehuset og Brokkensbod, og Tilladelsen opnaaede han den 24. Juli s. A.; men allerede 10 Aar senere ansøgte han om Tilladelse til at maatte opføre et nyt og større Hus i Stedet for det gamle, hvilket dog synes at være bleven ham nægtet med den Motivering, at disse Huse var saa lidet pyntelige, at de vansirede den behagelige Prome-

271) Krabbe. Arkiv:Notitser.

nade, ligesom de ogsaa, formodentlig som en Følge af den Anvendelse, der blev gjort af dem, fremkaldte Uordener af forskellig Art. Rothheuser tabte dog ikke Modet, men søgte om at maatte udvide Huset med 3 Alen i Bredden og to Alen i Længden; denne Tilladelse opnaede han; men hans Udvidelsestrang gav sig nye Udslag i Maj 1823, da han vilde have Lov til at grave Grunden 1 Alen dybere, idet der nu tales om »det nye Hus«. ²⁷²⁾

Tilladelse til Opførelsen af det andet Hus, Fuldmægtig Ravns, er givet den 18. Juli 1821, og paa en Plan over Kastellet Frederikshavns søndre Esplade fra samme Aar findes Huset indtegnet. ²⁷³⁾ I August 1823 fik Ravn Tilladelse til at forhøje Tagværket paa sit Hus, saa at det blev ligesaa højt som Rothheusers. ²⁷⁴⁾

Det fjerde og sidste Hus i Rækken var den bekendte »Brokkensbod«, der allerede omtales i 1689 som »Jens Brocks Hus ved Toldboden«, og som havde faaet sit Navn efter den Slægt, der var Ejer af det. I Fladeindhold var det den største af de 4 Bygninger, idet dens Længde langs med Toldbodevejen var ca. 12½ m og dens Dybde ca. 8½ m. Murens Højde var derimod meget ringe, og naar Bygningens Ydre desuagtet gjorde et forholdsvis anseeligt Indtryk, skyldtes dette dens høje svære Tag, der afbrødes paa den mod Gaden vendende Side af en lille Frontespice, under hvilken den lave Indgangsdør fandtes. Bygningen rummede 4 Værelser, et Par Kamre og et Køkken og havde paa Forsiden 2 Fag Vinduer paa hver Side af Døren, paa Bagsiden 6 Fag og i hver Gavl 2 Fag. ²⁷⁵⁾

Dens første Ejer var Jens Sørensen Brock, der

272) Krabbe. Arkiv-Notitser. 273) Rehders Samlinger. 169. 274) Hede-
gaards Samlinger. 1823. 119. 275) Hist. Medd. om Køb. IV. 315.

var Toldbetjent og Visitør, men som ogsaa betegnedes som »gammel Hoftjener«, og det har sikkert været i denne hans sidste Egenskab, at han den 18. Marts 1699 af selve Christian V. fik Bevilling til for sig og sin Familie at maatte udskænke Øl og dansk Brændevin i Huset, imod at dette, naar han, hans Hustru og hans Søn var afgaaet ved Døden, skulde tilfalde Kongen.

Efter Jens Brock's Død kaldtes Huset i 1708 for »Jens Brock's Enkes Hus«, og da ogsaa Enken døde, fik Sønnen, Brygger Jokum Brock, i 1719 Privilegiet fornyet, hvorefter Huset fra 1723 kaldtes »Jokum Brock's Hus paa Broen til Toldboden«. ²⁷⁶⁾

Imidlertid døde Sønnen i 1724, og efter Bestemmelsen skulde Huset altsaa nu være tilfaldet Kongen; men hvad enten denne nu ikke vilde benytte sin Ret, eller Sagen var gaaet i Glemmebogen, saa forblev Huset fremdeles i Slægten Brock's Eje, idet først Jokum Brock's Enke og derefter dennes anden Mand, Brygger Grøngaard, fortsatte Forretningen, indtil Privilegiet i 1731 blev overdraget til en umyndig Søn af Jokum Brock, Jens Brock, der døde i 1780 som Etatsraad og Arkivar i det danske Kancelli. Det siger sig selv, at Etatsraaden ikke personlig optraadte som Skænkevært, men nøjedes med at lade Forretningen bestyre af forskellige Personer; derimod sørgede han for Husets Vedligeholdelse, og kort før sin Død havde han bl. a. ladet de gamle Bindingsværksmure erstatte med Grundmur for et Beløb af 1100 Rdl.

Efter hans Død gik Huset i Marts 1781 over til hans Søster Lene Brock, der var gift med en velhavende Købmand, Daniel Neuhaus; ²⁷⁷⁾ Lene Brock skulde dog ikke selv nyde Indtægterne, men disse

276) Hist. Medd. om Køb. IV. 308. 277) Hist. Medd. om Køb. IV. 309.

skulde tilfalde en Kvinde, Henrica Svitzer, der havde tjent Slægten i en lang Aarrække, og naar hun afgik ved Døden, skulde Huset atter tilfalde Staten.²⁷⁸⁾ Hun døde i 1792, og til Trods for flere Forsøg paa at bevare Brokkensbod for den Slægt, i hvis Besiddelse den havde været i over 100 Aar, overtog Rentekammeret nuselv Huset og Forretningen, som det bortforpagtede for en aarlig Afgift, der fra 1792—1855 efterhaanden steg fra 264—800 Rdl.²⁷⁹⁾

Alle 4 Huse maatte efterhaanden vige i Anledning af Udvidelser af Toldboden. Nedrivningen af dem foregik i Aarene fra 1847—1855, saaledes at Brokkensbod som den vestligste var den sidste, der faldt.²⁸⁰⁾

Under det engelske Angreb i 1807 kamperede 2 af Landeværnets Batailloner i Esplanaden og Grønningen fra den 17. August til den 14. September, i hvilken Anledning der her var rejst Teltlejre.²⁸¹⁾ Nogle Dage efter at de engelske havde besat Kastellet, blev der rejst en Palisadering i Esplanaden for at danne en skarp Adskillelse mellem de engelske og de danske Tropper og navnlig for at forhindre den overhaandtagende Desertering, der i Løbet af disse 6 Uger fandt Sted fra begge Sider; alene fra dansk Side deserterede der ikke mindre end 1211 fra Hærens forskellige Afdelinger over til Fjenden; det var navnlig det hvervede Marineregiment, der bragte dette Tal saa højt op. For at imponere de engelske, lod man Garden og Husarerne i deres Galauniformer overtage Posterne langs Palisaderingen, dog deltog ogsaa Danske og Norske Livregiment — 1. og 2. Bataillon — i denne Vagt.²⁸²⁾

278) Hist. Medd. om Køb. IV. 310. 279) Hist. Medd. om Køb. IV. 314. 280) Hist. Medd. om Køb. IV. 305. 281) A. C. Hansen. Københavns Lejrkrans f. Aaret 1807. 78. 282) Danske Samlinger I. 3. 135.

Der tales i 1820 om, at saavel Esplanaden som Grønningen var yndede Promenader, kun beklager man sig over, at Træerne fik Lov til at vokse, som de selv vilde og derved hindrede Udsigten,²⁸³⁾ hvorfor man ogsaa senere besluttede vekselvis at beskære hvert andet Træ i to paa hinanden følgende Aar. Det var dog kun for Fodgængere, at Færdsejlen var fri; særlig var i 1825 »den brede og midterste Allé, som gaar fra Toldbodbatteryet til Kastelsvejen (?) ved Bredgade« forbeholdt saadanne, men selvfølgelig maatte alle vige for »Vi selv og Vort kongelige Hus«, der frit kunde baade køre og ride i den samme Allé. »I de øvrige Sidealléer paa Esplanaden skal det være Vore Statsministre, de ved Vort Hof akkrediterede udenlandske Ministre, Riddere af Elefanten, Storkors af Dannebrog, saavel som alle Generaler, Admiraler og øvrige Officerer, naar de er klædte i Uniform, tilladt at ride.«²⁸⁴⁾ — I August 1837 blev det approberet, at Vejen gennem Esplanaden ud for Amaliegade skulde gives samme Bredde som denne.²⁸⁵⁾

Mod en aarlig Afgift af 20 Rdl. til Kastellets Fattigkasse blev det i 1844 tilladt at anlægge en Pavillon,²⁸⁶⁾ Forløberen for den senere Esplanadepavillon, i det saakaldte Toldbodbattery, der laa der, hvor nu omtrent Meteorologisk Institut og den nordre Indkørsel til Toldboden findes. Allerede i Juni 1846 fik Ejeren Tilladelse til at forlænge Pavillonen med »6 Fag henimod Kørevejen til Langelinie, saaledes at den, med ialt 13 Fag og sin nuhavende Brede af $10\frac{1}{6}$ Alen erholder en Længde af 32 Alen,« bl. a. imod at den aarlige Afgift blev forhøjet til 33 Rdl. 32 Sk.²⁸⁷⁾ Atter i November 1848 blev et Stykke

283) Davidsen. Fra det gamle København. 19. 284) Hedegaards Samlinger. 1825. 39. 285) Kierulfs Samlinger. 182. 286) Rehders Samlinger. 76. 287) Rehders Samlinger. 80.

Jord af Esplanaden inddraget under Pavillonon som Gaardsplads for denne, hvorfor Afgiften paany blev forhøjet med 10 Rdl. 70 Sk.²⁸⁸⁾

Om Grønningen gjaldt i al Almindelighed de samme Bestemmelser som for Esplanaden. Fra Nyboder havde den siden 1782 været adskilt ved den lange Reberbanebygning, der nu var bleven en militær Bygning, i hvilken man dog efter Bombardementet 1807 indkvarterede en Del af dem, der ved denne Lejlighed var bleven husvilde. I Januar 1821 blev det Stykke af Bygningen, der laa nærmest Toldbodvejen, ryddeliggjort i en Længde af 40 Alen og overladt til 2. Husar-Eskadron til Indøvelse af Mandskabet i Gymnastik og Hugning. Artilleriet var dog endnu i Besiddelse af hele den øvrige langt større Del af Bygningen, og der tales udtrykkeligt om »dette med saa mange Artilleri Rekvisiter bepakkede Hus«. ²⁸⁹⁾ I Marts 1837 gjorde Husarerne et nyt Indhug paa Bygningen, idet de fik overladt et stort Loftsrum sammesteds til Furagemagasin, men endnu havde Artilleriet Broderparten. ²⁹⁰⁾

I Tiden fra Maj 1815 til Marts 1816 blev Grønningen anvendt som Øvelsesplads for nogle Drengene af Københavns Fattigvæsen, der af en Regiments-tambur skulde oplæres i at slaa paa Tromme og blæse paa Fløjte; der blev ved denne Lejlighed uddannet ialt 44. ²⁹¹⁾

Reglerne for Passagen synes at have været noget strængere her end for Esplanadens Vedkommende, for saa vidt den ikke var fuldstændig udelukket ved Anbringelsen af en aflaset Bom med Skildvagt ved. Bommen fandtes nemlig mellem Graven og Reberbanens nordlige Ende, hvor Grønningen

288) Rehders Samlinger. 313. 289) Hedegaards Samlinger. 1821. 15. 290) Kierulfs Samlinger. 44. 291) Hedegaards Samlinger. 1815—1816. 41.

stødte ud til Østerport, og kun de enkelte, der var forsynet med Nøgle til den, kunde have nogen Forøjelse af at køre og ride her. I 1833 blev Posten inddraget, men Adgangen blev derved ikke lettet, eftersom Nøglen nu skulde opbevares i Østerports Vagt, hvorfra den kun blev udleveret, naar det gjaldt om Passage for Medlemmer af Kongehuset.²⁹²⁾ — I 1844 blev Spaserestien langs Graven anlagt, og i de følgende Aar søgte man ved Anlæg af Buskadser langs Reberbanen at skjule denne ikke synderlig skønne Bygning for de promenerende.²⁹³⁾

Blev saaledes Kastellets Udenværker mod Vest, Syd og Øst netop i denne Periode ligesom en Del af København, fordi Befolkningen, der i saa mange Aar var bleven stænget ude fra Frihed og Luft ved Volde og Grave og lukkede Porte, nu med Begærlighed greb Lejligheden til at faa Horisonten udvidet ved at tage hele dette store og for dem saa nye Promenadeterræn i Besiddelse, saa var dette ikke Tilfældet med den nordlige Del af Kastellets Glacis og de Udenværker, som her fandtes; alt dette vedblev, lige indtil det i vore Dage forsvandt, at være et *terra inkognita* for Københavns Befolkning. Hvormange Københavnerne aner overhovedet noget om, at der indtil Anlægget af Østbanegaarden var noget herude, der hed Spitsbergens Lynette, Færøs eller Hetlands Reduit o. s. v. Hele den nordlige Del af Glaciet strakte sig ca. 440 m i Nord-Syd og ca. 380 m i Øst-Vest, og store Dele heraf blev til Tider, saaledes f. Eks. i 1841, bortforpagtet til Høslet for 6 Aar ad Gangen, ja endog til Pløjning med derpaa følgende Avling for 2 Aar ad Gangen.²⁹⁴⁾ Nord for Glaciet var der Marker — Glacisvænget — paa hvilke der kun maatte opføres Bygninger efter

292) Kierulfs Samlinger. 53. 293 og 294) Krabbe. Arkiv-Notitser.

særlig Tilladelse og af et saadant Materiale, at de i Tilfælde af fjendtligt Angreb hurtig kunde nedbrydes eller afbrændes. Det var derfor en særlig Begunstigelse, der blev udvist overfor det i 1807 oprettede Institut for døvstumme, at det den 15. April 1838 fik Tilladelse til her ude og umiddelbart op ad Glaciet at opføre den store grundmurede Bygning, som vi kender fra vore Dage. Sagen forstaas dog bedre, naar man erfarer, at det var selve Chefen for Ingeniørkorpset, Oberst v. Prangen, der havde givet Tegning til den, og at denne nøjagtig skulde følges, thi »derefter vilde Eksistensen af en saadan Bygning, der i Krigstid kunde indrettes til Forsvar og tjene som en stærk Reduit være at betragte som en Fordel for Fæstningens Forsvar.«²⁹⁵⁾

I Spitsbergens Lynette fandtes der en Planteskole, hvad der ogsaa var Tilfældet med Hetlands Reduit. Baade i denne sidste og i Færøs Reduit var der anbragt Krudtmagasiner, og begge Reduiter blev i Foraaret 1848 forsynet med nye Barriereporte. Fra gammel Tid tales der om, at der findes en Vagt i Færø, men den har formodentlig været skrøbelig og faldefærdig ved Aarhundredets Begyndelse; thi i 1810 blev den erstattet, idet et den Gang paa Kirkepladsen staaende »Bagehus« blev nedlagt for at genopstaa som Vagtbygning i Færøs Bastion, hvilket kostede 406 Rdl. 22 Sk. Foran Færøs Reduit fandtes endelig endnu i 1811 en Brønd, der gav rigeligt Vand.²⁹⁶⁾

Kastellet Frederikshavns Fattigkasse er saa ofte bleven nævnt i det foregaaende, at det sikkert her vil være Stedet at give nogle faa Meddelelser om

295) Kierulfs Samlinger. 49. -- Militært Repertorium. IV. 255. 296) Krabbe. Arkiv-Notitser.

denne Institution, hvis første Oprindelse taber sig i det Blaa. Det maa anses for aldeles utvivlsomt, at Kommandantskabet i Kastellet lige fra de ældste Tider har haft Opmærksomheden henvendt paa at tilvejebringe Midler til Forsørgelsen af Garnisonens fattige og til Skoleundervisning for dens Børn; men man kender iøvrigt intet nærmere til disse Forhold. Den 10. April 1733 opnaaede imidlertid en Løjtnant Jacob Johannes Qvandt Privilegium paa i sin Gaard i Kongens Gade — St. Kongensgade — at brygge og brænde og at udsælge i Fustager, Kander eller Potæter til hvem, der behøvede det, og til Gengæld for denne Tilladelse skænkede han en Kapital af 500 Rdl. til Kastellets fattige Skolebørn, saaledes at Renterne af dette Beløb skulde fordeles aarlig med 12 Rdl. til Kantoren for at læse med »10 arme Soldater Børn« fra Kastellet, 12 Rdl. til Klædning til disse Børn og 1 Rdl. til Bøger. I 1740 testamenterede fremdeles en Kaptajn Christian Hinrich Jæger, der i 10 Aar havde haft Garnison i Kastellet, bl. a. 50 Rdl. til de fattige i Kastellet og andre 50 Rdl. til dets Fattigskole.

I Tiden mellem 1785 og 1790 begyndte man med for Betaling at udstede Tegn til Kørsel og Riden gennem Kastellet og paa Langelinie og til Spaseren paa Volden og paa Smedelinien, og af de paa denne Maade indkomne Indtægter tilfaldt den væsentligste Del Kastellets Fattigkasse. I Aarene 1807—1823 ophørte dog disse Bidrag, og Sagen sygnede efterhaanden hen, indtil Kassen i det sidste af disse Aar paany modtog en Pengegave, denne Gang paa 1000 Rdl. ved testamentarisk Disposition af en Majorinde Pultz, der var afgaaet ved Døden i 1815. Interessen for Kassen syntes derved atter at være vakt, og fra den 1. Oktober 1823 modtog den nu

aarlig den Afgift — 240 Rdl. — der blev erlagt af Forpagteren af den tidligere omtalte Bom paa Kastelsvejen, en Afgift der i 1840 blev forhøjet til 304 Rdl. Kassens Kapital voksede paa den Maade nu ret betydelig, og Renterne blev snart saa store, at de ogsaa kunde benyttes i andre Øjemed, saasom til Brolægning af Kastellets Hovedgade, til Forbedring af Vejene omkring Kastellet og til forskellige Reparationer af Kirken. I 1824 udgjorde Kapitalen 8940 Rdl., men mærkeligt nok foreligger der ikke formelige Regnskaber for Kassen før fra 1828.

Dens Indtægter bestod da af:

1. Renten af dens Kapitalformue,
2. Indtægt af Passagetegnene,
3. Afgiften af Kastelsbommen og
4. af forskellige paa Kastellets Territorium anlagde Indretninger, f. Eks. Badehusene.

Dens Udgifter var:

1. Omkostningen ved Passagetegnenes Forfærdigelse og Salg,
2. Faste Understøttelser, Huslejhjælp, Gaver o. s. v.,
3. Strømper og Sko til fattige Børn i Garnisonen,
4. Bidrag til Garnissonsskolevæsenet i København og
5. Honorar til et Musikkorps for at musicere paa Hovedvolden.

I Aaret 1853 udgjorde Kassens Formue:

a. Obligationer m. v.....	22,360 Rdl. 00 Sk.
b. Rede Penge	1,622 » 18 »

I Aarenes Løb fik Kassen flere og flere Indtægter, saaledes bl. a. af Høslet i Esplanaden, af Fiskeri- forpagtningen, af Esplanadepavillonen o. s. v.; men der var ogsaa rigelig Anvendelse for Pengene, dels til Istandsættelse og Vedligeholdelse af alle Kastellets Veje og Promenader, dels til Kirken, der deraf fik Hjælp til Anskaffelse af Klæder til de 4 Børn, som sang til Søndags Gudstjenesten, ja, endog til Indkøb af Brød og Vin til Alterbrug.²⁹⁷⁾

297) Hofmanns Fundatssamling IX. 440. — Thaarup Kastelskirken. 27.

Med Hensyn til Møllen paa Kastelsvolden skal her anføres, at Direktionen for Armèens Materiel den 8. Januar 1851 anmodede det kgl. Ingeniørkorps om at optage følgende 5 Dokumenter i sit Arkiv:

1. Et af Kancelliraad og Brygger C. Westengaard og hans Broder, Sognepræst J. Westengaard udstedt Skøde paa deres Mølle i Kastellet Frederikshavn,

2. En deres Fader, Proviantforvalter Westengaard kommuniceret kgl. Resolution af 14. Februar 1718, at han maatte opbygge bemeldte Mølle,

3. En kgl. Bevilling af 14. Maj 1766, at Kancelliraaden og Medarvinger paa Møllen tillige maa male for Indvaanerne i København,

4. Kgl. Konfirmation af 31. Januar 1767 paa det hans Fader forundte Privilegium af 2. November 1746 i Henseende til bemeldte Mølle og

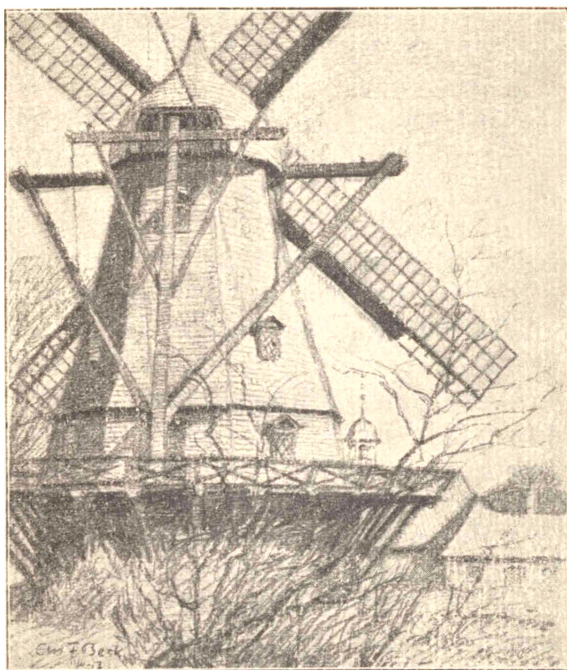
5. Attest fra Københavns Hof- og Stadsrets Pante-protokol af 29. December 1785, som viser, at bemeldte Mølle er ubeheftet.²⁹⁸⁾

Den 28. Juli 1854 blev Møllen underlagt Krigsraad J. C. F. Høyer, der siden 1845 havde beklædt Stillingen som Kontrolør ved det militære Brødbagningsetablisement i Kastellet. Ved hans Død i 1866 blev Krigsraad Højrup ansat som Kontrolør, i hvilken Stilling han i et halvt Aarhundrede var knyttet til Kastellet og dets Mølle.

Uagtet Møllen i vor Tid allerede har overskredet sin Forgængers Alder, knejser den dog endnu lige strunk og stolt oppe paa sit høje Stade og har endog nu, efterhaanden som alle Byens andre Vold-Vindmøller har maattet folde deres Vinger sammen og er sunket i Grus, den Ære at være Byens eneste Vindmølle; thi man skal jo i vore Dage et godt Stykke udenfor Byen, før man møder Synet af en

298) Rehders Samlinger. 4.

saadan. Den staar nu deroppe i enlig Majestæt og virker ikke alene som noget af en Seværdighed, som en interessant københavnsk Museumsgenstand, men, set paa Baggrund af Bastionens frodige Plantevækst, Arrestbygningens røde Tag og Mure og Kir-

Møllen paa Kastelsvolden.

kens blanksorte Teglstenstag med det lille Klokkespil, vilde den frembyde et af Kastelsvoldens aller smukkeste Punkter, om man ikke ogsaa her havde ødelagt Helhedsindtrykket ved Anlæget af nogle moderne Tennisbaner, der absolut ikke passer ind i de maleriske Omgivelser. Paa den anden Side bør det dog paaskønnes, at den overhovedet har

faaet Lov til at blive staaende, til Trods for, at den forlængst har indstillet sin Virksomhed, der er bleven overtaget af et prosaisk Maskinhus nede ved Siden af selve Bageriet og sammenbygget med dette; men ønskeligt vilde det være, om man i det mindste vilde fjerne alle de Haver og Plantager, der har samlet sig om dens Fod, saaledes at der fra Voldgangen blev Udsigt til hele denne i vore Dage saa sjeldne SkønhedsAabenbaring.

Den 16. Juli 1854 indsendte det i Kastellet den Gang garnisonerende 1. Jægerkorps et Andragende om, at der maatte søges tilvejebragt en bedre Luftcirkulation i Kastellet, og efter at Ingeniørkorpset havde afgivet Betænkning i Sagen, bestemte Ministeriet, at der for Fremtiden kun maatte findes højstammede Træer paa den lavere, indre Voldgang og ved Voldens udvendige Fod.²⁹⁹⁾ Denne Bestemmelse fremkaldte en stærk Beskæring af Trævæksten ikke alene paa Volden men ogsaa paa en Del af Udenværkerne, bl. a. paa Huths Batteri. Hvad der ved denne Lejlighed særlig forandrede en Del af Voldens Fysiognomi, var dette, at den Rampe, der indtil da nord for Kirken havde ført op til Volden, blev fjernet, og dens Jordmasse anvendt til Udbedring af den endnu eksisterende Rampe syd for Kirken. Ved Frihavnsbanens Anlæg gennem Kastellet blev en anden af Voldens Ramper fjernet, nemlig den, der fra Norgesporten mod Øst førte op til Volden.

Fra militær Side er der altid bleven vaaget med Argusøjne over Kastelsvolden; indtil helt ned i 80'erne blev den bevogtet af et Utal af Skildvagter og Patrouiller, og særlig om Sommeren maatte Vagtkommandøren, eller rettere sagt den næstkomman-

299) Rehders Samlinger. 279. — Krabbe. Arkiv-Notitser.

derende, paa Hovedvagten, hvorfra de udstilledes og udsendtes, være i Besiddelse af en klar Hjerne for ikke at løbe sur i alle de Variationer af Patrouiller, der til de mest forskellige Tider skulde udsendes hele Døgnet igennem. Hver lige Time gik en Afløsningspatrouille Volden rundt, idet den ved Norgesporten delte sig i to Smaapatrouiller, en til hver Side. Med lidt Kendskab til Forholdene kunde imidlertid den, der endelig ulovlig vilde betræde de hellige Enemærker, vel nok undgaa at blive at-
traperet af denne konstante Patrouille, og for derfor at gøre Ulovligheden utryg, blev der i Løbet af de to Timer — men stadig til forskellige Tider — udsendt 2 andre Patrouiller, den ene under Navnet »Enkeltmandspatrouille«, den anden som »Violpatrouille«; thi Kastelsvoldens Violer har altid haft en magisk Tilløkkelse, maaske netop fordi de blev saa skarpt bevogtede, og sluttelig skulde, som for at sætte Kronen paa Værket, selve den næstkommanderende ledsaget af 1 Mand fra Vagten »fra Tid til anden« afpatrouillere Volden. Nyttens af denne sidste Patrouillering har sikkert altid været meget ringe i Forhold til den Nydelse, det var for den paagældende efter en gennemvaaget Nat her oppe fra at se Solen dukke op af Sundets rødglødende Bølger og faa Lungerne fyldt med den dejlige, friske Morgenluft til Afløsning af den ubestemmelige men saa karakteristiske Odeur, der synes at være lige saa uadskillelig fra en Vagt som dennes nagelfaste Inventar. — Desuden bevogtedes Opgangene til Volden af 3 Skildvagter, en ved Sjællandsporten, en ved Norgesporten og en ved Kongens Bastion, hvad der dog selvfølgelig ikke i mindste Maade forhindrede Kastellets Ungdom i at finde op paa Volden ad alle andre Veje end netop dem,

ved hvilke der var udstillet Skildvagter; thi hvad udsatte en rask Kastelsdreng sig ikke for, naar det gjaldt om at naa ind i dette Eldorado af en Tumbleplads for »Røver og Soldat«, »Skjul« og »Tagfat«; man nedlod sig end ikke til at undgaa Patrouillerne; man tvært imod opsøgte dem, laa i Krig med dem, gækkede og haanede dem og fik de mest tjenstivrige af dem til at løbe sig trætte i en haabløs Søgen efter dette Troldtøj, der kendte hvert Smuthul der oppe og forstod at benytte det.

Paa en Tid af Aaret vaagnede Patrouillernes og Skildvagternes Paapasselighed efter at se de spaserendes Tegn i en paafaldende Grad. Det var, naar Tegnene for det gamle Aar, 14 Dage ind i det nye Aar, havde mistet deres Gyldighed; thi lykkedes det en Mand af Vagten efter denne Tid at træffe en Person, der endnu ikke havde fundet Anledning til at ofre sine 2 Kr. til det nye Aarskort, skulde han ikke alene vise den paagældende ned fra Volden og konfiskere det ulovligt benyttede Tegn, men selve dette var saa godt som Valuta, idet det indbragte ham en velkommen Indtægt af 33 Øre.

I Prinsessens Bastion blev der om Sommeren en Gang om Ugen musiceret af et militært Orkester. Her paa denne Bastion sørgede man til Stadighed for at holde Træerne paa den ydre Voldskraaning beskaarede, dels af Hensyn til den ualmindelig smukke Udsigt og dels for, at Flagstangen stadig kunde være synlig udefra. — Paa Hundredeaarsdagen for Slaget paa Reden, den 2. April 1901, blev den af Bindsbøll tegnede Mindestøtte for Slaget afsløret omtrent paa den Plads, hvor Flagstangen tidligere havde staaet.

Det er foran omtalt, at enkelte af Garnisonens Officerer disponerede over Dele af Fæstningster-

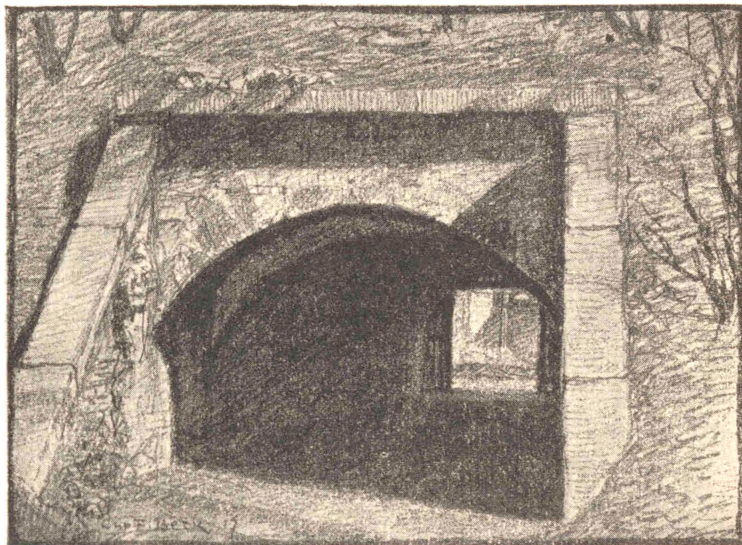
rænet, hvor de da havde anlagt Haver, men i 1853 slog man sig sammen og androg om Tilladelse til at maatte afbenytte den Del af Faussebraien mellem Prinsens og Prinsessens Bastioner, der laa imellem sidstnævnte Bastion og Norgesporten til et fælles Haveanlæg og Samlingssted for Garnisonens Officerer i Sommermaanederne. Tilladelsen fik man paa visse Betingelser, blandt hvilke var den, at man skulde affinde sig med Forpagteren af Høsletten for denne Del af Terrænet, der var bortforpagtet indtil Udgangen af December 1855.³⁰⁰⁾ Sidstnævnte Aar søgte Korpset om Tilladelse til ogsaa at maatte disponere over den anden Del af Faussebraien, vest for Norgesporten;³⁰¹⁾ det ses ikke, om Tilladelsen er bleven givet, men det er næppe sandsynligt, da Chefen for 1. sjællandske Brigade senere havde Have her.

Henved et halvt Aarhundrede senere opnaaede ogsaa Kastellet Underofficerskorps at faa en fælles Have. Dennes Beliggenhed er ikke alene meget bedre end Officerernes, idet den diskret skjuler sig i Faussebraien mellem Prinsens og Kongens Bastioner; men den er ogsaa langt større, og, hvad der maaske i særlig Grad giver den Værd, den blev uden forudgaaende Ansøgning skænket Korpset af dets forhenværende Regimentschef, daværende Kommandant i København og Kastellet Frederikshavn, Oberst F. C. Jürgensen, senere afgaaet ved Døden som Generalmajor. Indgangen til denne Have er igennem den derværende gamle male riske Udfaldsport, og naar Underofficererne i tidligere Aar herude fejrede deres Sommerfester med Musik, Teaterforestilling, Illumination etc., ligesom Haven set oppe fra den mørke Vold eller ovre fra Smedelinien en Eventyrets Fehave, et Tivoli en

300) Rehders Samliger. 245. 301) Krabbe Arkiv-Notitser.

miniature. I de senere Aar, efter at Rekrutbataillø-
nernes Uddannelse næsten udelukkende foregaar
i de moderne Lejre i Københavns Omegn, har den
dog desværre atter tabt en stor Del af sin Betydning.

Lige indtil Februar 1894 var der Skyts hist og
her paa Kastelsvolden, navnlig mod Sø siden, og
ligesom i gamle Dage blev der ved særlig højtide-

Udfaldsporten bag Nordre Magasinbygning.

lige Lejligheder afgivet Salut herfra, i hvilket Til-
fælde man hver Gang forinden maatte afspærre
Langelinie for Kørsel og Ridning for at forebygge
Ulykker. Fra det nævnte Aar blev al Saluttering af-
givet fra Søbefæstningen.³⁰²⁾

Endnu i Begyndelsen af den her omtalte Periode
fandtes der Latriner i Kastelsgraven; men de synes

302) Kundg. f. Hæren Nr. 6, 1894. 3 a.

dog at være bleven fjernet i 50'erne. De havde efterhaanden overlevet sig selv, og da Koleraen havde holdt sit Indtog i København og ryddet op i megen gammel Slendrian, fandt man det paa Tide at bryde med den ældgamle Skik, saa meget mere som Klægerne over Lugten fra Graven atter og atter blev gentaget, særlig fra Direktionen for Frederiks Høspital, ligesom Kastelet den 24. Juni 1853 næppe 14 Dage efter Koleraens Udbrud maatte bringe sit første Offer for denne Sygdom, idet en Underjæger, der om Morgenens var staaet sund og rask op, Kl. 7 $\frac{1}{2}$ pludselig blev syg og døde allerede Kl. 1 $\frac{1}{2}$ samme Dag.³⁰³⁾ Gravenes Latriner blev nu nedlagt, Udfaldsportene blev lukkede, de Skildvagter, der her havde været udstillet, blev inddraget, og inde i Kastelets Bastioner rejste der sig nye og mere møderne Afløserer for disse Nødvendigheder.

Efter at Fiskeriet i Graven havde været bortforpagtet i 6 Aar fra 1847—1852; forsøgte man at lade det bortauktionere i Foraaret 1853, men da det højeste Bud var altfor ringe, besluttede man sig til at lade Fiskeriet henstaa et Aar uden Bortforpagtning, og en saadan fandt derfor først Sted igen i Aarene 1854 og 1855, denne Gang for en aarlig Afgift af 40 Rdl.;³⁰⁴⁾ i 1856 var Forpagtningsafgiften gaaet ned til det halve heraf. I en senere Tid udstedtes der af Kommandantskabet Tegn for Betaling til Fiskeri i Graven.

Den Tid var nu forlængst forbi, hvor Kastelets Afsondrethed fra Omverdenen var en Nødvendighed, og naar Graven derfor nu om Vinteren lagde til, sørgede man vel for at tilvejebringe Vaager af Hensyn til Fiskebestanden; men man huggede ikke mere Render, tvertimod lod man Isen blive rigtig

303) Hist. Medd. om Køb. II. 106. 304) Rehders Samlinger. 456.

godt tyk, rensede den omhyggelig for Sne og frembragte saaledes en aldeles ideel Skøjtøløberbane for det københavnske Publikum. I Begyndelsen var denne Bane ud for, hvor den engelske Kirke nu ligger, senere blev den flyttet om paa den nordlige Side af Kastellet mellem Volden og en Del af Smedelinien.

Vender vi os atter til Langelinie, ses det, at dens Spaseresti først saa sent som i 1852 blev forlænget helt rundt om Huths Batteri, hvorfra den gik direkte over i Strandpromenaden. Det var Fortifikationen i Kastellet, som den 22. Majs. A. havde foreslaaet denne Udvidelse, der blev approberet af Krigsministeriet den 24. Juni.³⁰⁵⁾ Spaserestien var dog dermed ikke gennemført for hele Langelinies Vedkommende; thi endnu til i 70'erne maatte de spaserende fra den sydlige Indkørsel følge Kørevejen paa en Strækning af godt 60 m, før de ad en lille Rampe naaede op paa Brystværnets Spaseresti, der først begyndte her.

I 1864 blev der anbragt Skyts paa Langelinie, og Huths Batteri blev forsynet med en Mur paa Brystværnets indvendige Side.³⁰⁶⁾

Det synes ikke, at Langelinie — saaledes som Tilfældet var i en senere Tid — har været aflaaet om Natten; thi da en Del Beboere i Byens udenbys Klædebo Kvarter i 1853 androg om, at Norgesporten, der hidtil havde været lukket om Natten, i Lighed med de andre af Byens Porte for Fremtiden maatte være aaben ogsaa paa denne Tid af Døgnet, blev Tilladelsen hertil udtrykkelig betinget af, at Langelinie skulde aflukkes hver Aften ved Mør-

305) Rehders Samlinger. 242. 306) Tychsen. Fortifikationsetaterne. II. 18.

kets Frembrud.³⁰⁷⁾ Fra Toldbodvagten udstilledes der, foruden en Post for Gevær foran Vagten inde paa Toldbodpladsen, to Skildvagter, en for hver Ende af Langelinie, og efter hver Afløsning অপাত্রৌল্লেরে disse ikke alene hele Langelinie men ogsaa Strandpromenaden og store Dele af det nordlige Glacis helt ud til Østerbrogade ved Garnisons Kirkegaard. Da Toldbodvagten blev inddraget den 17. Maj 1881,³⁰⁸⁾ blev Posterne til Langelinie udstillet fra Høvedvagten, hvorfra der hver ulige Time udsendes en Afløsningspatrouille Linien igennem. Om Nat-ten aflasedes begge Indgangene, og Posterne blev inddraget.

I Begyndelsen af dette Aarhundrede blev Bygningen i Pinnebergs Reduit, hvor der sidst havde boet en Krigsassessor Engelbrecht, nedrevet, og en Pavillon opført paa den omdannede Reduit; men da man bibeholdt den udenom Reduiten førende Kørevej, blev der over denne bygget en buet Træbro, ad hvilken man fra Spasrestien kunde gaa over i Pavillonen. I 1902, samtidig med at hele Langelinies Fysiognomi blev fuldstændig forandret som en Følge af Frihavnens Anlæg, blev Yachtklubbens pyntelige Pavillon opført her, og ved Udfyldning ud i Kastelsgraven førtes nu Kørevejen bag om Pavillonen mellem denne og Graven.

Ogsaa ud imod Havnen foregik Opfyldningen; Toldboden foretog atter en af sine mange Udvidelser, denne Gang imod Nord helt op i Højde med Yachtklubbens Pavillon; Karantænehuset blev flyttet ud paa det nordøstlige Hjørne af Opfyldningen, og paa den her nu saa brede Langeliniepromenade blev der plantet et Anlæg, midt i hvilket man i 1886 rejste det af Dr. phil. Brygger Carl

307) Rehders Saml. 238. 308) Love og Bestem. som ang. Hæren. 1881. 110.

Jacobsen skænkede smukke Hvidtfeldtsmonument omgivet af Kanoner, der var blevet fisket op i Køgebugt i Aarene 1872—1875.³⁰⁹⁾ Den 14. Juni 1908 blev den af Billedhugger Bundgaard modelerede pragtfulde Springvandsgruppe: »Gefion, der med sine Øksne pløjer Sjælland ud« afsløret ved den nye Opgang til Langelinie, lige i Forlængelsen af Store Amaliegade. Gruppen er skænket af Carlsberg med Tilskud af Københavns Kommune. — Den 2. Maj 1912 afsløredes tæt herved ud for Gravens Bastion og højt oppe over, hvor Graven tidligere havde ført rundt om denne, det af Billedhugger C. M. Hansen udførte Monument for Prinsesse Marie. — Samme Aar, den 5. December, afsløredes det af Kaj Nielsen modelerede Monument for Polarforskerne Mylius-Erichsen, Høeg-Hagen og I. Brønlund helt ude paa Lystbaadehavnens nordlige Havnemole, og endelig blev den af Edv. Eriksen modelerede og af Dr. phil. Brygger Carl Jacobsen skænkede »Lille Havfrue« opstillet den 23. August 1913 i Bugten mellem de sidste Rester af den gamle Langelinie og Lystbaadehavnens sydlige Havnemole.

Den sidste Beboer af Huset i Norges Ravelin paa Smedelinien var Bøssemager Philip ved 1. Bataillon; efter hans Tid maatte Huset vige for Anlægget af Langelinies Kørevej, og hvor det laa, fører nu den brede Stentrappe fra denne ned til Norgesbroen. — I 1853 blev der i Lollands Kontregarde indrettet en Bolig for 15. Bataillons Bøssemager,³¹⁰⁾ og i 1867 blev her anlagt en Have til Kaptajnvagtmesteren;³¹¹⁾ men da Østbanegaardsterrænet og Søns

309) Trap. Danmark. I. 418. 310) Krabbe. Arkiv-Notitser 311) Love og Bestemmelser som angaa Hæren. 1867. 15.

dre Frihavnsvej blev anlagt, blev baade Huset og Haven skaaret bort, og kun et enligt Akacietræ mellem Vejens Kørebane og Fortov staar nu som et nænsomt Vidne om hele denne Bastion, af hvilken der iøvrigt kun er en ganske smal Gangsti tilbage. De tre følgende af Smedelinien Bastioner: Bornholms Ravelin, Møens Kontregarde og Fyns Ravelin henligger i vore Dage saa temmelig uberørt af alle nivellerende Tendenser, og om dem er kun at berette, at Møens Kontregarde fra den 27. April 1874 i nogle Aar var overladt 1. Ingeniørbataillon til Minearbejder,³¹²⁾ ligesom den helt op til vore Dage har været benyttet af Kystartilleriet til Uddannelse i Fletværksarbejder. — Falsters Kontregarde er for saa vidt ogsaa omtrent ubeskaaret; men den er dog bleven landfast med Boulevarden gennem Grønningen, fra hvilken den nu kun er adskilt ved et Gitterværk. Huset her blev den 21. Maj 1869 for en aarlig Lejesum af 600 Rdl. overladt Kommunen til Koleralasaret,³¹³⁾ og endnu i vore Dage kan man høre det betegnet som »Kolerahuset«. Senere blev det igen taget i Brug af Militæretaten og har nu i flere Aar afgivet Bolig for 2 Underofficerer, f. T. 1. og 15. Bataillons Bøssmagere. — Efter denne Tur Smedelinien rundt naar vi atter til Sjællands Ravelin. Huset her, i hvilket der tidligere havde været Vagt, var imidlertid ogsaa gaaet over til at blive en Underofficersbolig, i hvilken Ingeniørdirektionens Stabssergent havde tilhuse. Hvor dette Hus laa, skraaner nu Kørevejen til Langelinie jævnt opad fra Esplanadepavillonen, og paa Ravelinens Bastion rider nu den af Stephan Sinding modelerede »Valkyrie«.

Ogsaa Smedelinien havde tidligere sine Skildvæg-

312) Love og Bestemmelser som angaa Hæren. 1874. 30. 313) do. 1869. 94.

ter, en for hver Indgang; senere blev de inddraget; men samtidig blev ogsaa denne Promenade bevoget gennem en ofte generende Patrouillering. Hver lige Time blev den raseret af en Afløsningspatrouille paa 4 Mand, hver halve Time af 2 Mand, og om Natten fra Kl. 10—1½ hver 1½ Time af 2 Mand. Erindrer man nu, at samtlige Patrouiller, saavel hertil som til Volden og til Langelinie, blev udsendt fra en og samme Vagt: Hovedvagten i Kastellet, vil man forstaa, at der krævedes en usædvanlig klar Hjerne hos den, der i hine Tider skulde affatte den daglige Rapport fra denne Vagt.

I Anledning af en ny Udvidelse af Toldboden blev Esplanadepavillonen, der da ejedes af en Enke-madam Meyer, i December 1866 opsagt til Nedrivning til Oktober Flyttedag det følgende Aar.³¹⁴⁾ Det varede dog ikke længe, før Enken havde Ansøgning inde om Opførelse af en ny Pavillon, og den 2. Juli 1867 erholdt hun Tilladelse til at opføre den et andet Sted i Esplanaden,³¹⁵⁾ nemlig der, hvor den engelske Kirke nu ligger; men da denne i 1884 skulde rejses, maatte Pavillonen igen fortrække og har nu forhaabentlig fundet et blivende Sted.³¹⁶⁾ Ser man nøjere til, vil man snart opdage, at den nuværende Pavillon er opført paa et lille Udenværk: Sjællands Reduit, indtil 1851 omgivet af en vaad Grav, der imidlertid dette Aar blev udtørret og delvis opfyldt.³¹⁷⁾ Hoveddelen af Pavillonen er opført i selve Graven og op ad dennes Skraaninger.

Den 3. September 1884 blev altsaa et Stykke af

314) Love og Bestemmelser som angaa Hæren. 1866. 165. 135) do. 1867. 42.

316) do. 1884. 65. 317) Krabbe. Arkiv-Notitser.

Esplanaden afgivet til Opførelsen af den engelske Kirke, St. Albans Kirken;³¹⁸⁾ den 19. Maj det følgende Aar nedlagdes Grundstenen, og den 17. September 1887 blev den indviet.³¹⁹⁾

Den Tjørnehæk, der fra gammel Tid dannede Grænsen mellem Toldbodvejen og Esplanaden, blev først fjernet saa sent som i 1851. I denne Periode blev der ogsaa foretaget forskellige Beskæringer af Esplanadens Træer, af hvilke flere blev helt fjernet, da det hele dannede som en tæt Skov.

I Aarene 1872—1873 blev Søkortarkivet opført i Esplanaden; det blev taget i Brug i 1874.

I Grønningen, der havde et endnu mere skovagtigt Udseende, og derfor populært blev kaldt »Mørke Grønning« i Modsætning til Esplanaden, der blev kaldt »Lyse Grønning«, havde der tidligere kun været en fælles sten- og grusbelagt Køre- og Ridesti; men i 1851 blev den forsynet med en særlig Ridesti,³²⁰⁾ og da Sporvejslinien blev ført gennem Grønningen og ud ad Østerbro, forsvandt samtidig den for Passagen saa hæmmende Bom, der før den Tid havde lukket for den nordlige Udkørsel fra Grønningen. Den 15. Marts 1895 blev det ved Lov vedtaget at opføre et nyt Kaserneetablisement for Gardehusarregimentet paa Østerfælled,³²¹⁾ og dermed var den gamle Reberbanes Dage talte; 10 Aar senere, den 1. November 1905, paa begyndtes dens Nedrivning, og efterhaanden rejste der sig høje Herskabshuse paa dens Grund. »Mørke Grønning« blev til en lys, bred og lige Boulevard, der lidt respektløst banede sig Vej hen over et Stykke af den gamle ydre Kastelsgrav, men som dog paa

318) Love og Bestemmelser som angaa Hæren. 1884. 50. 319) Trap. Danmark. I. 97. 320) Krabbe. Arkiv-Notitser. 321) Love og Bestemmelser, som angaa Hæren. 1895. 8.

sin østlige Side skaanede en lille Rest af Grønnings gamle Bastioner, der, samtidig med at give Plads for et allerkæreste lille Anlæg, dog har bevaret en Del af deres oprindelige Karakter.

Den langt overvejende Del af de store Glacis-Strækninger, der hørte til Kastellets Udenværker mod Nord, var endnu i 1856 bortforpagtet til Hørslet, af hvilken Indtægten udgjorde 256 Rdl. aarslig; fra April 1874 ophørte dog denne Forpagtning delvis, idet Terrænet nu blev udlagt som Øvelsesplads for Ingeniørregimentet,³²²⁾ der havde tilhuse her, lige indtil det i 1895 tog Ryvangen i Besiddelse. Tæt øst for Døvstummeinstituttet blev i Januar Maaned 1857 Grundstenen lagt til den dekorative Bygning, i hvilken Blindeinstituttet fik sit Hjem, og som blev indviet den 5. November 1858.

Overfor uindviiede hvilede der en egen Mystik over hele dette Terræn, der vel nok var stort, men som syntes mange Gange større, fordi man ikke formaede skarpt at trække dets Grænser. Det lønnede sig at trænge ind i dette Vildnis, der rummede saa uendelig mange Naturskønheder. Snart stødte man paa Voldbastioner, op ad hvis Skraaninger Tjørn, Pil, Elm og Ahorn klatrede i en sammenfiltret Uigennemtrængelighed, snart stod man foran sivkransede Stykker af gamle Fæstningsgrave med et rigt og sjældent Plantes og Dyreliv, snart blev man helt borte for sig selv i tilgroede slyngede Stier, og snart igen aabnede der sig Udsigter, betagende ved deres tilsyneladende uberørte Jomfruelighed; man kunde gaa her og næsten faa sig selv til at tro, at man var en ny Udgave af Robinson Kruso, og man havde en

322) Love og Bestemmelser, som angaa Hæren. 1874. 30.

forunderlig Følelse af at være den første, der satte sine Fødder paa denne Jord. Der var Naturskønheder her, som man nu skal helt ud til Bøllemosen for at finde Mage til.

Efter at Ingeniørerne havde taget Glaciset i Besiddelse, beholdt dog Artilleriet Retten til at benytte Spitsbergens Lynette mellem Østbanegade og Kristianiagade; men i April 1884 fik Ingeniørerne ogsaa denne overladt til Øvelsesplads for Minesprængninger, medens Artilleriet fik anvist Møens Kontregarde paa Smedelinien.³²³⁾ Ingeniørerne lod sig imidlertid ikke nøjes hermed; Aaret efter tog de yderligere et i Færøs Reduit i 1884—1885 til deres Rekrutter opført Barakkeetablissement i Besiddelse.³²⁴⁾ Færø laa nærmest ved Strandpromenaden — Drejeskiven til Østbanegaardens Lokomotivremise er anlagt lige i dens Grav — og var delvis omgivet af gamle mosgroede Murstensmure, saaledes som man endnu i vore Dage kan se dem i Kronborgs Udenværker.

Det skal her kun nævnes, at den svenske Gustafs Kirke efter 1908 har rejst sig paa den saakaldte Grønlands Bastion, der dog, som anført, ikke hørte ind under Kastellet, men under selve Byens Udenværker.

Da det i 1853 blev bestemt, at Norgesporten ogsaa om Natten skulde staa aaben for Fodgængere, rejste der sig samtidig det Spørgsmaal, som sikkert vil forbavse Nutiden: Hvorledes man nu skulde finde denne Norgesport om Natten; thi, hvor underligt det end lyder, hele denne Del af Fæstningsterrænet henlaa om Natten i et absolut Mørke. Dette vil forstås noget bedre, naar man erfarer, at selve Ka-

323) Love og Bestemmelser, som angaa Hæren. 1884. 22. 324) Kundg. f. Hæren Nr. 34, 1885. 7. — Love og Bestemmelser, som angaa Hæren. 1885. 15.

stellet først i 1881 fik Gasbelysning, og at der endnu i 90'erne ikke fandtes Spor af Lygter paa Strækningen fra Blindeinstituttet indtil tæt foran Indgangen til Kastellet. Indtil 1853 fandtes der imidlertid ikke en eneste Lygte udenfor Kastellet mod Nord; den nordligste var anbragt tæt indenfor Norgesporten ud for Kastellets gamle Hovedvagt — ikke at forveksle med den nuværende Hovedvagt — men det blev nu foreslaaet at flytte den saaledes, at den kunde lyse ud igennem Porten, samtidig med at den forsynedes med 2 — to — Blus. Fremdeles skulde der anbringes én Lygte — der var selvfølgelig stadig kun Tale om Olielygter — midt imellem de to Broer, én umiddelbart foran den nordligste Bro, og sluttelig en fjerde og sidste paa Strandpromenaden ud for Færøs Reduit.³²⁵⁾ Længere vilde de militære Myndigheder ikke strække sig; man appellerede til Magistraten om at overtage Belysningen af Resten af Vejen ud til Østerbro; men herom vilde den intet høre, og saaledes maatte man omtrent lige til Udgangen af forrige Aarhundrede nøjes med disse enkelte Ledestjerner og for Resten give sig Gud i Vold, naardet gjaldt om ved Aften- eller Natte-tide at finde Vej gennem det mørke Fastland, der bredte sig her i Byens umiddelbare Nærhed. Om Dagen derimod var her en meget søgt Promenade, og navnlig om Sommeren var her en uafbrudt Folkevandring til Badeanstalterne, hvis Indehavere fra Tid til anden søgte og fik Tilladelse til at foretage forskellige Forbedringer af deres Etablissementer; selv da Opfyldningerne til Frihavnen tog deres Begyndelse i 1885, sikredes der i lang Tid Adgang til disse Badeanstalter. Den 31. Marts 1891 vedtoges Loven om Anlægget af Frihavnen;³²⁶⁾ men allerede

325) Rehders Samlinger. 267. 326) Trap. Danmark. I. 336.

Aaret forud havde man paabegyndt Forarbejderne til dette store Arbejde, og efterhaanden som dette i de følgende Aar skred fremad, forandrede Strandpromenaden lidt efter lidt Fysiognomi. Som ved saa meget andet nyt og moderne forsvandt desværre samtidig al den Idyl og Romantik, som dette Parti havde forstaaet at bevare saa langt ned i Tiden.

I Januar 1892 begyndte de store Afgivelser fra Kastellet til Havnevæsen og Kommune m. fl. Den 28. Januar blev Terrænet fra nord for Engelbrechts Badeanstalt, selve denne, Huths Batteri og hele den nordlige Del af Langelinie indtil syd for Islands Batteri afgivet til Havnevæsenet.³²⁷⁾ I Oktober Maaned s. A. blev en Del af Bech's Badeanstalt samt et Stykke af Strandbredden syd for denne afgivet til Statsbanerne.³²⁸⁾ I December Maaned s. A. blev Resten af Strandpromenaden og af Huths Batteri samt Norges Reduit, Norges Ravelin og et Stykke af Kastelsgraven her fra til Lollands Kontregarde afgivet til Havnevæsenet og senere til Kommunen;³²⁹⁾ samtidig afgaves paa samme Maade Resten af Langelinie, Esplanaden, Sjællands Reduit, Sjællands Ravelin og Grevens og Prinsessens Bastioner samt den mellem disse liggende Del af Kastelsgraven;³³⁰⁾ og ligeledes samtidig tre andre Stykker, nemlig: 1) det Stykke, hvor nu Gefionsplads og en Del af Strandboulevarden findes,³³¹⁾ 2) den lange smalle Strimmel, hvorpaa Søndre Frihavsvej er anlagt³³²⁾ og

327) Se Kortet (1. 20. 2. 21. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 29. 9. 10. 11. 1.) 328) Se Kortet (12. 13. 14. 15. 16. 17. 12.) og (18. 19. 20. 1. 18.) 329) Se Kortet (21. 22. 23. 24. 25. 51. 26. 27. 28. 29. 8. 7. 6. 5. 4. 3. 21.) 330) Se Kortet (29. 28. 27. 30. 31. 11. 10. 9. 29.) og (32. 33. 34. 66. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 32.) 331) Se Kortet (14. 55. 42. 43. 52. 44. 19. 18. 14.) 332) Se Kortet (2. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 23. 22. 21. 2.)

3) den ligeledes lange smalle Del gennem selve Kastelet, paa hvilken Forbindelsesbanen er anlagt.³³³⁾

Den 1. Januar 1896 blev der afgivet to store Stykker til Statsbanerne, nemlig: 1) et Stykke af Strandpromenaden, Færøs Reduit, Størstedelen af Lollands Kontregarde, Hetlands Reduit og Størstedelen af Østerbros Ravelin og Grønlands Bastion, eller hele det Terræn, paa hvilket Østbanegaarden er anlagt,³³⁴⁾ og 2) et nordligere Bælte fra Strandpromenaden, Bech's Badeanstalt, den østlige Del af Kastelsvejen, hele den nordlige Del af Glaciset med Spitzbergens og Grønlands Lynetter og ud til Østerbrogade, eller hele det Terræn, hvorpaa nu det nye herskabelige Kvarter mellem Garnisonskirkegaard og Østbanegaarden har rejst sig.³³⁵⁾ Endelig i 1898 blev Terrænet mellem St. Kongensgade, Toldbodvej og Smedelinien, d.v.s. Grønningen, afgivet til Kommunen til Bebyggelse og til Anlægget af den nye Boulevard.³³⁶⁾

Blev saaledes end Kastelets Volde og Udenværker skaanselsløst beklippet i Løbet af disse Aar; noget blev der dog endnu bevaret tilbage, og maaske, naar alt kommer til alt, noget af det skønneste. Af Hovedvolden findes endnu Kurtinen med Norgesporten, Prinsessens Bastion, Kongens Bastion og Dronningens Bastion med mellemliggende Kurtiner, samt Kurtinen med Sjællandsporten, alt i sin oprindelige Skikkelse; af de to andre Bastioner er Prinsessens vel den, der er bedst bevaret, hvorimod Grevens Bastion næsten er ganske ukendelig; men baade disse og det mellemliggende Stykke Kurtine er jo nu et løsrevet Stykke Vold for sig selv, der

333) Se Kortet (26. 51. 32. 41. 30. 27. 26.) 334) Se Kortet (19. 44. 52. 53. 49. 48. 47. 46. 45. 2. 20. 19.) 335) Se Kortet (13. 54. 55. 14. 13.) og (56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 53. 52. 43. 42. 56.) 336) Se Kortet (63. 64. 65. 35. 66. 67. 68. 63.)

desuden hører under andre Myndigheders Overhøjhed. Af Smedelinien er endnu den største Del tilbage, medens der af den oprindelige Langelinie nu kun er det korte Stykke tilbage imellem Lystbaadehavnen og Yachtklubbens Pavillon.

Som det sømmer sig for en Fæstning, der ikke overgiver sig ved første Berending, er det først og fremmest gaaet ud over Kastellets Udenværker; i over 200 Aar formaaede de at holde Fjenden borte fra Livet, og da der saa endelig kom en Tid, hvor Overmagten blev for stor, foregik Tilbagetoget kun Stykke for Stykke, indtil tilsidst kun selve Hovedfæstningen laa tilbage — hvortlænge vil det endnu være muligt for den at holde Stand? Der har allerede været rettet ikke saa faa Angreb mod den, og af disse skal, som en Afslutning paa nærværende faa spredte Meddelelser om og fra Kastellets Volde og Udenværker, her kun kortelig berøres, at en »Komité til Bevarelse af Kastelsterrænet som Park« i Februar 1901 udgav en Piece, der blev udsendt i det for en Ven af Kastellet forsonende Haab, at den maatte »vække almen Interesse for, at Kastellet, naar det opgives af Militæretaten, maa blive bevaaret mod Ødelæggelse«. Den Tanke, der laa til Grund for den i Piecen fremsatte Plan var forinden kommen frem paa et Møde, der blev afholdt den 16. November 1898 i Industriforeningens store Sal, hvor daværende Premierløjtnant E. Holten-Nielsen indledede med et Foredrag, af hvilket det fremgik, at Planen i Hovedtrækkene gik ud paa, at Kastellet, naar det en Gang ophørte at være et militært Etablissement, skulde omdannes, for Udenværkernes Vedkommende til et Villakvarter, og for selve Kastellets Vedkommende til en Park, indenfor hvilken der da skulde anlægges en Sportsplads i stor Stil.

Mødet resulterede i Valget af en »Kastelsparkkomité«, der formaaede Stadsingeniør Ambt, Landskabsgartner Glæsel og Arkitekt Eugen Jørgensen til at udarbejde Planen i en saadan Skikkelse, at den kunde bringes frem for Myndighederne. I December 1900 indsendte de tre Herrer deres Forslag, der desværre er for omfattende til at kunne optages her, hvad der er saa meget beklageligere, som det er gennemsyret af den varmeste Kærlighed for Bevarelsen af saa meget som muligt af det for Kastellet ejendommelige. Den 23. Januar 1901 fremsendte Komitéen dette Udkast med en Følgeskrivelse til Rigsdagen, Krigsministeriet, Marineministeriet, Indenrigsministeriet og Finansministeriet samt til Københavns Kommunalbestyrelse. Af et interessant Kort, der ledsagede den nævnte Piece, og paa hvilket det nye er indfældet i det gamle, ses det, at man havde tænkt sig at ofre hele Smedelinien, den ydre Grav og en Del af Grønningen til Anlæg af en Villaby, medens selve Kastellet og dets Volde blev til et mægtigt Parkanlæg, hvortil man, foruden ad de sædvanlige Veje, yderligere aabnede Adgange fra Bredgade og fra Østerbrogade ved Østbanegaarden.

Der er næppe senere hørt noget til denne Plan; men alle vi, som holder af det gamle Kastel, nærer det lønlige Haab, at den »Fjende«, for hvem det en Gang — det ske sent — vil komme til at hejse det hvide Flag, maa underlægge sig det med mindst lige saa stor Kærlighed og Pietetsfølelse, som Mændene i »Parkkomitéen« af 1901.

REGISTER.

- A**fgivelser af Kastelets Terræn. 125. 126.
- B**adeanstalter. 71. 92—94. 124.
Blindeinstituttet. 122.
Bornholms Ravelin. 36. 68. 82. 119.
Brokkensbod. 98—101.
Brændehusvagten. 88.
- D**ronningens Bastion. 35. 61.
Døvstummeinstituttet. 105.
- E**ngelsk Kirke (se St. Albans Kirke).
Esplanaden. 57. 69. 97—103. 120. 121.
Esplanadepavillonen. 69. 102. 120.
- F**alsters Kontregarde. 36. 68. 83. 119.
Frihavnen. 124.
Fyns Ravelin. 36. 83. 119.
Færøes Reduit. 69. 105. 123.
- G**efion-Springvandet. 118.
Glaciset. 69. 104. 122. 123.
Grevens Bastion. 24. 35. 77. 88.
Grønland, Eksercerpladsen. 57.
Grønlands Bastion. 69. 123.
Grønlands Lynette. 69.
Grønningen. 57. 70. 80. 103. 104. 121.
Gustafskirken. 123.
- H**etlands Reduit. 69. 105.
Husarkaserne, den gamle. 70. 103.
Huths Batteri. 68. 87. 92.
Hvidtfeldtsmonumentet. 118.
- I**slands Batteri. 68. 92.
- K**arantænehuset. 90. 91. 117.
Kastelets Fattiggasse. 105—7.
Kastelsgraven. 15. 17. 22. 39. 40. 64—
67. 94—97. 114—16.
Kastelsvejen. 71.
Kastelsvolden. 14—16. 18. 25. 30. 34.
35. 38. 40. 41. 46—49. 53—59. 61. 73.
74. 76—79. 110—12. 114.
Kongens Bastion. 35. 41. 57—59. 61.
78.
Kontrakter om Kastelets Opførelse. 22. 27. 28. 31.
- L**angelinie. 18. 19. 22. 24. 25. 34. 46.
67. 85—94. 116—18.
»Lille Havfrue«. 118.
Lollands Kontregarde. 35. 68. 82.
118. 119.
- M**eteorologisk Institut. 121.
Monumentet for Polarforskerne. 118.
Monumentet for Slaget paa Reden.
112.
Møens Kontregarde. 36. 68. 83. 119.
123.
Møllen i Kongens Bastion. 57—59.
78. 79. 108—10.
- N**orgesbroen. 81.
Norgesporten. 26. 74. 116.
Norges Ravelin. 35. 81. 118.
Norges Reduit. 36. 92.
- O**fficershaven. 82. 112. 113.
- P**assagen paa Fæstningsterrænet.
53. 86. 103. 106.
Patrouiller. 54. 110—12. 117. 120.
Pinnebergs Reduit. 35. 68. 91. 117.
Prinsens Bastion. 35. 60.
Prinsesse Marie-Monumentet. 118.

Prinsessens Bastion. 24. 29. 35. 41.
64. 73. 75. 77. 88. 112.

Rüse, General. 20–24. 27. 29–34.

Salut. 12. 17. 18. 29. 34. 37–39. 49.
50. 62–64. 74. 75. 114.

St. Albans Kirke. 121.

St. Anne Skanse. 9–13.

Sjællandsporten. 26. 74.

Sjællands Ravelin. 35. 68. 84. 85.
119.

Sjællands Reduit. 36. 69. 120.

Skilderhuse. 28.

Skildvagter. 52. 54. 55. 67. 68. 88.
89. 92. 103. 110–12. 117. 119.

Skydning. 14. 46. 73–75.

Skyts. 12. 13. 15. 29. 34–37. 45–49.
61. 62. 72. 74. 75. 87. 114.

Smedelinien. 25. 68. 81. 118–20.

Spitsbergens Lynette. 69.

Strandpromenaden. 71. 124. 125.
Svensk Kirke (se Gustafskirken)
Søkortarkivet. 121.

Toldboden. 9.

Toldbodvejen. 69.

Udfaldsportene. 27. 28. 65. 114.

Underofficershaven. 113.

Vagter. 28. 68. 81. 85. 88–91.

»Valkyrien«. 119.

Voldmesteren. 12. 40. 50. 51. 75. 76.

Voldskytten. 51–53. 75. 76.

Yachtklubbens Pavillon. 68. 117.

Østerbros Ravelin. 69.

Østervold. 12. 13.

Øvelsesplads. 56. 57. 61. 80.

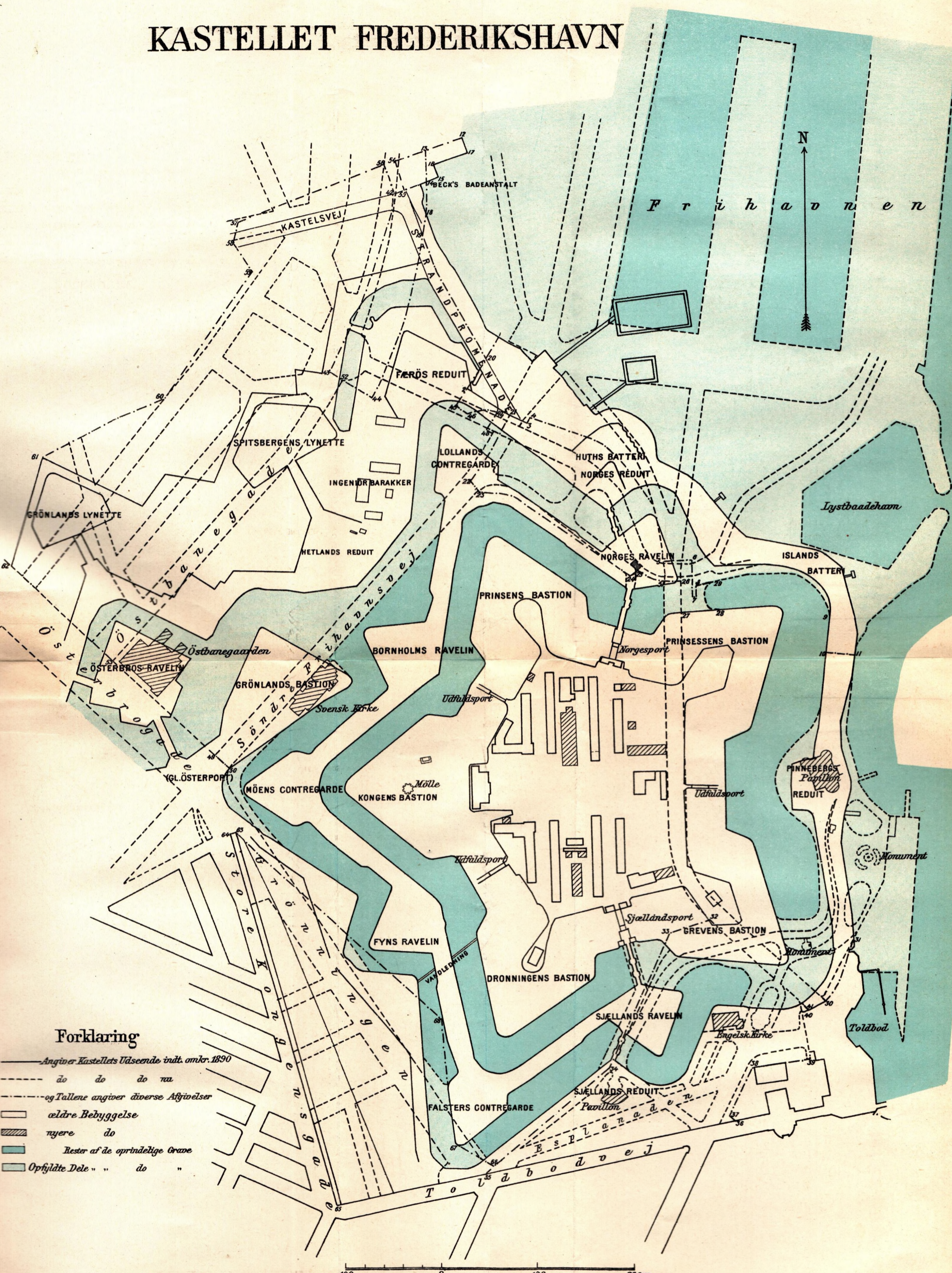

TRYKT I
CHR. CHRISTENSENS
:: BOGTRYKKERI ::
KØBENHAVN

KASTELLET FREDERIKSHAVN

Forklaring

- Angiver Kastelets Udsæende indt. omkr. 1890
- - - do do do nu
- · - og Tallene angiver diverse Afvigelser
- ældre Bebyggelse
- ▨ nyere do
- Rester af de oprindelige Grave
- Opfyldte Dele " " do "

